

STÁVKOVÝ VÝBOR FF
UK SVOLÁVÁ NA 8.00
SHROMÁŽDĚNÍ STUD.
PEDAGOGŮ A ZAMĚST-
NANCŮ ŠK.

**JOSEF
PETRÁŇ
FILOZOFOVÉ
DĚLAJÍ
REVOLUCI**

Filozofové dělají revoluci

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
během komunistického experimentu
(1948-1968-1989)

Josef Petrář

ve spolupráci s Lydií Petrářovou

Recenzovali: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

PhDr. Jiří Suk, Ph.D.

PhDr. Pavel Urbášek, Ph.D.

Vědecký redaktor: Mgr. Jakub Jareš

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Josef Táborský

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

Kniha je součástí řešení Programu rozvoje vědních oblastí
na UK P 21: Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti a projektu
GA ČR 15-03754S Mezi státním plánem a badatelskou svobodou.

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

Text © Josef Petrář, Lydia Petrářová 2015

Photography © Archiv Univerzity Karlovy, ČTK,

Masarykův ústav a archiv AV ČR, osobní archivy J. Bernarda,

J. A. Duse, I. Hlaváčka, P. Janouška, T. Hamerníkové,

V. Macury, E. Maura, V. Vlnase a J. Petráně, 2015

ISBN 978-80-246-2994-0

ISBN 978-80-246-3013-7 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

O ČEM JE TATO ROZPRAVA /9

NĚKOLIK PŘÍBĚHŮ TĚCH,
CO AKTIVNĚ PROŽÍVALI ÚNOR 1948 /30

Revoluční mládí /30

Pragmatici /49

Vytrvalý bolševik – elitář /57

KOMUNISTICKÝ EXPERIMENT NA FAKULTĚ /80

Epilog „národní revoluce“ /80

Kádrové posily /99

STUDIUM A STUDENTI /110

Nereformované studium. Tak zvané studijní prověrky /110

Zaměření a úroveň disertací /121

Reformované studium /135

Kombinace studovaných oborů /144

Exemplárně potrestaní mladí „trockisté“ /148

Dálkaři – sociální skladba studentů – jejich chování a smýšlení
v padesátých letech /159

ZÁPOLENÍ S IDEOLOGICKOU DOKTRÍNOU –

SOVĚTSKOU CESTOU (1950–1961) /168

Rozdělení fakulty – potíže s indoktrinací /168

Exkurs: Diskuse o Stalinově geniálním přínosu jazykovědě /197

Příběhy Jana Mukařovského a Bohuslava Havránka –
vědeckých ikon režimu /208

Vznik Československé akademie věd a fakulta /222

Živelná destalinizace – revizionismus

a následná opětná stabilizace komunistické moci (1956–1961) /231

Generační výměna (1958–1962) /264

TAK ZVANÁ ZLATÁ ŠEDESÁTÁ /279

Opožděný nástup liberalizace na fakultě /279

Oživené studentské hnutí /289

Rány, jež utrpěli studenti na Strahově, dopadly na celou republiku... /308
Exkurs: O hledání identity a hodnot náhradou za ztracené iluze /318
Společensktí vědci zvažují prostor /320
Historikové o naší živé a mrtvé minulosti
v reflexi společnosti /335
Generační sebereflexe /352

OVZDUŠÍ PRAŽSKÉHO JARA 1968 /368
Fakulta se reformuje pod sílícím vlivem studentů /368
Reformy systému studia /387
Problémy s rehabilitacemi /396
Snaha udržet jednotný postoj v obraně reform /405

NORMALIZACE /434
Zkouška charakterů /434
Fakulta během konsolidace /470
Znormalizovaná fakulta /480
Katedry a ústavy /501
Program studia a jeho skutečná náplň /557

STUDENTI /565
Přijímání, počty a složení posluchačů /565
Disciplinace a kontrola /577
Svazáci /581
Studijní skupiny a vojenská příprava /584
Byrokratický formalismus překrývající prázdnotu /586
Členství v KSČ jako podmínka kariérního postupu /589

OD POLOJASNA K ÚSTRETŮM (1986–1989) /600
„Přestavbové“ změny /600
Kulturní a občanské aktivity mladé generace v hledáčku Státní
bezpečnosti /629
Individuální a kolektivní rebelské projevy studentů /634
Propojování nezávislých aktivit „volné mládeže“ a svazáků /671

17. LISTOPAD 1989 A SAMETOVÁ REVOLUCE /716
Nejprve o rozkladu sovětského bloku a politické situaci /716
Příprava a výsledek manifestace – Vezmi si s sebou květinu /755

ČAS PRAVDY A ROZHODNOSTI /800
Od pondělí vyhlásíme stávkou. Šířte to dál /800
Dialog znamenal konec vedoucí úlohy jedné strany /840

NOVÉ VYKROČENÍ... /857

Občanské fórum /857

Obnovení akademických svobod v životě fakulty. Znovu rehabilitace /881

Změna skladby fakulty a výuky /901

ZÁVĚREM /926

SUMMARY /942

PŘÍLOHY /955

Seznam zkratk /1087

Seznam literatury, pramenných edic a tištěných pramenů
literární povahy /1090

Seznam vyobrazení v textu /1107

Seznam příloh /1109

Rejstřík /1112

O čem je tato rozprava

*Když jsme mladí, vymýšlíme si pro sebe
různé verze budoucnosti.*

*Když jsme staří, vymýšlíme druhým
různé verze minulosti.*

Julian Barnes: Vědomí konce

Kdo prožíval listopadové a prosincové dny roku 1989 se stávkujícími studenty na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, sotva zapomene na euforii, která tu vládla a uvolňovala odvahu i troufalost svobody, potlačující pocit strachu z represivní moci. Bezmoc, jež vede k apatii a nečinnosti, vystřídala účast a zájem ve chvíli, kdy i zprávy z jiných krajín dávaly tušit, že koloběh dějin se epochálně pohnul. Chyběl odstup k porozumění tomu, co se dělo, co se stalo, i toho, co se stát mělo. Studenti prožívali svou „sametovou revoluci“, aniž byl čas klást si otázky, analyzovat její podstatu. Později, když se sami jako historikové k tématu vraceli, zevrubně je studovali a studují, zpochybnili označení událostí listopadu 1989 jako revoluce. Dnes bude sotvakdo zastírat, že režim, který jsme si zvykli nazývat „normalizační“ – termín vymysleli sami ti, kteří se po roce 1969 snažili restaurovat někdejší totalitní poměry, tady je užít jako ironie –, se zhroutil spíše z vnějších příčin, byť k tomu velkou měrou přispěla ztráta vnitřní opory a narůstající masová nespokojenost obyvatel, jejíž míra překypěla po zásahu státních bezpečnostních sil proti studentům v Praze 17. listopadu 1989.

Sametová revoluce i po čtvrt století zaujímá významné místo v historickém vědomí, jež nezahrnuje pouze znalost a představy o minulém dění, ale rovněž vědomí souvislostí mezi minulostí, přítomností a budoucností. Sám pojem 17. listopad či listopad 1989 je u nás všeobecně srozumitelným symbolem v kontextu boje za svobodu a demokracii. Což nekoresponduje s rozšířeným míněním, že v dnešní „neheroické“ době zvláště mladší generace klade důraz na přítomnost, nedůvěřuje „velkým vyprávěním“ o minulosti, idejím. Kolektivní paměť, jak patrně, přesto trvá, obrazy událostí v našich vzpomínkách mají svou relevanci.

Onen zvrat, s nímž je spojován listopad 1989, přiměl mnohé zvažovat názory, rozhodnutí i skutky, vyrovnávat se s vlastním svědomím, ale rovněž hledat omluvy vlastního jednání v prožitých dějinách, v celém prožívaném období čtyřiceti let komunistického experimentu, utíkat před odpovědností. Postupem času se utvářejí rozdílné narace, jež v kolektivním povědomí často zahalují mediální a virtuální projekce, které často ovlivnily i výstupy v akademickém podání, jež se

vzdaluje smyslu autentického podání odideologizovaného. Tvoří mýtus minulosti. Mladou generaci studentů unášela víra v pravdu, spravedlnost a lásku, podle hesla „Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí“, kterým úderně zakončil jeden ze svých listopadových projevů na Václavském náměstí Václav Havel. Parafrazoval devízu velkého státního znaku první republiky „Pravda vítězí“, odvozenou z hesla Husova „Pravda Páně zvítězí“.¹ Na besedě se studenty filozofické fakulty po patnácti letech od „sametové revoluce“, 15. listopadu 2004, řekl prezident Havel, že by „dnes tak silná slova – i když za nimi stojí a snaží se podle nich žít – už nikde veřejně neříkal, tehdy to ale zabralo“.² Také je záhy někteří lidé měli jen za floskuli – změnila se sociálně-politická skutečnost a začalo se hovořit o „tlusté čáře za minulostí“.

V této rozpravě se snažím v první řadě pojednat o reálných možnostech člověka. Co mohl v oněch čtyřiceti letech před listopadem 1989 dělat, a to už od samotného počátku „komunistického experimentu“ na fakultě v roce 1948, aby dodržel „základní zákon lidského života“? Filozof a profesor fakulty Jan Patočka k tomu napsal: „Dobu, poměry, štěstí a neštěstí jsme si zajisté nedali, ty jsou dány nám, nicméně jsme za ně odpovědni. To znamená, že ve všem svém jednání a rozhodování na prvním místě přichází to, co mám dělat já, a pak teprve apel k jiným a k světu, k tomu, co bychom si přáli, aby snad bylo. To znamená, že svět a život je potřebí na prvním místě spatřovat z hlediska povinností, a nikoliv práv...“³ To po věky provází člověka jako svědomí, vědomí o vlastním skutku a mravní odpovědnosti, společně s vědomím jiných, uvědomění si podstaty bytí a soužití. Je obsaženo už v onom biblickém: nečinit bližnímu, co nechceš, aby jiní dělali tobě. Sebezáchovný článek lidské integrity si nachází bytost – osobnost jednotlivce; lidstvo jako celek jej nezachovávalo a namnoze neakceptuje.

„Hledisko povinnosti nereklamuje, nekriminuje,“ řečeno opět Patočkovými slovy, „nýbrž ptá se za všech, i za těch nejméně příznivých okolností, co ještě na mně závisí a co ještě mohu udělat. Hledisko práv může velmi snadno přijít do situace, kdy pro sebe nevidí žádné další možnosti, kdy mi zbývá jen útěk do neskutečna, odchod do soukromé idyly, do krajín dětství, kletba skrz zaťaté zuby, zoufalý čin nebo rezignace...“ Držet se tohoto zákona nebylo v oněch čtyřiceti letech, jež jsme prožili, pro nikoho snadné.

Obnovená víra mladých v roce 1989 souzněla s přesvědčením: „nejsme jako oni“ – míněni byli ti, kdo základní principy lidské morálky a soudnosti vědomě porušovali. V debatách se studenti setkávali s generacemi staršími, se svými učiteli, z nichž někteří, jak jim pamětníci připomněli, „víru a pravdu“ během svého života třikrát změnili.

Ony diskuse z konce roku 1989 pokračovaly v následujících měsících, vytkly si za úkol objasnit nejen to, co znamenala sametová revoluce jako zvrát „normali-

1) Srov. J. Jareš: *Výročí 17. listopadu 1989. Den boje studentů za svobodu a demokracii z pohledu roku 2004 aneb kolik máme listopadů?*, s. 221.

2) Tamtéž.

3) J. Patočka: *Umění a čas I*, s. 418.

začnicích“ poměrů, jež jí předcházely, ale také nutnost posoudit proměny „komunistického experimentu“ na fakultě během celého čtyřicetiletého trvání od roku 1948. To, co nový děkan fakulty profesor František Černý řekl v rozhovoru koncem března 1990, rozplétají historikové podnes.⁴ Stejně jako to, co tu z minulosti zůstalo a přetrvává po delší dobu, zejména v oblasti morální, jejíž poškození je trvalejšího rázu.

O to obtížnější je s odstupem času objasnit a pochopit jednání i chování několika „pomýlených“ či disciplinovaných generací nebo těch, kteří přežívali v „šedé zóně“. Nejen oněch loajálně přizpůsobivých, uzavírajících se v „druhém světě“ soukromého života, ale také těch, co se zmohli na pasivní odpor v jednotlivých fázích čtyřicetiletého experimentu. Výsledky mohou být diskutabilní už jen proto, že paměť „žitých dějin“ má jinou podobu podle toho, v jaké pozici jednotlivce události prožíval.

Při prvním výročí listopadu 1989 studenti ve svém prohlášení hovořili o „ukradené revoluci“. Nemysleli na proměny na fakultě, na to, co shrnul její děkan v provolání k studentům v předvečer 17. listopadu 1990: „Fakultou provanul nový duch, sotvakdo však může tvrdit, že je na ní už vše v pořádku. Jsme teprve na počátku nesnadného procesu, který potrvá léta. Za několik měsíců se nicméně podařilo otevřít fakultu různým názorovým a metodologickým postojům, rozšířit kontakty se světem, dotvořit strukturu oborů, značně proměnit pedagogický sbor především příchodem rehabilitovaných kolegyn a kolegů i dalších odborníků, i konečně začít reformu učebních programů kateder, nabízejících vám větší volnost výběru...“

To je další věc, o které chci pojednat v této rozpravě; pokouším se upozornit na obecné „lsti dějin“. Studenti mluvili o „nedůslednosti nás všech i našich představitelů, kteří ve své většině propadají sebeuspokojení, samolibosti a nebezpečné změkčilosti“. Byli zklamáni politiky, tím, že věci nešly kupředu tak, jak očekávali. Je to dávno poznaná „šalba dějin“; výsledky nemusí odpovídat a často neodpovídají záměrům. Studenti netrpělivě čekali na rychlé proměny fakulty, k nimž 17. listopad otevřel dveře, bez ohledu na dané podmínky. A stejně tak posuzovali poměry ve společnosti, politická rozhodnutí státníků, znepokojeni tím, jak jejich idea „sametové revoluce“ selhala, nedochází uplatnění. Sotvakdo si dovedl představit, jak těžce společnost v předešlých letech totality onemocněla a kolik námahy bude vyžadovat, než si utvoří nový, zdravý program.⁵ Chyběly politické zkušenosti, jež během uplynulých čtyřiceti let nemohli získat ani ti, kdo v systému řízení z Kremlu vykonávali byrokratické funkce, tím méně pak ti, kteří měli převzít v nových poměrech politickou moc. V tom spočíval dlouhodobý, možno říci krizový výhled.

4) F. Černý: *Rehabilitace aneb ospravedlnění*: „Rozplétáme problémy navršené za čtyřicet let, nikoliv pouze za dvacet. Vždyť i mezi těmi, kdož museli po roce 1968 odejít [z fakulty], jimž se doslova zhroutil jejich životní program, byli někteří, kdož litovali některých svých akcí – z let padesátých.“

5) Prohlášení stávkového výboru studentů otištěné v příloze časopisu *Student*, č. 1, 20. 11. 1990, nazvané *Ukradená revoluce*. K tomu srov. *Prohlášení k výročí 17. listopadu*, časopis studentů *Situace*, 12. 11. 1990, uložený v AUK, f. Sběrka dokumentů 1989–1990, inv. č. 1614. Dále Provolání děkana k studentům Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v předvečer 17. listopadu 1990; v AUK, f. Černý František (neuspořádané).

Při patnáctém výročí listopadu 1989 byla jeho reflexe ještě záležitostí politickou, nikoli jen historickou. Vyplyvá to i z toho, že někteří politikové ji právě z těchto důvodů označovali za uzavřenou historickou kapitolu, která by měla být ponechána k studiu historikům. Oficiální konference k výročí, již měl organizovat v roce 2004 Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR spolu se Senátem Parlamentu ČR, byla v průběhu příprav zrušena s odůvodněním, že se „nepodařilo zajistit dostatečný počet účastníků ze strany bývalých komunistů“, kteří měli podle plánu konference zasednout ke kulatému stolu s někdejšími disidenty a studenty, aby se společně dobrali k přesnějšimu poznání listopadových událostí.⁶ Za což sklídl předseda Senátu kritiku pro „politickou neodvahu“.

Stále bylo dost těch, kteří by rádi viděli, aby se na jejich individuální činy v minulosti milosrdně zapomnělo – to je vlastnost paměti jedince. Ať už to byli ti, kteří se na událostech předešlého režimu aktivně podíleli, nebo ti, pro něž byla totalita „druhým světem“, kterému činili ústupky v povinných rituálech, jež tak jako tak nikdo nebral vážně, aby se mohli ve svém vlastním „světě“ věnovat smysluplné praktické činnosti a žít soukromý život...

Sociologický výzkum historického vědomí ukázal, že po dvaceti letech, v roce 2009, dvě třetiny dotázaných z reprezentativního vzorku našich obyvatel starších 18 let stále pokládaly „sametovou revoluci“ za jednu z nejvýznamnějších událostí našich novodobých dějin.⁷ Lze pochopit, že mezi respondenty, kteří takto listopad 1989 hodnotili, bylo více vysokoškolsky vzdělaných, zvláště pak těch, kteří události prožili jako studenti. V dnešní době, kdy étos „sametové revoluce“ v politickém životě dávno vyhasl a mladí lidé akcentují přítomnost, může překvapit, že z respondentů ve věku 18 až 29 let – ti v časech „sametové revoluce“ ještě ani nežili nebo byli dětmi a sotva mohli vnímat její význam – jich tehdy 76 procent hodnotilo listopad 1989 podobně. Přírozenější je, že ho tak posuzovalo 56 procent respondentů starších 60 let; prožívali události v různých pozicích sociálních a politických a ne všichni se ztotožňovali s požadavky studentů a Občanského fóra.

Studenti u příležitosti patnáctého výročí listopadu 1989 uspořádali vlastní vzpomínkovou akci s výmluvným názvem *S lhostejností na věčné časy?*, který připomínal známé transparentní heslo z dob totalitní éry „Se Sovětským svazem na věčné časy“. Nebyl to jen průvod stejnou trasou, na které probíhaly studentské demonstrace v roce 1989, ale zejména projevy akcentující, že „česká demokracie ještě zdaleka není zdravou demokracií a že dokonce mnohé projevy normalizace se začínají vracet do dnešního života“. Poslední řečník, někdejší student a účastník listopadových událostí na fakultě v roce 1989 Martin C. Putna, spojil parafrázi Hamleta s lidovým rčením, když svůj projev vypointoval: „Je cosi shnilého ve státě českém a ryba smrdí od hlavy.“ A tohle zvolání zůstává oním odkazem studentské „sametové revoluce“ v paměti národa podnes.

6) J. Jareš: *Výročí 17. listopadu 1989*, s. 220.

7) K tomu S. Hampel – J. Huk: *Sametová revoluce po dvaceti letech*, s. 107n.

Mezitím se společnost ubírala cestou od étosu „sametové revoluce“ k normálnímu politickému životu, což někteří ze studentských účastníků vnímali jako „přeměnu dosavadní ‚občanské revoluce‘ do podoby zákulisních jednání a elegantní vytlačení původních řadových iniciátorů převratu ze hry – až po definitivní rozštěpení nového politického spektra a vítězství pragmatických kariéristů ‚druhé vlny‘, kteří do značné míry přejímají mocenské nástroje svrženého režimu“.⁸ Taková byla jejich reakce na nastalé politické poměry, které – podle slov tehdejšího prezidenta Václava Havla – vyvolávaly „blbou náladu“ veřejnosti. Sem spadá výzva Děkujeme, odejděte z roku 1999 nebo Inventura demokracie v roce 2009 a Živá paměť i několik z nových iniciativ v posledních letech, jež reagují na současnou společenskou tenzi.

V sociologickém výzkumu historického vědomí po dvaceti letech od „sametové revoluce“ ji nicméně většina dotazovaných vnímala jako pozitivní obrat ve vývoji naší společnosti; období, jež následovalo, však i někteří studenti posuzovali velmi nejednoznačně, mnohým listopad 1989 zůstal velkým symbolem morální odpovědnosti a naděje, ale rovněž promarněných šancí.⁹ I tady je ovšem třeba vzít v potaz, že respondenti zpravidla odpovídají na kladené otázky o minulosti podle představy zafixované v kolektivní paměti. Někteří hlavní aktéři studentské „sametové revoluce“ a další občané o státním svátku (vyhlášeném v roce 1990) u příležitosti výročí druhého z našich 17. listopadů prohlašují, že „není co slavit“, „revoluce nám byla ukradena“. Od toho se pak odvíjejí jejich výzvy politikům nebo provokativní zneuctění pamětní desky na Národní třídě výtvarníkem Romanem Týcem u příležitosti dvacátého výročí studentské demonstrace.

Během více než dvaceti let po skončení komunistického experimentu se rozšiřovala suma znalostí o něm i o jeho podstatě, zároveň však pohasínala individuální paměť a upadal zájem o ožívování paměti kolektivní – lidé mají jiné každodenní zájmy. Kontinuita minulosti není namnoze naléhavě pociťována, a tedy ani potřeba rozchodu s ní. To mohou posoudit pozorovatelé zvenčí, jak dosvědčuje studie ze sociologie paměti zpracovaná François Mayerovou *Češi a jejich komunismus* (2009) a další. Máme tu i studii harvardského literárního historika Jonathana Boltona o světech českého disentu (*Worlds of Dissent. Charter 77, The Plastic People of the Universe and Czech Culture under Communism*, 2012), který zvolil kulturologický přístup tzv. *nového historismu* (New Historicism) jako metodu historické narace. Pro téma rozpravy zajisté inspirativní pohledy zvenčí, stejně jako studie srovnávající podobu pádu komunistických režimů ve střední Evropě, jež vydal Steve Saxonberg (*The Fall. A Comparative Study of the End of Communism in Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland*, 2001). Srovnání poměrů na středoevropských univerzitách v období stalinismu jsou věnovány studie Johna Connellyho, z nichž jedna byla přeložena do češtiny (*Žtotočená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*). Z našich autorů

8) P. Kotek: *Kronika Studentského vysílání. FAMU během listopadových událostí roku 1989*, s. 11.

9) K tomu S. Hampl – J. Huk: *Sametová revoluce po dvaceti letech*, s. 12; též M. Mejstřík: *Deník. Řekněte jim, že sametová...*, příloha Dokumenty; P. Svobodný: *17. listopad 1939 a 1989*.

srovnává poměry a výuku na vysokých školách v poválečné době do roku 1970 u nás, v Německé demokratické republice a v Polsku na příkladu historických oborů Jiří Pešek ve studii *Historiografie na UK a na univerzitách středovýchodní Evropy v letech 1945–1970*.¹⁰ V rozpravě musím brát v úvahu obecné úvahy a reformní projekty univerzit, probíhající v Evropě od roku 1945 v rozdílných podmínkách na Západě a ve východním bloku, jež se po roce 1989 spojují a prolínají. K tomu směřovaly některé požadavky a návrhy studentů nejen v ideálech a vizích „kulturní revoluce“ v šedesátých letech 20. století, s kořeny mnohem staršími, jak uvedla pozoruhodná studie Barbary Wolbringové *Trümmerfeld der bürgerlichen Welt. Universität in den gesellschaftlichen Reformdiskursen der westlichen Besatzungszonen (1945–1949)*, vydaná v Göttingen roku 2014.

Máme tu velice přínosné práce Pavla Urbáška, Jiřího Pulce a kolektivu, hodnotící vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945 až 1989. Komplikovanější je studium druhé z komplementárních linií dějin vysokého školství: institucionální příběhy jednotlivých vysokých škol a fakult, jejich jednotlivých oborů. Obtížnější bývá toto studium jak z hlediska pramenného (v tom má Filozofická fakulta UK výhodu v poměrně dobře zachovaných archivních fondech), tak metodologického a interpretačního. Tady, přiznám se, jsem volil postup, který může být považován za eklektický. Metod, včetně „módních“, se nedržím striktně; kombinuji je, vybírám to, co mi připadalo pro daný účel vhodné, pokud jsem chtěl institucionální kostru naplnit konkrétními jednajícími lidmi.

Jak pedagogové fakulty, tak studenti se vytrvale stýkali a potýkali s všudypřítomnou režimní ingerencí a bylo na nich, jak přijmou svou odpovědnost v chování a jednání. Na tom záviselo, co ona ingerence učiní s jejich vzdělávacími i morálně výchovnými předpoklady. V této úrovni se historik namnoze ocitá v dilematu choulostivých morálních a etických hledisek, v propojení nejrůznějších osobních vztahů, jež se utvářely v jistém uzavřeném akademickém prostředí. Nemůže však postupovat ani jako „kádrový“ inkvizitor, ani advocatus diaboli. Nechávám častěji promluvit samotné aktéry „žitých dějin“ a kritickou interpretací se pokouším o vhled do jejich problémů, s pomocí autopsie pamětníka oněch časů.

Oceňuji snahu a píli mladých historiků, kteří se po řadu let věnují této problematice a využívají prameny, jež nebyly přístupny pamětníkům událostí. Mohli by tudíž na mnohé věci pohlížet s větším nadhledem, nezatíženi „živou pamětí“ obsahující subjektivní předsudky účastníků minulých procesů. Protože neprožili atmosféru oněch časů, mohou jim činy a chování aktérů *theatrum mundi* právem připadat jako zcela jiné, než jak si je vysvětlují pamětníci, kteří při vědomé či bezděčné sebestylizaci své chování i skutky líčí v zorném úhlu individuální paměti. Nechybí ani osobní apologie. Na rozdíl od mladých střední a starší generace kontinuují „žitou minulost“, je pro ně živá a jedny a tytéž události často vykládají zcela rozdílně. Paměť není a nemůže být totožná s dějinami. Nelze si dnes náro-

10) J. Pešek: *Historiographie an den Universitäten in Ostmitteleuropa 1945–1970*.

kovat monopol diskursu či účelově etablovat závazné mýty z nedávné minulosti, ale můžeme se ji snažit kriticky analyzovat.

Zmíněný tým mladých vydal v roce 2009 edici dokumentů z fondu fakulního výboru KSČ z let 1969 až 1989 s průvodními studiemi (*Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969–1989*). Mladí historikové se podíleli na zpřístupnění tohoto fondu i jiných pramenů, připravili komentovanou edici dokumentů ze sedmdesátých a devadesátých let, zahrnující tzv. analýzu FF UK, jež vznikala v letech 1970 až 1971 a měla na pokyn ústředního výboru KSČ zhodnotit úlohu fakulty v událostech 1968–1970; dále rehabilitační zprávu, vypracovanou během let 1989 až 1992 (viz *S minulostí zúčtujeme. Sebereflexe Filozofické fakulty UK v dokumentech 70. a 90. let dvacátého století*). Tým rovněž vydal kolektivní monografii o strategii jednání a ideologii v období tzv. normalizace, kam zahrnul léta 1969–1989, s názvem *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. V tematickém čísle mnichovského časopisu Bohemia vydal Matěj Spurný studii věnovanou poměrům na fakultě v časech „normalizace“.¹¹

Užitečné je porovnávat tyto studie, zpřístupňující v prvé řadě institucionální prameny, s rozhovory s pamětníky, kteří na fakultě studovali, popřípadě tu působili jako pedagogové v období 1948 až 1989. Někteří z nich byli po určité dobu členy komunistické strany a reflektují svůj podíl na událostech i proměnu názorů během času (*Tato fakulta bude rudá!*, 2009). Podobná svědectví z dob svého studia případně pedagogického působení na fakultě podává třísvazková edice *Rozhovory s českými lingvisty* (2007–2010). Z dosud nepublikovaných pramenů orální historie obsahuje mnohé výpovědi o poměrech na fakultě sbírka rozhovorů v Archivu Akademie věd ČR a fondy Sběrka materiálů k 17. listopadu a Sběrka dokumentů 1989–1990 v Archivu Univerzity Karlovy v Praze (AUK). Svědectví studentů – účastníků tzv. sametové revoluce v roce 1989 zahrnuje soubor *Sto studentských revolucí*. Patří sem rozhovory, jež vedli Martin C. Zikmund a Jan Paulas s orientalistou a afrikanistou profesorem Lubošem Kropáčkem, nebo soubor rozhovorů s archiváři, absolventy fakulty, zveřejněné ve sborníku *Paginae Historiae* v roce 2013. Několik podobných svědectví pamětníků podávám v příloze této rozpravy.

Stejně jako v případě úředních písemných pramenů, ať už legislativních, nebo zejména policejních protokolů Státní bezpečnosti, je nutné postupovat velice obezřetně, s náležitým využitím historické kritiky, stejně i při zpracování narácí. Je vždy nutno počítat s exposteriálními soudy, které pamětník s odstupem času o minulých událostech pronáší v nezbytné autostylizaci. Výklad upravuje, něco buď zapomněl, nebo o tom pomlčí, jiné zas přidá, podle toho, co ex post slyšel nebo si přečetl. Zkrátka vymýšlí druhým různé verze minulosti namnoze s vlastním apologetickým záměrem. Jinak lze přistupovat k deníkovým záznamům, jež si autoři psali bezprostředně po událostech a často k nim přidávají vlastní úsudky, autenticky vyjadřující jejich názor v dané chvíli (tady jsem měl k dispozici vydané deníkové zápisy Miroslava Červenky, nevydaný deník Vladimíra Dostála ad.).

11) M. Spurný: *Überprüfen und Philosophieren*.

Povaha orálních výpovědí, stejně jako všech narativních pramenů, komplikuje jejich interpretaci, nutno zvažovat soustavnou psychologizaci zpráv. Historik musí počítat s tím, že nemá autentická dobová svědectví o událostech, ale úvahy o nich, pronesené s kratším či delším časovým odstupem.

Podobnou povahu má obecně memoárová literatura, v současné době poměrně oblíbená a četná, tematicky, žánrově i tvarem dosti pestrá. Autoři píší paměti jako vlastní svědectví, dobový dokument – paměť doby; ale rovněž jako jistý druh osobní zpovědi, aby čtenář pochopil jejich jednání i chování v pocitové, myšlenkové atmosféře doby, již prožívali. V každém takovém subjektivním pohledu na jednu věc historik nachází pramen „viděný zvnitřku“. Samozřejmě obojí zřetel je v memoárové literatuře zastoupen rozdílně; někde autor vkládá přímo dokumenty a cituje prameny, jiný zdůrazňuje vlastní filozofii a stanoviska, jimž přikládá nadčasový význam a platnost. Často tu bývají vyjadřovány osobní sympatie a antipatie, jež někdy předčí snahu o objektivní posuzování věcí.

Svědectví ze zcela rozdílných pohledů podávají ti, kteří v určitém úseku sledovaného období od roku 1948 až 1989 na fakultě působili jako pedagogové, ze starší generace především Václav Černý, Zdeněk Kalista, Josef Polišenský, František Kavka, Radegast Parolek nebo Arnošt Kolman. Jedinci, kteří po překročení jisté věkové hranice považovali za nezbytné vyrovnat se s vlastní minulostí, zařadit ji v dějinách jako žitou skutečnost, což samo o sobě předpokládá autostylizaci. S výjimkou pamětí Kolmanových, které psal v emigraci, vyšly vesměs až po roce 1989, což je při jejich posuzování nutné brát v úvahu. Platí to rovněž o členech mladších generací, o těch, kteří v onom období studovali a potom tu působili jako učitelé (František Černý, Milan Hrala, Zdeněk Stříbrný, Theodor Syllaba, Vratislav Čapek, Eliška Čáňová, Josef Forbelský, Antonín Robek, Jiřina Šiklová, Ivo Tretera ad.), ať už své paměti sami vydali, nebo zůstaly v jejich pozůstalosti. Vzpomínky studentů na léta strávená na fakultě najdeme porůznu. Připomínám sborník v elektronické podobě (CD) *Alma mater in temporibus nubilis*, který připravili někdejší studenti fakulty z let 1973–1978 ke svému kolokviu po pětadvaceti letech od jejího absolvování 21. září 2013.¹²

12) V. Černý: *Paměti 1945–1972*; Z. Kalista: *Po proudu života*; J. Polišenský: *Historik v měnícím se světě*; F. Kavka: *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepisectví*; A. Kolman: *Zaslepená generace*; týž: *Die verirrte Generation*; F. Černý: *Normalizace na pražské filozofické fakultě (1968–1989)*; M. Hrala: *Všecko bylo trochu jinak*; R. Parolek: *Kruté i krásné dvacáté století*; Z. Stříbrný: *Proud času*; I. Tretera: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*; L. Kropáček: *Po cestách kamenitých*; P. Spunar: *Vlny vzpomínek. Rodina – studium – Akademie.*; J. Forbelský: *Svět se mnou, svět beze mě*; Z dosud nepublikovaných pamětí uvádím E. Čáňová: *Paměti archivářky* (v AUK). K jejímu životu též *Rozhovor s PhDr. Eliškou Čáňovou*; ve stejné publikaci jsou otištěny rovněž rozhovory s dalšími archiváři různých generací na fakultě, kteří studovali v letech 1945 až 1974. Z nich Karel Beránek (s. 17–27, obory latina – dějepis – archivnictví), Eliška Čáňová (s. 51–75, obory dějepis – čeština), Ludmila Kubátová (s. 118–130, obory archivnictví – dějepis) od roku 1945; od roku 1948 Ruth Ballnerová (s. 11–16, obory archivnictví – dějepis) a Ludmila Špětová (s. 177–184, obory archivnictví – dějepis); od roku 1949 Marie Stupková (s. 164–176, obory archivnictví – dějepis); ve druhé polovině padesátých let: Věra Beránková (s. 28–48), Lidmila Franková (s. 76–82), Věra Helešicová (s. 83–91), Věra Jeníková (s. 108–117, obor dějepis), Alena Nosková (s. 113–146), Karel Novotný (s. 147–163), Alexandra Špiritová (s. 177–184), Ivan Štoviček (s. 202–227, obory dějepis – archivnictví), Josef Žabka (s. 228–257). Zdena Benešová (s. 258–281) vystudovala v letech 1969–1973 obory divadelní

Monotematický sborník rozhovorů s šestnácti archiváři, kteří studovali ve sledovaném období na fakultě většinou obor archivnictví, popřípadě historii, ale někteří rovněž latinu, češtinu nebo divadelní vědu, vyšel v periodiku *Paginae Historiae (Sborník Národního archivu)* v roce 2013. Podobně jako v jiných souborech rozhovorů jsou odpovědi obsahově usměrněny kladenými otázkami, připravenými předem, jež jsou unifikovány ve smyslu metod orální historie. Tak se tento druh pramenů liší od pamětí (memoárů).

Neméně závažné je pro historika zvažování metodických postupů nejen u zmíněných pramenů, jako jsou pamětnické výpovědi, ale rovněž u dokladů úředních, jež bývají – jak ukážu – často rovněž stylizovány podle daných norem a nemusí vždy vypovídat o skutečnosti, nýbrž podávají to, co se očekává podle jistých zadání. To se týká veškerých pramenů, jež souvisely s tzv. „kádrovou agendou“, ať už to byly různé posudky, nebo i dotazníky vyplňované samotnými prověřovanými objekty. V dotaznicích lidé v přirozené sebeobraně psali to, co se od nich očekávalo, nikoli to, co skutečně sdíleli a samostatně nezávisle posuzovali. Znalost sémiotických metod „úředního jazyka“ je potřebná i při rozboru takových pramenů, jako jsou hlášení státní tajné policie a podobně, jež při studiu dané tematiky přicházejí v úvahu.

Rozpravu řadím k žánru „ego-histoire“. Na fakultě jsem s nucenými přestávkami prožil téměř celé období, o kterém tu pojednávám, a to od roku 1949. Že nebylo vždy snadné a záviděníhodné poznávat na vlastní kůži po valnou část života „žité dějiny“, o tom hovořit nechci. Snažím se s časovým odstupem a omezenou výbavou historické profese onu část dějin posoudit jako zkoušku charakteru lidí. Procházeli labyrintem světa, do něhož byli uvrženi a jehož smysl nejsou schopni pochopit.

Ať už to bylo revoluční mládí roku 1948 a následujících počátků let padesátých, nebo ti, co prožívali po svém „normalizaci“ po roce 1969, stali se spolutvárci „žitých dějin“. Autoritativní totalitní režim se neopíral jen o přímý nátlak a mocenský diktát, ale rovněž – někdy i více – o složitý systém vzájemné kontroly, loajality a sebedisciplinace v každodenním životě. Ten si utvářel svá pravidla, poněkud jiná v letech padesátých nebo šedesátých a jiná v časech „normalizačních“. Účastníci kreativně zacházeli se svým životopisem (což se zračí i v jimi vyplňovaných kádro-

věda – čeština. Syllaba, Theodor: rkp. v osobním archivu Th. Syllaby, za poskytnutí děkuji paní Růženě Syllabové; Robek Antonín, rkp. v osobním archivu A. Robka (za poskytnutí děkuji paní PhDr. Libuši Robkové). Z dílčích publikovaných vzpomínek V. Moulis: *Léta mých studií historie (1950–1955)*; Z. Jindra: *Prof. Milan Myška – vzpomínání nad jeho životem a dílem do roku 1989*; *Rozhovor s PhDr. Jindřichem Schwippelem*, J. Šmíd: *Mezi dvěma gymnázii s odskokem na zdravotku (vzpomínání na studentská léta, pedagog a studentský život na FF UK v polovině šedesátých let 20. století)* a další, jež uvádím v poznámkách. Z deníků Vladimíra Dostála, nepublikovaný rkp. v literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze na Strahově; publikovaný: M. Červenka: *Záznamník*. Dále srov. J. Holý – K. Volná (ed.): *Tato fakulta bude rudá*; M. Otáhal – M. Vaněk (ed.): *Sto studentských revolucí*; tam orální výpovědi někdejších studentů fakulty: Jan Dus, s. 297–307; Vlastimil Ježek, s. 383–398; Monika Pajerová, s. 621–636; Jolana Šopová, s. 739–746. Přehled obsahu Sbírký rozhovorů v Archivu Akademie věd ČR viz: J. Schwippel – J. Boháček: *Pamětníci a spolutvárci dějin ČSAV*. Z jiného úhlu pohledu viděli události na fakultě v době stávký studentů v listopadu až prosinci 1989 úředníci a zaměstnanci, jejichž vzpomínky obsahuje sborník: F. Malý – L. Vrzalová (ed.): *Služebníci vědy*.

vých dotaznicích), aby uspokojili zmíněný systém dohledu. V něm se paradoxně spojila nedůvěra vůči nonkonformistům: ať už k těm, co se vymykali sdíleným představám kolektivu osobitým projevem, nebo k radikálním stalinistům či později „normalizátorům“. Mou snahou je ukázat, pokud to lze, onen diskurs či pravidla života, spojující studenty i pedagogy v procesech kombinujících mocenský nátlak, pod jehož vlivem se „zdola“ utvářejí.

Je obtížné vyvarovat se pamětnického podání událostí. Mohu tvrdit, že jsem měl relativní přednost být u toho, ale s časovým odstupem udíven zjišťuji, o kolika událostech jsem nevěděl nebo o nich měl jinou představu. Teprve teď je objevuji ve zpřístupněných pramenech a literatuře. Subjekt poznává různé roviny „žitých dějin“, jejich části, nikoli celek; přikládá jim různý význam, podle toho, v jakém postavení byl a jaké pozice v událostech zaujímal, z jakého úhlu je viděl a s jakými záměry jednal. Přičemž – jak bylo řečeno – výsledky nemusejí odpovídat záměrům; v tom spočívá ona „lest dějin“ či rozumu.

To vše беру v potaz s vědomím, že pamětník má výhodu i nevýhodu: stal se větší či menší součástí dění a je jí i v době, kdy někdejší své zážitky sděluje. Dějinnosti se nevyhneme a neseme mravní odpovědnost.

Pro pamětníka je nemožné předat přímo zkušenosti z let, jež prožil, protože často sám neví, jak z minulosti přesvědčivě zformulovat to podstatné. Člověka vždy zajímají především jeho současné, dnešní problémy, z minulosti jen to, co pro něho má trvale aktuální význam; nikoli fakta, ale problémy. Historik se musí snažit, má-li mít jeho bádání nějaký smysl, explicitně, bez osobních setrvávajících emocí posoudit to, co má z minulosti ještě v současnosti smysl. Docela konkrétně: v čem byl někdejší režim tak nepřijatelný, když se proti němu v době „normalizace“ zprvu otevřeně či skrytě postavila jen hrstka „disidentů“? Jak to, že se komunistický experiment tak snadno ujal, že se lidé tak rychle smířili s totalitou i s „normalizací“, i když povinné režimní rituály většinou nebrali moc vážně? Jak si žili za tu „oběť“ ve svém „druhém světě“ všedního dne?

Milan Kundera, jenž na fakultě jako student zažil atmosféru bezprostředně po únoru 1948, se v eseji *Cesty v mlze* (1993) a znovu v dopise, který zaslal editorům sborníku *Evropan Milan Kundera* (vydaného k jeho osmdesátinám) v únoru 2010, věnuje otázce oprávněnosti soudů nad jinak vynikajícími lidmi v oblasti vědy či kultury, kteří v některém úseku svého života selhali. Je to autorova sebereflexe; sám po nějaký čas patřil k těm, kteří byli nevědomými nástroji Historie, vykonávajícími dílo, jehož smysl jim unikal; „šli mlhou a my se můžeme jen ptát: Kdo byl více postižen slepotou?“ Snaží se odlišit, co člověk vykonal jako umělec či vědec a jaká byla jeho účast v politickém dění. Rozlišuje dvě měřítka: kvalit vědeckých a uměleckých a kvalit občanských.¹³ V eseji se Kundera zamýšlí nad třemi obecnými otázkami: 1. V čem spočívá identita člověka? 2. Jakou změnou musí projít, aby byl důvěryhodný? 3. Jak posuzovat někdejší vinu člověka po

13) M. Kundera: *Cesty v mlze*. K tomu K. Hrubý: *Cesty v mlze*; J. Dienstbier – J. Dienstbierová (ed.): *Evropan Milan Kundera*; M. Kopeček: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*; M. Jungmann: *Kunderovské paradoxy*.

jeho spontánní proměně? Sociolog Karel Hrubý, další z někdejších studentů fakulty, pozdější exulant, k tomu ve svém komentáři Kunderova eseje dodává: „Kriticky uvažující osobnost si může klást otázku po odpovědnosti za své dřívější pochybení, které se jí později jeví jako ‚vybočení‘ – jako se například ptala léta šedesátá na odpovědnost za ‚deformace‘ let padesátých.“¹⁴ Sám se řadí k těm, kdo vytvářejí protitotalitní narativ jako jistou „revizi“, nepochybně i proto, že sledované období neprožil ve zdejším společenském prostředí, není zatížen ani účelovým „exkulpacním“ apriorním přístupem. Na druhé straně se nepotřebuje klonit ani k mainstreamové snaze generačních skupin počátku devadesátých let dominantně vyhovět aktuální společenské objednávce tzv. „revizionismu“. Což je jeden z klíčových problémů, které rozprava sleduje.

Tady máme opět co do činění s pamětí, jež je subjektivně selektivní: vyřazuje často, jak bylo řečeno, trapné úseky či události v životě nebo je bagatelizuje, přisuzuje jim nepatrný význam. Hovoří se také o „politice paměti“: pamatujeme si zejména dobro, jež jsme vykonali, a zlo, jež jsme vytrpěli. Naproti tomu nepřijemné události, v nichž jsme nebyli v roli hrdiny ani oběti, většinou v paměti potlačujeme. Může se tak vytvořit falešný obraz o době i osobnostech. Milan Drápala k tomu výstižně podotkl: „Mnozí z těch mladých, kteří nosili na začátku padesátých let modré svazácké košile, našli rozhřešení v údělech disidentů a exulantů.“¹⁵ Karel Hrubý klade otázku, zda změna postoje může zbavit jednotlivce či skupiny odpovědnosti za dřívější omyly a zejména za jejich následky. A cituje Zdeňka Mlynáře, někdejšího tajemníka právní komise ústředního výboru KSČ, postíženého „normalizací“, jenž se v roce 1977 vystěhoval do Rakouska: „Odpovídáme totiž také za to, čemu věříme. A právě fakt, že jsem věřil, není argumentem proti tomu, že mám podíl na vině, nýbrž je vlastně přiznáním takového podílu.“¹⁶

Nebyli jen aktivní podporovatelé, ale i ti, kteří „vždy myslí to, co se v jejich prostředí myslet musí. Neboť pocit svobody může být vyvolán také tím, že subjekt se bez kritiky a bez odporu podřizuje vůli a názoru manipulující moci nebo změně politického a veřejného klimatu vyvolaného vnějšími faktory v domnění, že je to projev jeho svobodné vůle.“¹⁷ Něco jiného ovšem je, pokud jednotlivec podléhá moci, ale vědomě ji nepodporuje, klade jí alespoň pasivní odpor, což namnoze zbývá bezmocným – v tom je jejich odpovědnost.

Kundera v eseji říká, že život nelze redukovat jen na politiku. V oněch „čtyřiceti letech komunistické hrůzy přece vznikla pozoruhodná díla umělecká i vědecká, lidé mohli číst hodnotnou literaturu, chodit do divadel a vyprávět si vtipy utahující si z moci [pokud je za to někdo neudal]. Politická nesvéprávnost občanů se však projevovala v tom, že systém zasahoval nejen do veřejného života, ale i jejich

14) M. Kundera: *Cesty v mlze*. Srov. též P. Sedlák: *Druhý extrém?*; dále M. Pullmann: *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*; M. Spurný: *Nejsou jako my*; M. Sabrow: *Socialismus jako myšlenkový svět*.

15) M. Drápala: *Iluze jako osud*. K „politické paměti“ srov. T. Todorov: *Paměť před historií*, s. 38.

16) Z. Mlynář: *Mráz přichází z Kremli*, cituje K. Hrubý: *Cesty v mlze*, s. 24.

17) Tamtéž, s. 24.

soukromí.“ Systém „nevytváří lidi, ani jejich vlastnosti. Pouze využívá a používá těch schopností, vášní a interesů, které jsou nutné k jeho chodu,“ napsal Karel Kosík v *Naší nynější krizi* v květnu 1968.

Dokončuji rozpravu s dostačujícím odstupem, kdy se podle očekávání naskýtají generační názorové rozdíly na události zběhlé před více než pětadvaceti lety. Ve dvou rovinách, akademické a publicistické, probíhá diskuse o „normalizačním konsensu“ sedmdesátých a osmdesátých let, zahrnujícím otázku, nakolik se s ním většina lidí tehdy ztotožňovala, protože jim umožňoval seberealizaci. A s tím souvisí otázka, zda a nakolik „konsensus postsocialistické demokracie“ od roku 1989 si při tzv. vyrovnávání se s komunistickou minulostí neuchoval rysy konsensu předešlého. Nemalou roli tu má historická paměť jednotlivců i sociálních skupin. Jakou úlohu v tom hraje nespokojenost s restaurovaným „divokým“ kapitalismem, lze si jen domýšlet. Přirozeně to má svou úlohu ve vědomí a uvažování těch, kteří se s opravdovým zápalem účastnili „sametové revoluce“ – tehdejších studentů a inteligence, ale rovněž generace mladší, jež kriticky posuzuje dějinný vývoj posledních dvaceti pěti let.

Mladí historikové dávají najevo neuspokojení se stavem bádání o státním socialismu. Pouštějí se do revize zkoumání; jednak do revize metodologické, snažící se o nové přístupy ke studiu totalitních režimů, jednak do revize politické, jež má odezvu ve veřejné publicistice, sledující namnoze cíle politických stran. Podnět k diskusi dala kniha Michala Pullmanna *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, vydaná v roce 2011. Netoliko z metodologických důvodů autor vyšel z rozboru normalizačních periodik a úředních pramenů agendy komunistické strany z období tzv. přestavby; bývá mu vytýkáno, že nepodal srovnání s obdobím předcházejícím a nepřihlédl k němu.

Hlavním předmětem sporu je rovina politická. Pullmann vyvodil závěry, že komunistický režim se u nás v normalizačním období opíral o „společenský konsensus“, většina lidí se s ním ztotožňovala, protože jim umožňoval seberealizaci, včetně přijímání západní kultury. Základním předpokladem zhroucení systému byl podle něj i rozklad ideologického jazyka vládnoucí strany a s ní spjatých společenských elit. Z toho pak vyvozuje, že „normalizace a polistopadové uspořádání mají mnohem víc společného, než si demonstranti na náměstích v roce 1989 představovali“.¹⁸ Po příliš krátkém intermezzu, v němž dominovaly lidskoprávní ideje, nastoupil podle něj konsensus nový, údajně stejně výlučný jako předešlý, přičemž vylučované skupiny jsou jiné (Romové, bezdomovci, imigranti).

18) M. Pullmann: *Konec experimentu*, s. 12. O metodologii M. Pullmann: *Sociální dějiny a totálněhistorické vyprávění*. K tomu srovnej diskusi na stránkách časopisu *Dějiny a současnost* (M. Drápala, J. Suk, K. Hrubý, M. Pullmann). Dále: J. Cholínský: *Československý „normalizační“ režim nebyl společenským konsenzem, ale znásilněním společnosti*; J. Vrba: *Debaty o knize Michala Pullmanna „Konec experimentu“* na <http://www.imre-kertesz-kolleg.uni-jena.de/>. Zde je rozebírána rovněž publicistická (politická) polemika, která probíhala v červnu a červenci 2011 (J. Chuchma, O. Štindl, J. Rejžek, V. Sommer, J. Dobeš, J. Koller, T. Zahradníček, M. Devátá, J. Mervart, M. Hauser). Na dané téma byl vysílán rovněž obsáhlý rozhlasový pořad *Politická literatura na českých pultech* (3. 1. 2011) na stanici Český rozhlas 6.

„Socialismus a plánování byly začátkem devadesátých let důsledně nahrazeny demokracií a trhem“, přitom však důraz na „formálnost slov“ s politickými floskulemi zůstává stejný. V rozhovoru, který zveřejnila *Mladá fronta Dnes* 5. června 2011 s názvem *Normalizace neskonzila*, Pullmann doplnil, že knihou chtěl vyvolat diskusi o příčinách „jak rychlého zhroucení systému, tak i jeho předchozí dlouhé stability“, a ještě zdůraznil provokující závěr, že „neoliberální individualismus navázal na normalizační individualismus... Jak normalizace, tak český dnešek se opírají o ideologické rámce, které jsou vyprázdněné a nemají svůj pevný morální bod.“ Zpochybnil tak změnu kvality, samu revoluci v sociálním životě.

Široká diskuse, jež navazovala v rovině publicistické i odborné – akademické, připomíná „obecný vzorec politiky paměti a historiografie“. Závažné výtky se týkaly toho, že Pullmann do značné míry pominul represivní dimenzi při výkladu participace obyvatel na režimu, s nímž se vytrácí i „vrstva nomenklaturních kádrů, která v něm vládla“. Normalizační „hegemonický diskurs, vyžadující formy sociální a politické konformity, se podstatě liší od neoliberálního hegemonního diskursu, který člověka vybízí k dialogu“ (Jan Mervart). Jiří Suk vytkl Pullmannovi, že omezil obzor bádání na úsek pouhých pěti let přestavby, přičemž potlačil „morální rozměr místodržitelské legitimacy normalizačních vládců“. Obojí nutno vskutku respektovat: dvacetileté období zvané normalizací periodizovat a vymezit čas „přestavby“, kdy zvláště kulturní poměry, v předstihu oproti politickým a ekonomickým, nabývaly postupně jiné podoby.

V rozpravě musím nezbytně brát v úvahu probíhající diskusi a změny v přístupu generací mladých historiků k dějinám státního socialismu v jeho aplikaci komunistického experimentu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a ve vysokém školství vůbec. Respektuji některé jejich důvody: narůstající nespokojenost s některými projevy restaurovaného kapitalismu a slabostí demokracie (nedostatečné vyrovnání se s minulostí uplatněním „starých struktur“ v oligarchických systémech, jejich komploty s politiky, korupci atd.), stejně jako nespokojenost se stavem bádání o socialismu. Politické systémy soudobých dějin se vyznačují tím, že politikové v nich vytěsňují své voliče od moci. Zatímco totalitní režimy to dělaly a dělají zastrahováním a hrubým násilím, v demokratických systémech hrozí demagogie ideologického jazyka těch, kteří získali mocenské pozice v komunikaci s voliči. Výřeční (s)vůdci lidu – jak lze pozměnit původní význam slova demagog – se vyjadřují ideologickým jazykem, jehož účelem je zalichotit se voličům, stejně jako je rozeštvát, aby sami získali mocenské pozice. Elitářské pojetí demokracie usiluje o to, vytěsnit a omezit ty složky společnosti, které kriticky zvažují jeho systém. Nejsou to jen média, ale rovněž intelektuální vrstvy občanské společnosti, jež se stávají nepohodlnými. To je ovšem problém mnohem obecnější, než jsou ty, které sleduje rozprava, autor však musí brát zřetel k jejich existenci.

Historik, nechce-li být demagogem ani ideologem a zachovává-li etická pravidla profese, může jen zkoumat hotové systémy minulosti, při dodržování metodických principů analýzy a interpretace pramenů v naději, že tím prospěje vysvětlení současnosti. Pokusím se *sine ira et studio* vyložit příběhy několika generací, velice

rozdílných postojů jednotlivců v nich, během oněch čtyřiceti let komunistického experimentu na fakultě s mezníky 1948–1968–1989, kdy někdejší „profesionální revolucionáři“, jak se sami označovali, pomýlení nadšenci a mladí fanatičtí dogmatici padesátých let, stejně jako ti ze starší generace oklamáných intelektuálů, postupně „procitali“. Tehdy nastupovaly mladé generace, nezátížené minulostí, které „vymýšlely verze budoucnosti“. Odpověď na otázku, proč tomu tak bylo, nemůže být paušální, někde se jí ani nelze dobrat. U někoho působily myšlenky, vlastní rozumové uvažování, pochopení povinností člověka, k nimž dospěl životní zkušeností, u jiných náповeď zvenku, přízpusobivost, emoce či prostá pragmatická úvaha o vlastním prospěchu. Někdy se v této souvislosti hovoří o „zradě vzdělanců“ (Jan Vladislav v *Otevřeném deníku*, psaném od roku 1977, vydaném 2012). Jako vždy podobné paušální soudy bývají zjednodušující, což se ukáže, když se zabereme do studia individuálních příběhů.

Nečekám, že v takto vymezeném tématu mohu uspokojit každého. Když mladí historikové prezentovali svou knížku o učitelích a studentech fakulty v období normalizace, připomněl jsem jim, že ohlas může být rozporuplný. Vzpomněl jsem dobu na přelomu listopadu a prosince 1989, kdy jsme odváželi ze zapečetěných sekretariátů fakultního kádrového oddělení a závodního výboru KSČ získané spisy do archivu. Tehdy mi mnozí slušní lidé, jichž si vážím, vytýkali, proč doklady raději nerozdáme osobám, jichž se týkají, jak to tehdy učinili na jiných fakultách a institucích. Každý sám si tvoří vlastní verzi „žitých dějin“ a neváhá vytěsnit vzpomínky na dobu, kdy vyplňoval dotazníky v poníženém stavu podřízené moci a v obavách před jejími represemi psal to, co chtěla slyšet, aby si zachoval zdravou kůži. To je onen lidský a zcela normální důvod, proč tolik hlasů volá po tlusté čáře za minulostí, a nemusí ani krýt žádné zločiny. Tam, kde lidé za totality žili v neustálém strachu a báli se promluvit otevřeně jeden před druhým, strach někdy přemohl i rozumný úsudek a sebezáchovné jednání pomíjelo morální zábrany. Minulost sociální, morální a kulturní krize není jistě ex post pro nikoho, kdo ji prožíval, zrovna příjemnou vzpomínkou. Výsledky historikovy práce mohou mít význam pro současné generace, objektivnímu poznání prospívá diskurs s pamětníky.

Sleduji rovněž, nakolik působil často skrytý hybatel společenského a kulturního vývoje, jímž je generační konflikt, důležitý v moderních dějinách, zvláště ve 20. století.¹⁹ Jako prosopografické vzorky tu mám generace sociální revolty z přelomu 19. a 20. století (Arnošt Kolman a další); generace demokratických intelektuálů první republiky, kteří – často levicově zaměřeni, jak tomu u intelektuálů bývá – se hlásili k humanistickému poslání vědy a kultury a po válce přijali drsnou leninskou morálku třídního boje nebo se jen přizpusobili velice různorodé generaci poválečné, složené z odpůrců nacistického totalitního režimu, jeho obětí či nadšených stoupenců, pomýlených, kteří procitli; konečně nejmladší generaci

19) Dvacáté století bývá nazýváno „stoletím generačních konfliktů“. K tomu L. Fasora: *Generační revolta v socialistickém táboře v letech 1900–1920*, s. 288.

studentů bez velkých životních zkušeností, kteří z opravdového přesvědčení dělali „sametovou revoluci“ v roce 1989.

S generační metodou u nás zatím není ve společenských vědách mnoho zkušeností, ač pojem „generace“ se běžně užívá bez objasnění obsahu pojmu. Tady musím předeslat, že při studiu generačních prožitků nejde o sledování pouhých biologických generací a jejich střídání, nýbrž o studium homogenizovaných skupin některých vrstevníků, které si vytvořily „vlastní specifické vnímání světa, zpravidla odlišné od generací předchozích, a na základě specifické interpretace některých otázek veřejného diskursu vznášejí nárok na akceptaci vlastních postojů, hodnot a fantomů ze strany ostatních příslušníků společnosti“.²⁰

Vymežit pojem generace není v čase naplněném politickými a společenskými zvraty snadné. Stačilo několik historických zlomů, dva nebo tři roky, „aby se generační pocit změnil, aby lidé téměř stejně staří patřili vlastně už ke dvěma různým generacím“. Tak komentoval A. J. Liehm v květnu 1968 pocity své, tehdy střední generace, jež prožívala pražské jaro. „Ale nejen to,“ dodává: „tak, jako se v takových chvílích jedna generace vnitřně rozpadá – podélně a nikoli napříč – do několika vrstev, je obtížné vést přesnou dělicí čáru mezi ní a generacemi ostatními, tou bezprostředně po ní a tou bezprostředně předcházející. Všechno se prolíná, generace se překrývají, obraz se stává plastickým, trojrozměrným, jen to slovo generace nemusíš měnit.“²¹

Liehm tato slova napsal v předmluvě ke sborníku *Generace*, který redigoval jako prosopografický autoportrét tří generací československých intelektuálů. Tehdy nastupovaly mladé generace nezatížené minulostí, které „vymýšlely verze budoucnosti“. Těch, kteří tak či onak koncem čtyřicátých let vstoupili do etapy „komunistického experimentu“ více či méně aktivně, bez ohledu na to, zda si ji přáli, nebo ji pouze rozhodně neodmítali. Ať už to byli Laco Novomeský z generace starší, s nímž Liehm hovořil už v roce 1965, krátce poté, co byl rehabilitován z obvinění ze slovenského „buržoazního nacionalismu“, za což byl vězněn, Karel Kosík nebo Milan Kundera z generace střední. Nemohli se ve vyprávění zpodobnit bez vzájemné konfrontace a pro úplnost obrazu redaktor Liehm do sborníku zařadil Václava Havla (z té generace, „která nám s odstupem deseti patnácti let šlape na paty“), s nímž vedl rozhovor na jaře 1968.

Musím dodat, že každý ze šestnácti účastníků diskuse pohlížel na „obrodný proces“, který se ve druhé polovině šedesátých let rozbíhal, trochu jinak, i když jedna věc je spojovala: že se něco musí změnit. Každý z nich se potom na jaře 1968 mohl přesvědčit, že „demokracii se budeme všichni muset teprve učit, každý za ni považuje něco jiného, a právě ti, na nichž nejvíc záleží, dělnická třída, na ni pohlížejí s největší nedůvěrou“. Některé rozhovory jsou již z doby před rokem 1968, byly publikovány časopisecky s různými reakcemi kritiků a cenzury. Redaktor Liehm si však pochvaloval, že mezi nimi není rozdíl, „všichni hovořili stejně

20) Tamtéž, s. 291.

21) A. J. Liehm (ed): *Generace*, předmluva, s. 11.

svobodně v době, kdy vůbec nebylo jisto, zda bude smět vyjít třeba jen jediné slovo z toho, co jsme si řekli, jako v době, kdy bylo takříkajíc aspoň na chvíli vyhráno“. O to cennějším historickým pramenem tato generační vyznání jsou.

Milan Kundera – v onom generačním průsečíku zhruba uprostřed – tehdy podotkl: „Ve škole nám říkali, že se generace střídají po třiceti letech. To už neplatí. Běh dějin se strašně zrychlil a interval mezi generacemi nesmírně zkrátil. Je velký rozdíl, jestli člověk vstupoval do svých prvních společenských konfliktů ještě v okupaci, nebo až v opojném třetiletí mezi 45. a 48. rokem, nebo v éře stalinismu, nebo až po ní. Rozdíl několika let už pociťujeme jako generační dělítko, protože různé dějinné úseky formovaly docela jiný generační postoj, jinou generační taktiku a charakter, jinou generační ‚filozofii‘...“²² A dokládá to srovnáním s generací svého otce, podobně jako i jiní v takto tematicky zaměřeném sborníku často zvolili generační srovnání, hledali shody a rozdíly.

Mohlo by se tak zdát, že rozprava je o rozdílných generacích v období určeném mezníky 1948–1968–1989, kdy se vždy uplatnila revolučnost mladých (z toho odvozuji i název monografie). Jde o to přiblížit, jak se v turbulentních poměrech „komunistického experimentu“ vyvíjely osudy a postoje pedagogů i studentů fakulty. A to v rozmezí úplné závislosti na komunistické straně a její ideologii, hlásící se k sovětskému vzoru, až po projevy samostatného myšlení a společenské odvahy. Na vzdělancích, tím spíše učitelích, stála velká odpovědnost ve zkouškách doby; někteří obstáli, jiní podlehli. Snahou autora je ukázat, zda se během onoho dlouhého proměnlivého období, zejména v opakujících se periodách politického utužení, na fakultě vyskytli a udrželi pedagogové, kteří dokázali díky své erudici a snaze udržet jistou úroveň vzdělání, a nakolik jim to kazili ti, kteří by tam při dodržování akademických svobod bádání a učení neměli co pohledávat. Bývali sem buď dosazeni v rámci stranické kádrové „nomenklatury“, často z vyšších postů za trest, jindy za odměnu a výsluhu, když se zjistilo, že na dané úkoly nestačí. Nechci v té souvislosti pominout „kádry“ vybírané z řad absolventů, kteří by za svobodných poměrů studium nedokončili. Snažím se proto postihnout rovněž metodickou úroveň výuky v seminářích, projevující se v dochovaných disertačních a diplomových pracích i v publikovaných výsledcích.

Nemám v úmyslu líčit jednostranně schematicky příběhy fakulty v temných barvách „promarněných let“ temnoty a diskriminace. Nejde mi o bulvární senzace odhalování skutků jednotlivců ani o moralistní kádrování (jehož jsme si v oněch dobách užili dost). Zaměřuji se na působení setrvačnosti tradice jednotlivých oborů, jež tu více či méně zabraňovala diskontinuitě vzdělávacího systému, kterou prosazovali vykonavatelé režimní moci. Tady je nutné brát v potaz vývoj některých tzv. „silných“, ideologicky nejvíce postižených oborů (filozofie, česká literatura v rámci oboru čeština, hlavní historické obory) oproti některým oborům „malým“, z hlediska mocenských dohlížitelů „okrajovým“, v nichž se snáze udržovala kontinuita a mohlo rozvíjet bádání (zejména egyptologie a některé orientalistické nebo

22) Tamtéž, s. 56–57.

uměnovědné aj. obory). Tady se věnuji reálným nátlakům s tendencí eliminovat konkrétní ideje a věcné vztahy, jejich nahrazování prázdnými ideologizujícími abstrakty a nedomyšlenými schémata. Zaslouží pozornost, která se takové dogmatické (ne)myšlení u některých pedagogů i studentů svým přezíráním skutečné reality a prázdnotou samo rozkládá, a to výrazně ve druhé polovině šedesátých let a stejně tak v letech osmdesátých.

Neméně závažným tématem je ztroskotání autorit uznávaných vědců starší generace, kteří měli někdy i mezinárodní ohlas a z těch či oněch důvodů podleli ideologickému tlaku a podporovali totalitní moc (Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský ad.).

Sleduji, jak rozdílně zmíněné dějinné mezníky (1948–1968–1989) vnímali členové různých biologických generací, nakolik se podle věku a mentální vyzrálosti liší chování i jednání jednotlivců věkově vzdálených jen několik let, což historik musí zohlednit. Zároveň nesmí zapomínat na zkušenost a duchovní vývoj člověka. Redaktor Liehm trefně předeslal: „Jedno bych nerad zamlčel. Pořád si myslím, že všechny ty rozhovory budou mít ten pravý smysl teprve tehdy, jestliže je já nebo někdo jiný bude moci po patnácti dvaceti letech zopakovat. S těmiž lidmi. S těmi, kteří tu budou. A konfrontovat s tím, co jsme si mysleli dnes.“ V této rozpravě se nesnažím o nic menšího než postihnout člověka v jemu daném čase žitých dějin; chování a jednání v určitém životním a současně dějinném úseku, ale též morální integritu osobnosti.

Nejen to. Musím zohlednit specifičnost sociální kategorie studentů: co si kdo s sebou přinášel při zápisu na fakultu, kde měl čtyři pět let na to, aby utvářel vlastní názor, a pak opět v onom střídání generačních skupin většinou odešel do jiného prostředí.

Všímám si rovněž problému „generační smlouvy“, k němuž ve společnosti dochází, když po vzájemném střetání obvykle starší generace akceptuje důsledně prosazované a opakované postoje, hodnoty i omyly generace nastupující, aby udržela elementární funkčnost společnosti imaginárním konsensem. Závažným problémem zůstává i to, co J. Assmann nazývá „figurami vzpomínání“. Generační vzpomínky (komunikativní paměť) se mění ve vztahu ke skupině, která vzpomíná, a zároveň ve vztahu k prostoru a času události i času a prostoru vzpomínky.²³ Je třeba počítat s rekonstruktivitou v rámci rozdílného referenčního rámce, od něhož je odvozena konstrukce „kulturní paměti“. Onen konstrukt kulturní paměti se nepochybně bude lišit podle toho, zda jej vytváří ten, kdo události vzpomínané komunikativní paměti nezažil, nebo ten, kdo je prožíval. Jedna ani druhá podoba „kulturní paměti“ není, jak jsem uvedl, věrným obrazem minulé skutečnosti. Záleží i na časovém odstupu a možnostech rekonstrukce sledovaného prostoru. „Kulturní paměť“ je něco jiného než žitá skutečnost. Tento aspekt chci zohlednit, pokud je to možné.

23) J. Assmann: *Kultura a paměť*, s. 38–40, 50n.; rovněž J. Le Goff: *Paměť a dějiny*; M. Kopeček: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 106n.; F. Mayer: *Češi a jejich komunismus*, s. 221–222, 257.

Zkušenost, jak bylo řečeno, se považuje za nepřenosnou, což platí nejen o individuální, ale i kolektivní zkušenosti. Má-li být snahou historika dopídit se co možná nejvíc a nejdělněji toho, co z minulosti přežívá v současnosti, ať už vědomě, či v podvědomí – sem patří návyky, způsoby chování a jednání –, musí se zaměřovat právě na tyto skutečnosti, vyvarovat se apriorní předpojatosti, což nebývá u nedávné minulosti snadné. Jedině tak může dnešnímu současníkovi historie pomáhat aspoň trochu poznat sama sebe.

A právě k tomu nestačí začínat od konce nebo zprostředka. Ač se můj zájem v této rozpravě soustředil především na druhou polovinu osmdesátých let a „sametovou revoluci“ 1989, nestačilo by výklad začít konečným mezníkem, dobou rozpadu a zániku „komunistického experimentu“, bez návaznosti na předchozí dobu s vytčenými mezníky. Komunistický experiment, který začal předestíranou oprášenou odvěkou eschatologickou vizí sociálně spravedlivého budoucího světa, revolucí nové doby prováděnou v duchu pokroku, jak ji kdysi vytyčili osvícenci, konkrétně v aktuální pokřivené, scestné podobě, ve kterou uvěřila velká část mladé generace i na fakultě, trval víc než čtyřicet let. Nevznikl sice u nás, ale navazoval na domácí tradice, vlastní zdroje, historii a kulturu. Byl nám v autoritativní podobě politicky oktrojován v důsledku poválečného mezinárodního uspořádání, rozložení mocenských sil v Evropě. Tento systém byl vypracován v Sovětském svazu, v tamních odlišných historických podmínkách. Oktrojovaný socialismus byl ovšem u nás uváděn v život generacemi zdejšími, jež lze označit jako generace let 1938–1948, těch, kteří se socialismem neměli vlastní zkušenost, nevydobyli si jej revoluční cestou ruských bolševiků, dostali ho namnoze a dobrovolně plnili jako předepsaný úkol v době, kdy ještě byla živá zkušenost z časů nacistické okupace, světové války, u některých předválečné demokratické republiky s jejími přednostmi i nedostatky. Koncept, který stačilo disciplinovaně plnit podle zadaných pokynů a nabífených závazných pouček. Nebylo na něm umožněno mnoho vytvářet ani měnit podle podmínek, společenských a národních specifik. Tento importovaný systém s poslušným davem, naverbovaným ideologií, mocensky ovládala hierarchie stranické byrokracie instruované sovětskými poradci.

Nechci ovšem na druhé straně pominout, že režim nastupující v roce 1948 mohl využít domácích historických a kulturních tradic a v jistém smyslu na ně navazovat. Na „socialistický étos“ předchozích dob, kdy jej sdílela podstatná část intelektuálních elit – a nemuseli to být jen členové sociální demokracie, ale rovněž socialisticky zaměření vzdělanci, někteří od dvacátých let inklinující ke komunistickým idejím, nikoli však v autoritativním totalitárním pojetí. Nevylučuji proto, že po válce vstupovali do KSČ z přesvědčení, jež jim vydrželo nejméně do začátku padesátých let.

Na fakultě, stejně jako jinde, ona „první generace“ (bez ohledu na věkové složení), respektive ta její část, jež se chopila z mocenských pozic vedení po únoru 1948, neměla potřebu ani ochotu časem „měnit kádry“, jak bývá obvyklé v demokratických poměrech. Systém tak konzervoval na dlouhou dobu sám sebe: jeden odejde, je nahrazen jiným podobným, nic se nezmění.

Přesto však, předpokládáme-li společenství soudných lidí, nemohlo být jednobarevné. Milan Kundera poukázal v roce 1968, zhruba uprostřed poločasu trvání sledovaného experimentu, na diferencovanost, odlišnosti uvnitř poúnorové generace studentů, k níž sám patřil a již zdaleka nelze zahrnout jako celek do uvedené první generace. „Má generace se stala dospělou v době stalinismu,“ řekl. „Vidět, jak se před očima velké humanitní hnutí (socialismus) zvrací v cosi nelidského a strhuje s sebou všechnu lidskou ctnost, navozuje ovšem myšlenku o značné vratkosti a nejistotě lidských ctností a hodnot vůbec. Což vytváří situaci totální skepse, kdy se všechna tvrzení mění v otázky a je třeba vše prozkoumat znovu, až k nezákladnějšímu problému: co je to vůbec člověk... Samozřejmě moje generace byla vnitřně velmi diferencovaná, na to se dnes často zapomíná; byli tací, co emigrovali za hranice, jiní, kteří se odmlčeli, pak ti, kteří se přizpůsobili, a posléze ti, kteří (jako já) zaujali postoj jakési legální, konstruktivní opozice. Žádný z těchto postojů nebyl však dost důstojný, žádný nemohl přinést uspokojení. Emigrace musila brzy rezignovat, vnitřní emigrace trpěla izolovaností a bezmocí, publikující opozice mohla být jen nedůsledná a kompromisní, a ti, co se přizpůsobili docela, jsou dnes morálně i umělecky mrtvi. Spokojen nemůže být nikdo, a to spojuje jedním trpkým zážitkem celou vnitřní protikladnou generaci, která, když ji dnes [tj. v roce 1968] ti mladší napadají, nemá ani chuť se bránit.“²⁴

Sociologie operuje pojmem „nezamýšlených důsledků“ (*les effets pervers*), pro který mají historikové termín „lest dějin“ či „zrada rozumu“ a který vyjadřuje skutečnost, že většina záměrných lidských činností má nezamýšlené důsledky, obvykle negativní, jež ale nelze předvídat. To je samozřejmě něco jiného než zlý úmysl, který subjekt podporuje nebo provádí, a nemíním tím omlouvat činy některých osob. Beru přitom v potaz odvěké lidské usilování o sociální změnu v „lepší svět“. Zvláště mladí lidé bývají zapálení ideálem sociální rovnosti, nadchnou se podobnými chvályhodnými utopiemi, jež mohou být velice snadno zneužity politickou ideologií. Toho dokladem byla část poválečné generace mladých. Nechci opakovat známé výroky sociologů o „zákonitém rozvrstvení společnosti“ v dějinách, ani politický program společenské rovnosti. Jak ukazují příklady, experimentování s tímto programem vedlo v praxi k pauperizaci většiny. Odporuje ideálu meritokracie: hodnocení lidí podle výkonnosti. Totéž platí ovšem o pojmech demokracie, svoboda a tolerance. Jak ukázalo období tzv. „lidové demokracie“, i volbami a parlamentním systémem lze vstoupit nejen do stadia „řízené demokracie“, ale také do autokracie.

„První generace“ během padesátých let získávala zkušenost, jež jí „proměnila svět v otázku“, což změnilo její nevýhody ve výhodu; další, „revizionistická“ generace už s touto skepsí nastupovala. Po událostech roku 1968 už nebylo tolik třeba vnějších podnětů, aby vnímavý člověk „prohlédl“. Generaci či generace pražského jara pak lze členit na tu část, jež si v daných poměrech, které si nevybrala, byla

24) Milan Kundera, in: A. J. Liehm (ed.): *Generace*, s. 56. Dále vycházím z první kapitoly knihy M. Petrušek – J. Balon: *Společnost naší doby. Populární sociologie (ne)populárních problémů*.

vědoma vlastní odpovědnosti a morálních povinností podle vlastního svědomí, na skeptiky, považující vlastní tvořivou činnost za smysluplný přínos, a konečně pak na část oněch pragmatických skeptiků, kteří se zaměřili na osobní prospěch. Z odpovědnosti před budoucností se ve skutečnosti nikdo nevymanil, plody té doby sklízíejí všichni. Spočívá jak na generaci mladých revolucionářů z roku 1948, kteří komunistický experiment vydatně pomáhali uvést v život, tak na jiné mladé revoltující generaci, jež se po čtyřiceti letech přičinila o jeho neslavný konec.

Jedno z velmi aktuálních témat, jež vytyčují historikové mladé generace, je spojeno s otázkou kladenou starším generacím. Jak je možné, že intelektuálové, kteří během pražského jara učinili z fakulty jedno z center prosazujících ideály reformního socialismu, krátce nato přijali roli loajálních pracovníků normalizátorského režimu?²⁵ A nelze jim to mít za zlé. Alternativou byla emigrace, což ovšem historicky vzato není pro společnost univerzálním řešením. Zbývalo zoufalé, namnoze sebeponižující hledání modu přežití, u vědomí toho, že trvá přímo mravní povinnost intelektuála v omezených možnostech vyvinout vlastní úsilí a snahu pokračovat v práci, již tehdy mnozí nepokládali za pouhý zdroj peněz a osobních pozic. Povinnost z pocitu odpovědnosti vzdělávat na úrovni dosaženého standardu generaci nastupujících studentů. I to se pokouší rozprava zodpovědět a snaží se postihnout, nakolik se podařilo minimalizovat škody.

Jak jsem řekl, není záměrem tady vést bezúčelný moralistní spor ani prokazovat v podstatě bezalternativní situaci poválečného státu v rámci východního mocenského bloku, poukazovat na vnucený totalitní systém a hledat omluvu a vysvětlení historickým geopolitickým situováním naší země: na vině jsou jiní. Sondou do vymezeného společenského intelektuálního prostředí usilují poznat postoje lidí, jejich individuální i kolektivní jednání, jejich východiska v předcházejících obdobích, porozumět jejich postojům, což může být podnětem k úvaze o vyrovnávání se s nedávnou minulostí. Chybí zatím nezbytný nadhled a srovnání, pro nás aspoň v středoevropském horizontu.²⁶ Historikovi je nadto snazší vysvětlovat, jak se to či ono stalo, než proč tomu tak bylo.

Tohle vše mne nutilo, abych šel při vysvětlování událostí roku 1989 nazpět, začlenil je do kontextu chování a jednání generací, jež prožily komunistický experiment na fakultě. Studenti, kteří se zasloužili o jeho zastavení a konec, byli nejmladší a podle obecného předpokladu nejméně zkušení, což vynahradili svým neobyčejným zápallem pro ideál spravedlnosti, svobody a odpovědnosti. Chci dát

25) Viz M. Spurný, in: *Náměstí Krasnoarmějců 2*, s. 26. Otázce věnují pozornost Z. Doskočil: *Duben 1969*; M. Otáhal: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*; P. Urbášek: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Užitečné je porovnat, jak se na věci dívají zahraniční badatelé, viz R. Jessen: *Massenausbildung*; K. H. Jarausch: *Doppelter Umbruch*.

26) K tomu J. Connelly: *Captive University*; v českém překladu: *Ztročená univerzita*; týž: *Students, Workers and Social Change*. Dále srovn. W. Rüegg (ed.): *A History of the University in Europe*. Zpracovány jsou dějiny školství na Moravě, viz P. Urbášek – J. Pulec et al.: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. P. Urbášek – J. Pulec: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*; P. Urbášek: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*; dále sborník *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945*.

podněty k přemýšlení rovněž o těch otázkách, na něž rozprava nedala a nemohla dát jednoznačnou odpověď, protože ji sám neznám. Nepíše dějiny fakulty; rozprava, jež mi dala užitek z dobrodružství poznání, nepojednává o instituci, ale o lidech, kteří tvořili historii fakulty v oněch čtyřiceti letech.

Sametová revoluce jako vrcholný mezník zůstává duchovním odkazem, jednou jako memento, podruhé jako výzva a nenaplněný úkol, aby ti, kterým minulost něco říká, měli o čem přemýšlet. Poznávat genetické spojení éry před listopadem 1989 a po něm, snažit se porozumět těm, jež strhávaly a strhávají proudy moderního socializačního procesu, jednoho z ideových projektů moderny, který se zaštiťoval a zaštiťuje utopií „spravedlivé společnosti“. Tam spadá v minulosti i komunistická diktatura, jako v praxi neúspěšný, scestný experiment. Ětos „sametové revoluce“ spatřuji v tom, že byla jednou z oněch vzácných dějinných událostí, kdy studenti, dramatičtí umělci a intelektuálové z disentu na čas zastupovali profesionální politiky, což je zcela výjimečný historický jev.

Není mi vzdálená inspirace hermeneutickými přístupy Hanse-Georga Gadamera, jejichž základem je vzájemné „porozumění“ vykladače minulosti a příjemce jeho vyprávění.²⁷ Aby v nás rezonovalo, bylo „zrcadlem, v němž se každý z nás poznává“, v čem spočívá „fenomén tradice“, který nepředstavuje problém poznání, ale „produktivního osvojení předaných obsahů“.²⁸ Sdělení historika je tu chápáno jako způsob poznávání sebe sama, což je neuzavřená cesta pokusu a hledání nejen toho, co bylo, ale i toho, co právě je a bude, snad trochu i toho, proč tomu tak je. Ovšem jen těm, kteří za přítomnost berou morální odpovědnost.

Chceme-li účtovat s minulostí, nezbyvá než ji co možná nejvíce poznat, a to včetně minulosti v nás samých.

27) Srovn. H.-G. Gadamer: *Pravda a metoda*; týž: *Problém dějinného vědomí*, s. 27n.

28) Tamtéž, s. 30.

Několik příběhů těch, co aktivně prožívali únor 1948

Revoluční mládí

*Zítřka se bude tančit všude,
až naše vítězné vlajky rudé
na stožáry světa vyletí...*

Pavel Kohout, 1952

„V roce 1952, když mi bylo dvacet, jsem zatím ještě bez pochybností věřil světovému názoru, který teprve krátce byl státní ideologií. Z takového, jak jsem ho tehdy znal, nevyplývalo, že zrovna mám, nebo jednou budu mít za úkol potlačovat ty druhé,“ odpovídal v anketě samizdatového časopisu *Obsah* v březnu 1985 literární vědec, básník a překladatel Miroslav Červenka na otázku: „Co jste dělal a v co jste věřil, když Vám bylo dvacet?“¹ „Předideologickou potřebu slušně vychovaného člověka – nekrást a pracovat – je ex post nadbytečné zdůvodňovat i ideologií, na jejímž základě se právě formovala společenská struktura, která pak byla plně ovládnuta asociací potlačovatelů se zloději a flákači,“ dodal. „Byl jsem ochoten souhlasit s tím, aby plnost teď a tady žitého byla obětována jasným zítřkům; při zpětném pohledu si však uvědomuji, že pudová chytrost manipulátorů byla i v tom, že na lidech jako já – lidech spíš duchovně než hmotně motivovaných – vlastně chtěli jen nemnoho, i když drsných obětí (pokud k významu slova obět patří i to, že je nám známo, co ztrácíme). V mém případě měly být odepsány především dvě hodnoty, které mě strhly už jako gymnazistu – dramatické básnictví halasovského typu a strukturalistický přístup k umění jako jevu sui generis. 1952 jsem byl zrovna nejbliž uposlechnutí i této výzvy, a přece k tomu nedošlo; nabízené náhrady byly tak evidentně ubohé! – Jinak jsem studoval jako divý, samozřejmě i blbosti. Chtěl jsem se jednou vědecky zabývat literaturou a ani ve snu mne nenapadlo, že bych si cestu k tomu mohl otvírat jinak než tímto tradičním způsobem. Když to po sobě čtu a srovnávám to s vaším expoé, napadá mi, paní Lenko, že věku, který vás zajímá, odpovídá v případě naší generace vlastně stáří o něco vyšší, doba počínajícího prohlédnutí,“ řekl třiapadesátiletý Červenka o dvacet let mladší Lence Procházkové, která už tehdy rovněž měla kus životní zkušenosti. Dcera spisovatele Jana Procházky, vyloučená roku 1973 z Fakulty sociálních věd a publicistiky UK, absolvovala o dva roky později obor teorie kultury na Filozo-

1) M. Červenka: *Záznamník*, s. 5–8.

fické fakultě UK. Za další dva roky se signatářka *Charty 77* nemohla živit jinak než jako uklízečka v Tylově a Smetanově divadle (tehdy scénách Národního divadla). Znal její povídky, jež publikovala v nelegální „samizdatové“ řadě Edice Petlice.

Červenka jí v roce 1985 řekl: „Ke své hanbě jsem já a plno mně podobných potřebovali ke vstupu do skutečnosti náraz zvnějšku. Měly nám stačit vlastní hlavy a srdce: empirie, logická analýza sankcionovaných výroků, živelná potřeba lidskosti...“

Nemám důvod pochybovat o upřímnosti takového vyznání. Červenka patřil k mladší generaci, vrstvě, jež zažila nacistickou okupaci. Na rozdíl od starší, jež musila přerušit vysokoškolské studium nebo je nemohla po absolvování střední školy nastoupit proto, že české vysoké školy byly nacisty v letech 1939 až 1945 uzavřeny, šel na fakultu hned po maturitě. Poškozen však byl protektorátní deformací středoškolské výuky, z níž byly odstraněny české dějiny a česká literatura i vše, co by podporovalo národní vědomí. I když české střední školy tolik neutrpěly vnucenou nacistickou indoktrinací díky různým formám pasivní rezistence pedagogů, úroveň vzdělání poklesla i tam, kde budovy gymnázií nebyly obsazeny říšským vojskem a nevyučovalo se v provizoriích. Potíže s výukou byly rovněž během květnového povstání 1945 a v následujícím období, kdy obnovení řádného vyučování narušovaly změny organizační, nedostatek nových učebnic, mimo jiné pak i potřeby národního hospodářství, výpomoci středoškoláků zejména při zemědělských pracích.

Hovoří-li Červenka o životní zkušenosti své generace, jež odpovídala stáří „o něco vyššímu“, shrnuje ony zážitky z každodenního života válečných časů i onu atmosféru nesvobody a národní perzekuce. Také přiznaná studijní horlivost byla částí jeho pokolení vlastní. Je třeba v tom vidět snahu nahradit zameškané, touhu dovědět se, co bylo záměrně zamlčováno o minulosti národní kultury. Nadaní jednotlivci ocenili vzdělání u vědomí, že je to výsada kdysi nedostupná.

Studenti v poválečném období byli nadšenými nositeli „národní revoluce“, se vším, co k tomu patřilo: víra v lid, pokrok, ve spravedlivější sociální uspořádání, vedle projevů nacionalismu a slovanství. To ovšem bylo zneužitelné a u těchto mladých lidí také bylo zneužito politickou propagandou. Mladá poválečná generace hledala především únik ze starého světa, jehož hrůznou tvář v dětství a někteří v dospívání zažili během okupace a války, cestu k ideálnímu světu, již nabízela ideologická propaganda. Ta říkala lidem to, co chtěli slyšet, a ukazovala na hlavního viníka – německý nacismus. Běžná strategie technologů moci. Mladí uvěřili.²

Jak uvedl profesor Václav Černý o svých studentech v poválečných letech 1945 až 1948, které srovnával s generací vlastní, předválečnou („jak vesele a samozřejmě, jak bezstarostně a v jakém bezstarostném rozmaru čtyř očekávaných let studentské volnosti jsme v prvních dvacátých rocích přicházeli“), generace těchto mladých „byla velmi opravdová“. Černý o ní hovoří jako o „jednom z nejslibněj-

2) K tomu T. Lindenberger: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur*, s. 14n.; A. Lüdtke: *Herrschaft als soziale Praxis*; H. Arendtová: *Původ totalitarismu I-II*; S. Fitzpatrick (ed.): *Stalinism*, s. 1–14.

ších pokolení v dějinách naší kultury za poslední století“. Tato mládež si byla plně vědoma své „hanebné frustrace“ okupační atmosféry i záměrného potlačování české vzdělanosti nacistickými okupanty. Studenti přichozí na fakultu v roce 1945 a v letech následujících „pořádně neznali vlastně nic. Ale to mohlo být snadno dohoněno za rok, za dva, neboť byli pracovití, svědomití, vážní, neboť byli šťastní, ba věru šťastní již samotným faktem, že mohli usednout do českých univerzitních škamen.“ K této oslavě studentského poválečného pokolení Černý přidal kritickou poznámku o „těch druhých“, kteří podle něj v roce 1945 tvořili „mizivou menšinu“, ale takovou, která „se cítila být expoziturou a ramenem mohutné politické síly vnější a která svoje nevědomí čerpala jen z té vnější síly; ta politická moc byla té menšině oporou, ale i zřídlem popudů, jichž byla poslušna nadšeně“. Černý nepaměť, že v oné menšině byli lidé talentovaní a upřímní, „nezištně oddaní svému přesvědčení“. Vše, co lze označit za obecné vlastnosti mladé generace, tu bylo umocněno, ideologie působila jako silná droga, obluzující zdravé smysly. Což je charakteristické pro taková převratná či revoluční období; pozdější vystřízlivění pak přináší deprese a rozdílné úniky.³

Ideologie mají významné místo v kterémkoli moderním společenském uspořádání, v autoritativních systémech diktatury se vyznačují tím, že neexistují v uspořádání liberálně demokratickém; je tu vnucena a požadována jedna oficiální vládnoucí ideologie, sloužící politické moci. Nebyla pouhou maskou, za kterou se ukrývá skutečná podstata politické moci, nemusela být ani výrazem autentické víry. Spočívala v přijetí a osvojení si jazyka jako prostředku, který vyjadřoval přístup ke světu a „vize“, což – někdy nereflektovaně – mohlo formovat jejich myšlení. S odstupem času je těžké rozeznat, nakolik lidé věřili či nevěřili všemu tomu, co slyšeli při ideologických školeních (pokud to formou a obsahem netahalo za vlasy), zda šli na brigády, „stavby mládeže“ či do „soutěží tvořivosti mládeže“ s opravdovým svazáckým budovatelským nadšením, nebo z donucení. Tak či onak užívali navenek jazykového kódu, který vyjadřoval společenský konsensus vůči politice strany a vlády, ideologii zdůvodňující smysl všeho konání (byť třeba za cenu obětí a ztrát) vidinou „světlych zítřků“. Kdyby tuto víru ztratili, nezbývalo by autoritářské moci nic jiného než policejní nátlak a hrubá síla, jež měla vždy v záloze.

Dost otevřeně své tehdejší jednání ve vzpomínkové glose (v roce 2005) vysvětlil Zdeněk Stříbrný. Patřil k těm, co maturovali v době okupace (1941), a na fakultu tak přišel až v letním semestru 1945. Jako řada jiných studentů vstoupil do sociálně demokratické strany a při jejím sloučení s KSČ se po únoru 1948 stal komunistou. „Mé rozhodnutí bylo nepochybně ovlivněno politickým tlakem, který se v té době silně prosazoval, i ohledem na mou kariéru, protože členství v komunistické straně se stávalo základní podmínkou pro postup. Mnozí lidé vstupovali do KSČ hlavně proto, aby si udrželi své postavení, nebo si je zlepšili.“ Hned vzápětí však Stříbrný konstatuje, co platí zejména o mladší části této generace studentů,

3) V. Černý: *Paměti 1945–1972*, s. 114–115; dále cituji Z. Stříbrný: *Proud času*, s. 17.

kteřá vstupovala do KSČ v roce 1948 a počátkem padesátých let a k níž patřil i Červenka: „Bylo však mnoho hlavně mladých nadšenců, kteří věřili, že začínáme budovat novou, spravedlivější společnost bez ekonomických a třídních bariér. I když se v politickém životě děly ohavné věci, vrcholící v stalinských procesech s odpůrci komunismu a pak i s komunisty samými, snažil jsem se prožívat celé to období konstruktivně v kolektivu podobně smýšlejících mladých lidí. Jezdili jsme na brigády do zemědělství a uhelných dolů a zpívali, že poručíme větru i dešti. Sami jsme byli ochotni přinášet i osobní oběti. Už v roce 1948 jsem se musel vzdát lákavého amerického stipendia Brandeisovy univerzity... Stejně tak mi nebylo dovoleno studovat Shakespeara na letní škole Birminghamské univerzity ve Stratfordu nad Avonou.“

Na podzim roku 1951, když se Červenka na fakultu zapisoval, nevisel už, pokud vím, na stěně velké auly transparent „Prověrka vyřadila flákače. – Nyní je třeba dokázat, že vys. školy pracují líp a víc. – Přihlaš se do STM [Soutěž tvořivosti mládeže]“, připomínající čítku z jara roku 1949. Ještě však ovládal přesvědčení části studentů světový názor, který vyjadřují verše první sbírky dvacetiletého básníka Červenky, příznačně nazvané *Po stopách zítřka* (nakl. Mladá fronta 1953), kde s naivní upřímností mládí oslavuje lásku, přírodu i vlast, vedle toho pak traktoristy, soustružníky, jeřábíky, „zem minulých i příštích barikád, / jež bude šťastna navzdor všemu světu...“ V kalendářním cyklu veršů mu únor evokuje vzpomínku, „na dvory továren, bouřící silněji. / To vzlétl český lid, podoběn skřivanovi, / jenž z tání předjarních pije svou naději. / A zima nechce se na rozchod rozpomínat; / i tehdy ve sněhu přec Klement Gottwald stál, / když vyprávěl, jak žít. Leč nebyla mu zima – / horký dech zástupů ho objímal a hřál...“

A v prosinci mu „v tovární hale kola zpívají / už v novém roce pětiletky“.

Nebyl sám, kdo z mladých tehdy ve verších propojoval lásku k dívce s budovatelským elánem. Připomínám, že o čtyři roky starší Pavel Kohout stejným tématům věnoval své *Verše a písně* (1952) i *Čas lásky a boje* (1954) a o tři roky starší Milan Kundera vydal sbírku *Člověk zahrada širá* (1953), když pomínu další.

Takové byly projevy generace Miroslava Floriana, Milana Kundery a Pavla Kohouta. Ne každému však takové spojování dobová kritika strpěla. Zmíněnou Kunderovu sbírku odsoudil Jiří Hájek jako příklad „vážného ideového selhání“, jež spatřoval v pronikání měšťáckých nálad do nové poezie, příklad „naturalismu v nejčistší podobě“.⁴

Mládí tíhne k levici nebo pravici; bývá to spojeno s generačním konfliktem. Tehdejší Červenkovy verše dnes mohou vzbudit úsměv; tady je však neuvádím pro pobavení, užívám jich jako historického pramene, vypovídajícího o přesvědčení nejednoho mladého člověka z generace pomýlených. Koho z mladých by také nenadchla revoluční idea budování spravedlivého sociálního uspořádání společnosti bez vykořisťování, na němž se může podílet, která doplňovala starší ideu o rovnosti lidí, k níž spěje společnost díky pokroku vědy a rozumu, na nichž je

4) J. Hájek: *O situaci a úkolech naší literární kritiky*, s. 979.

založena revoluce lidského ducha. K tomu, aby pochopili, že ideologie, která si to dala do štítu třídního boje, je využívána mocenským zájmem politického režimu, jenž je v ostrém rozporu s principem svobody, potřebovali „naráz zvnějšku“, jak vyznal Červenka po téměř čtyřiceti letech. Elévké pokusy o kultivovanou hru se slovy ztvárňující myšlenku ve verších, rýmech a rytmu, inspirované v daném případě poezií Halasovou, postihují některé vlastnosti tehdejších mladých, jež se během časů mění; něco z jejich dějinné mentality.

V Červenkově poezii tehdy vyniká rovněž upřímné vlastenectví, vystupňované předtím během okupace, v době ohrožení národa, jež vyznělo v euforii osvobození. Stalo se obecným jevem bezprostředně poválečné doby a za zcela přirozenou se považovala nacionalizace v akademickém prostředí bez ohledu na generační rozdíly. Diskurs spojený se silným protiněmeckým zaměřením a zároveň s všeobecně akceptovanou sovětskou (rusko-slovanskou) hegemonií ve střední Evropě. Což se promítlo v zájmu mládeže o ruskou literaturu. V kurzu bylo propagandistické využívání různých politicko-ideologických brožur J. V. Stalina, jimiž byl povyšován na nejvyššího teoretika tu v oboru historiografie, jindy v oblasti ekonomie, v národnostních otázkách či problémech jazykovědných.

S pěstováním nacionalismu souvisí ideologické naroubování českého národního vědomí (paměti národa) na koncepci pokrokových revolučních tradic, jak to formuloval v jedné z přednášek v roce 1946 Zdeněk Nejedlý v adaptaci „sporu o smysl českých dějin“. Mohl se odvolat na obrozence Palackého, jeho vytčení vrcholných období dějin národa. Nejedlého brožura *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*, kterou sám autor označil za „malou náhradu učebnice historie“, měla kanonizovat koncept českých dějin přisvojený komunisty. Poprvé ji vydal roku 1946 sekretariát ústředního výboru Komunistické strany československé a další čtyři vydání do roku 1953 se od roku 1948 stala oficiálním vodítkem pro přípravu osnov výuky školního dějepisu, jejich „marxistického přepracování“, ač byla v mnohém v rozporu s teoriemi historického materialismu. Nicméně tehdejší propaganda vžité pojetí „národní paměti“ náležitě využívala.

Jiným výrazným rysem mladé poezie, jak ji představuje Červenka, je pocit lidské pospolitosti, jež úzce souvisí s uvedeným citem pro sociální spravedlnost, vyjadřuje myšlenky rovnosti a zároveň se bouří proti přetvářce a falešným klišé. Autor podléhá manipulaci, jiné, než je ta, proti které se bouří. Chce být nekonvenční, usiluje o osobité básnické vyjádření, upadá však do konvence pro dobu charakteristické budovatelské poezie. Mladí Červenkovy generace, zaslepení ideologií „veřejného anonyma“, snadno mohli uvěřit heslům propagandy při svém upřímném nadšení pro budoucí lepší a spravedlivější svět. Režimní slogan „mládí vpřed“ i budovatelské písně je v tom klamně utvrzovaly.

Jedněm zaslepenost vydržela déle, jiným krátce, někteří se z ní nedokázali vymanit. Chci Červenkův příběh srovnat s vývojem názorů jeho vrstevníka, o dva roky staršího Vladimíra Dostála. Jednak proto, že se věnoval stejnému oboru, hlavně však proto, že na rozdíl od Červenky po společenských otřesech v druhé polovině padesátých let vytrvale hájil komunismus a socialistický realismus jako

„logickou nutnost uměleckého vývoje...“ Jeho názory lze bezprostředně sledovat vzhledem k tomu, že si vedl podrobný deník.⁵

Oba, Červenka i Dostál, měli štěstí i smůlu, že na vlastní kůži na fakultě nepoznali, co dokáže ideologie v moci těch, kteří se jí chopí, aby omezovali svobodu druhých. Zlo, jež bylo v příkrém rozporu s Červenkovou „předideologickou potřebou slušně vychovaného člověka“. Na rozdíl od Dostála si byl Červenka vědom toho, jaké hodnoty opouští. Hodnoty, jež ho dříve strhly jako gymnazistu, co kdysi považoval za nezbytnou obět pro ideál zítřků, stejně jako nemalá část jeho generace, manipulovaná v první polovině padesátých let režimním „veřejným anonymem“. Byla to právě ona část, jež rozhodovala o dalších osudech fakulty. Naproti tomu krutou zkušenost měla s předstihem řada Červenkových starších kolegů, vyhozených v čistkách let 1948–1949 z fakulty, stejně jako těch, kteří byli v letech 1950–1954 po nuceném přerušení studia povoláni na vojnu k pomocným technickým praporům (PTP), určeným k internaci a „převýchově“ tzv. politicky nespolehlivých mladých mužů, podléhajících tehdejšímu brannému zákonu. V těchto táborech, kam byli povoláni na dobu neurčitou, pracovali manuálně, většinou v dolech nebo na lesní těžbě dřeva, ve stavebnictví apod., s tím, že nedostali do rukou zbraně. Ani politické procesy a popravy, o nichž se denně mohli dočístat v novinách, části mladých z Červenkovy generace neotevřely oči; nepřesvědčily jako náraz zvnějšku, potřebný ke vstupu do reality současnosti.

Jiný z Červenkovy generace, o rok starší posluchač oborů dějepis – filozofie Vladislav Moulis, tehdy rovněž komunista, již vnímal proces se Slánským v listopadu 1952, stejně jako předchozí s Ottou Šlingem a Marií Švermovou, daleko citlivěji: „V oněch dnech jsem to snad přímo takto nepocítoval, ale rozmazávání jejich osobních vztahů mně připadalo nevkusné a politicky neúčelné. U samotného procesu se mi přičilo, že u obžalovaných se uvádělo, že jsou židovského původu... Také přiznání vysokých funkcionářů ke všemu, naprosto ke všemu, mne udivovalo.“ Moulis ovšem byl – na rozdíl od Červenky a jiných – poučen svým starším bratrem, jenž se s jedním z obžalovaných, Josefem Frankem, setkal v nacistickém koncentračním táboře Buchenwald a usoudil, že „musil provést něco mimořádného jako vysoký funkcionář a že mu ‚přišli‘ – aby jeho obraz vyzněl co nejčerněji – i vykonstruované ‚zločiny‘“. Podobně vzpomínal tehdejší student Květoslav Chvatík, pozdější estetik a literární vědec, po letech v exilu ve svých memoárech, že jej především „hluboce odpuzovala odporná demagogie, s níž je tehdy [Václav] Kopecký [ministr informací a přední ideolog komunistické strany] veřejně poplival“ – rozumí se obžalované v politických procesech.⁶ Nevěděli samozřejmě nic o stalinských procesech v Sovětském svazu ve třicátých letech a jejich motivaci a konstrukci. Moulis po víc než padesáti letech zvažuje: „Jak je přitom možné, že jsem neprohlédl celý zločinný podvod, který tu vedení strany sehrálo? Nacházím jediné vysvětlení: nedovedl jsem si představit, že ne-

5) Srov. P. Šámal: *S realismem na křižovatce*, s. 295–304.

6) K tomu V. Moulis: *Léta mých studií historie (1950–1955)*, s. 118; dále K. Chvatík: *Kniha vzpomínek a příběhů*, s. 98.

jen proces se Slánským, ale i všechny předchozí a následující procesy se všemi druhy ‚nepřátel‘ jsou naprosto vykonstruované, a víc, že celý režim je prolhaný od základů. Myslím, že pro všechny uvažující a reflexe schopné lidi, kteří tehdy šli s režimem, je nejpalcivější vědomí, že lidé byli zavíráni, mučeni, že byli pronásledováni odbojáři, zahraniční vojáci, sedláci... kam až tento výčet dovést? ... K tomu je nutné připočítat ještě jedno naše manko, nikoli morální, ale poznávací: o Sovětském svazu, jeho skutečné tváři a poměrech tam jsme nevěděli nic, pranic. Byli jsme samozřejmě prosovětští.“ Zároveň podotýká, že právě tady se projevil chyby některých mladých z této generace, vyvolané stupiditou vsudypřítomného hesla „SSSR – náš vzor“. Působilo to ponižujícím způsobem a podněcovalo vtipy, k nimž svým způsobem patřil i pamflet na Nezvalův *Velký orloj*, který v roce 1949 napsali a rozšiřovali studenti fakulty, jak o tom bude řeč.

Sám nedovedu posoudit dilemata studentů-komunistů, tehdy ještě namnoze budovatelů „šťastných zítřků“. Ve vojenském táboře pomocných technických praporů (PTP), kam jsem byl povolán v roce 1951 po druhém ročníku studia na fakultě, jsem prožíval jinou krizi mládí a to poznamenalo mé zvažování trvale. O životech vojáků i občanů druhé kategorie, jinak pětépácích, pojednal Jiří Bílek (*Pomocné technické prapory. O jedné z forem zneužití armády k politické perzekuci*) nebo můj vrstevník hispanista Josef Forbelský ve svých pamětech (*Svět se mnou, svět bez mě*), jehož líčení mohu potvrdit z vlastní zkušenosti.

Po absolvování se Červenkovi podařilo v roce 1955 získat místo odborného, pak vědeckého pracovníka v Ústavu pro českou literaturu Československé akademie věd, metě všech nadaných lidí mladé generace, kde se mohl věnovat – s jistým omezením – vlastním odborným zájmům a postupně, s uvolněním politických poměrů v šedesátých letech, navázat na někdejší východiska svého učitele, profesora Mukařovského, a pokračovat v tom, čeho se on mezitím zřekl. Toho nejpodstatnějšího, co dosud vytvořil: strukturalistické metody v estetice.

Názorový vývoj osobností Červenkovy generace výrazně ovlivnily mezinárodní politické události roku 1956. Za mezník, „který vše proměnil“, označil zprávy, které přicházely z Moskvy o projevu Chruščova na sjezdu sovětských komunistů, odsuzujícího Stalina i jeho kult. Kritik z básnické skupiny Května, kam patřil i Červenka, Josef Vohryzek s odstupem čtyřiceti let v roce 1993 hovořil o „naprostém a obrovském životním předělu“. Červenkou ona sdělení otřásla, nadále však věřil v lepší zítřky a byl odhodlán pokračovat v budování nového života, jak to tehdy vyjádřil v *Básni z jara 1956*, otištěné v *Literárních novinách*:⁷ „Zas půjdu stavět cestu. Dnes však vím: / aby mé sny zas marně nezhyňuly, / teď každý kámen třikrát obrátím / a zasadím jenom ty z pravé žuly...“

Zviklán pochybnostmi hledal cestu strukturalismu, jak to počátkem šedesátých let nabízely výsledky zahraničního sémantického bádání. V roce 1963 na slavistickém kongresu v Sofii Červenka domluvil s Romanem Jakobsonem a s polskou strukturalistkou Lucyllou Pszczołowskou spolupráci na přípravě velkého projektu

7) M. Červenka: *Báseň z jara 1956*, s. 3.

studia metriky slovanského verše pomocí nových prostředků: využití statistické metody (děrných štítků) k soustavnému zpracování verše. Z toho pak chtěl vyvodit nové závěry o teorii verše. Červenka v letech 1964/65 až 1967/68 přednášel na fakultě teorii verše, vedl literárněvědný seminář a seminář věnovaný sémantice literárního díla.⁸

Zcela jiná stanoviska zaujímal v šedesátých letech o dva roky starší Vladimír Dostál. V roce 1961, právě když Červenka navazoval zpřetrhané kontakty a snažil se hledat nové metody vycházející z funkčního strukturalismu, zveřejnil Dostál v politickém měsíčníku ústředního výboru KSČ *Nová mysl* článek proti strukturalismu, který podle něj oživují zejména mladí pracovníci.⁹ I když nejmenoval nikoho konkrétně, lze si domyslet, že sem zahrnoval právě Červenku. Nevím, nakolik byl inspirován tehdejším ředitelem Institutu společenských věd při ÚV KSČ Ladislavem Štollem, podle kterého se instituci, ve které Dostál pracoval, říkalo „Štollverk“.

Polemika o strukturalismu měla v roce 1961 širší politický a zároveň osobní podtext. Pracovníci Institutu Jiří Honzík a Vladimír Forst (Dostálův spolužák z fakulty) zveřejnili v oficiálním měsíčníku nejvyššího orgánu KSČ *Nová mysl* kritiku vědeckého časopisu *Česká literatura*, vydávaného Ústavem pro českou literaturu Československé akademie věd. Vytkli, že věnuje malou pozornost potřebám současné literatury, a zejména se pustili do ostré kritiky badatelů mladší generace, k nimž Červenka náležel, kteří v následování profesorů Jana Mukařovského a Felixe Vodičky údajně chybně spojují dialektické poznání se strukturalistickou metodologií (jež ve skutečnosti měla některé společné rysy s kritickým marxismem). Vladimír Dostál, jak řečeno, na dané téma polemizoval v *Nové mysl* s Mukařovským. Útok proti Ústavu pro českou literaturu ČSAV a jeho vedoucímu Mukařovskému byl osobně motivován, což se vzápětí ukázalo, když na místo Mukařovského nastoupil Ladislav Štoll, dosavadní vedoucí katedry dějin literatury při zmíněném Institutu společenských věd, jež byla k ústavu připojena v roce 1962.

Dostál měl od mládí velké ambice stát se literárním kritikem. Sedmnáctiletý debutoval jako student jaroměřského gymnázia článkem *Ke krizi současné poesie*, který vyšel v časopise *Středoškolák*.¹⁰ Projevil své levicové zaměření a stejně vystupoval coby posluchač Filozofické fakulty UK v Praze v letech 1949–1953 jako radikální komunista. V druhém ročníku studia seskupil Kroužek literární kritiky; pod touto hlavičkou vystupovalo i na veřejnosti několik jeho vrstevníků – posluchačů fakulty.¹¹

Stejným způsobem se v té době prosazovaly i radikální skupinky studentů-komunistů na jiných oborech. Na národopisu utvořili tzv. marxistický kroužek, podobný – byť neformální – měli studenti historie. Byli to vesměs Dostálovi

8) Podle *Seznamů přednášek na FF UK na léta 1964/65 až 1967/68*.

9) K tomu P. Šámal: „Normalizace“ literární vědy v zrcadle časopisu *České literatury*, tam další literatura. M. Bauer: *Souvislosti labyrintu*. Dále srov. J. Knapík: *Únor a kultura* a A. Kusák: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*.

10) P. Šámal: *S realismem na křižovatce*, s. 295n., vychází z deníku Vladimíra Dostála uloženého v literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově, osobní fond Vladimíra Dostála, deníky.

11) Tamtéž. Dále srov. sborník J. Holý – K. Volná (ed.): *Tato fakulta bude rudá*, s. 16n.

ambiciózní vrstevníci, mladí „revolucionáři“, jimž počátkem padesátých let režim otvíral možnosti. Miroslav Červenka tehdy psal a v roce 1953 publikoval zmíněnou sbírku básní. Karel Bartošek spolu s Karlem Pichlíkem – studenti historie ze stejného ročníku jako Dostál – vydali roku 1953 knížku *Američané v západních Čechách* (první verze vycházela na pokračování v týdeníku *Tvorba* už v roce 1951), kde bez náležité odborné metody slepili z novinářských lokálek bulvární propagandistický spis v duchu tehdejší „studené války“. Měl ukázat úpadek buržoazní kultury a morálky, projevující se v excesech amerických vojáků na osvobozeném západočeském území v roce 1945.¹² Četbu úryvků z knížky pak vysílal na pokračování Československý rozhlas vždy v podvečer před zprávami. Unikl jsem této atmosféře jako spolužák zmíněných studentů Dostála, Bartoška a Pichlíka „díky“ tomu, že jsem byl, jak jsem už pověděl, v táboře pomocných technických praporů (PTP), což ovšem není má zásluha.

Dostálovi a podobně smýšlejícím a vyjadřujícím se vrstevníkům kulturní a stranické časopisy a noviny otvíraly stránky k publikování diskusí a polemik s těmi, kteří nepřijali oficiální státní ideologii, ale rovněž ke sporům uvnitř etablované skupiny, ať už v tom bylo skryté generační soupeření, nebo pouhé osobní antipatie, což bývá těžké rozlišit. Dostál publikoval ve *Varu*, který oficiálně řídil Zdeněk Nejedlý, a ten ho protežoval už jako studenta.¹³

Po vydání drobné knížky *Hálek sociální* (1951) přijali jedenadvacetiletého Dostála do Svazu čs. spisovatelů a stal se externím redaktorem stranického týdeníku *Tvorba*; kritiky publikoval i v měsíčníku Svazu spisovatelů *Nový život*. Po absolvování fakulty se zapsal na Gorkého literární institut v Moskvě (1953–1957), kde se věnoval studiu osobnosti a díla Julia Fučíka; „měl na Fučíka dlouho monopol“.¹⁴ Mohl bezprostředněji sledovat ohlasy na vystoupení Chruščova proti stalinskému kultu a jeho důsledkům, které komentoval ve svém deníku 10. března 1956: „Je to pro většinu z nás zážitek velmi těžký a bolestivý... Bojíme se krize víry ve stranu a socialismus. Ano, ale bez krizí přeci nebývá žádný vývoj. Věřili jsme ve Stalina se všemi ostatními. Jistěže Stalin byl pro nás strana. V tom je naše největší chyba... Dnes se dosvědčuje charakter naší generace...“¹⁵ Dostál hovoří o „víře“, v níž jistota byla ztotožněna se Stalinem – „bohem“. Tuto ztrátu jistoty prožívali i jiní pomýlení a zaslepení jeho generace, zaznívá i z citovaných veršů Miroslava Červenky. To, že někteří začali každou „pravdu“ kriticky posuzovat, Dostál vnímal jako projev konjunkuralismu, „hlásání opačných názorů (často upřímné) bez červeně studu“. V deníku se zabýval myšlenkou, že napíše rozpravu o charakteru a přízpůsobivosti, namířenou proti lidem dvojího přesvědčení.¹⁶

12) K. Bartošek – K. Pichlík: *Američané v západních Čechách v roce 1945*.

13) K tomu Zdeněk Pešat, in: J. Holý – K. Volná (ed.): *Tato fakulta bude rudá*, s. 47.

14) O tom Jaroslava Janáčková, tamtéž, s. 220–221; dále srov. vzpomínku bývalé Dostálovy manželky Vlad. Gebhartové, tamtéž, s. 265. Rovněž P. Šámal: *S realismem na křižovatce*, s. 301.

15) Cituje P. Šámal: *S realismem na křižovatce*, s. 302.

16) Tamtéž, s. 303.

Vyjádřil to potom v polovině roku 1956 v článku *Na obranu socialistického realismu v Literárních novinách*.

Zpochybnění pojmu socialistického realismu v souvislosti se ztrátou zmiňované „víry“ Dostál považoval za zradu východisek generace, jež na rozdíl od starší generace „protektorátní“, která byla „bez kořenů a jistot“, musí být upřímná a vytrvalá. Byl v tom až křečovitý postoj fanatika, který „nechce za žádnou cenu připustit jakékoliv otřesení“ víry v socialismus, jak napsal jeden z čtenářů jeho článku.

A z jeho myšlenkových procesů vyplynulo i stanovisko k událostem roku 1968 a okupaci našich zemí „spřátelenými vojsky“. To bylo v době, kdy vedl (od roku 1970) oddělení teorie literatury v „znormalizovaném“ Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV. „Jsme obětmi nenormální situace, co jsme si měli sami vybojovat (pokud jde o lidi jako já – tak alespoň perem), to nám bylo vnuceno na bodácích. A to přirozeně dusí iniciativu, to je historická ztráta, kterou budeme dlouho splácet...“¹⁷ Ona sebekritika se vztahuje na malou průraznost v boji s „protisocialistickými silami“, což mělo za následek, že náprava musela být „vnesena na bodácích“. Z toho plyne i další Dostálova deníková úvaha: „Takový úpadek a marasmus nepanoval ani v šedesátých letech...“ A v té víře setrval.

Miroslav Červenka byl během „obrodného procesu“ z konce šedesátých let šéfredaktorem časopisu *Česká literatura* (v letech 1968–1970), ve svých projevech vyjadřoval názory protichůdné Dostálovým, jím kritizované. Byla to doba změn, kdy v čele Ústavu pro českou literaturu ČSAV Štolla vystřídal respektovaný zakladatel strukturalisticky orientované literární historie profesor Felix Vodička a Červenka mohl v měsíčníku *Česká literatura* uveřejňovat monografické portréty významných autorů naší literatury i přípravné studie k syntetickým výkladům, jež měly být publikovány souborně v kolektivním sborníku statí *Kapitoly z teorie literárního díla* (vedle Červenky se na něm podíleli Milan Jankovič a Petr Rákos, tým vedl Mojmir Grygar). Sborník již v následujícím, „normalizačním“ období nemohl vyjít jako celek, jednotlivé stati byly posléze publikovány samostatně. Červenková studie *Významová výstavba literárního díla* vyšla v zahraničí německy v roce 1978 (česky až 1992). Když zbavovali Červenku v roce 1970 redigování *České literatury*, uvedli jako jeho největší provinění, že chtěl z časopisu učinit „orgán ‚nové‘ teoretické orientace, aby sloužil k upevňování mezinárodních kontaktů na bázi strukturalismu“ (což mu může sloužit naopak jako pochvala a uznání). Takže po nástupu „normalizace“ mohl počítat s tím, že ho režim ztrestá.

Propuštěn z Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV nesměl pracovat v oboru. Zpočátku se mu nedařilo sehnat trvalejší zaměstnání, živil se překlady a porůznu externí spoluprací. Přijal práci jako honorovaný externista okresního archivu v Benešově, kterou mu zařídila jeho sestra Renata Štindlová, pracovnice Slovanské knihovny v Praze. V badatelně Státního archivu v Praze zpracovával do katalogu prezidiální spisy někdejšího okresního úřadu, které mu sem posílali z Benešova; práce byla vykazována na jméno jeho sestry, jí byly rovněž vypláceny

17) Tamtéž, s. 295.

odměny. Tak tehdy – pod cizím jménem – se jediné mohli živit mnozí ze stejně postižených. Kupodivu archivářská působnost Červenku zaujala, ač jeho odborné zaměření směřovalo zcela jinam. V rozhovoru s tehdejším ředitelem okresního archivu dr. Jaroslavem Pánkem pronesl, „že k vlastnímu překvapení se při ní obnovilo jeho sociální citění, neboť si při studiu pramenů uvědomil, že sociální rozdíly ve druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století byly drsnou realitou české společnosti“.¹⁸ Později se Červenkovu podařilo pracovat na smlouvu o dílo v literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze, pod podmínkou – jak vzpomínal jeho kolega, stejně postižený literární vědec Milan Jankovič –, že se nebudou „zbytečně ukazovat v jeho hlavní budově“ v Strahovském klášteře, kde sídlil i Ústav pro českou literaturu, odkud byli vyhozeni.¹⁹ „Bylo nám přiděleno detašované pracoviště, takový lepší kumbál, vlastně dvojkumbál“ v blízkém Questenberském paláci na Pohořelci.

Červenka zpracovával pozůstalost básníka Svatopluka Čecha. Tato pohoda netrvala dlouho, ani tam nebyl vítán. Živil se pak na volné noze, překládal pod cizím jménem vědecké práce i poezii polskou, ruskou a anglickou. Vlastní studie i verše zveřejňoval později v domácím „samizdatu“ (tajně vydávaných publikacích bez schválení cenzurou, s rizikem postihu politickou policií), zejména v osmdesátých letech v časopisu *Obsah*. Publikoval rovněž v zahraničí (Polsku, Jugoslávii, Rakousku, Německu, USA).

To už byl v letech 1975 až 1989 zaměstnán jako knihovník v Pragoprojektu, technickém podniku, který projektoval mosty, silnice a městskou dopravu. Milan Jankovič vzpomínal v roce 2005: „Byl tam tehdy v osmdesátých letech dobrý člověk, pan Hořký, který využil jako předseda stranické organizace svého vlivu a prosadil, že se tam sešlo hned několik takových vyhozenců, jako jsme byli my dva. Vzpomínám na rusistu [profesora] Miroslava Drozdu, na [literárního kritika a historika] Vladimíra Karfíka, [redaktora nakladatelství Mladá fronta, vyhozeného v roce 1974], Vladimíra Nováka, na Tondu Zouhara, který na švýcarském psacím stroji s pamětí rozmnožoval nějaké samizdaty, taky Hrabalovu Kouzelnou flétnu – zřejmě už jako poslední...“²⁰

Červenka se odvážil počátkem května 1982, kdy pomalu a nejistě svítalo na lepší časy, poslat otevřený dopis fakultním a akademickým institucím, v němž upozornil na „nedostatečné pěstování versologie na těchto pracovištích“. Přirozeně věc projednávaly výbory KSČ na fakultě. Stranická skupina na katedře české literatury podle zápisu z 11. května považovala „dopis s. Červenky za politickou provokaci, proti které je třeba v případě potřeby principiálně vystoupit“.²¹

18) Podle sdělení prof. Jaroslava Pánka.

19) Milan Jankovič v dodatku k Červenkovu *Záznamníku*, s. 285.

20) Tamtéž.

21) Archiv Univerzity Karlovy (AUK), f. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (FF UK), Fakultní organizace KSČ 1969–1989 (FO KSČ 1969–1989), kart. 42, Stanovisko III. základní organizace KSČ k dopisu Miroslava Červenky 7. 6. 1982.

Miroslav Červenka
(osobní archiv Pavla Janouška)

Počátkem roku 1988, v době exploze nezávislých iniciativ při přešlapování a nerozhodnosti vládců režimu, jak naložit s „přestavbou“, řekl Červenka na redakční schůzce ilegálního časopisu *Obsah*: „Jediné, za co bych se nechal zavřít, je večerní univerzita.“ Reagoval tak na stále sílící hlasy v nastupující „samizdatové“ generaci po „nezávislém“ systematickém vzdělávání, „neboť jedna věc je mít odvahu a druhá vědět“. Tehdy již několik tzv. disidentů organizovalo „bytové semináře“ pro skupiny zájemců.²² Organizovat večerní univerzitu byl však náročný úkol, k němuž Červenku vyzval Václav Havel, jenž také zařídil finanční dotaci ze zahraničí;

22) K tomu článek E. Strešková – B. Pečinka: *Ilegální univerzity*. Dále M. Červenka: *Záznamník*, s. 38 a 150; bytové semináře se podle Červenky poprvé uskutečnily 28. května 1988. Daniel Kroupa vedl seminář úvodu do filozofie pro začátečníky, Radim Palouš na něj navazoval dalším seminářem z filozofie, po něm Ivan Havel. Třetí seminář o dějinách světových náboženství, dále seminář k dějinám filozofie vedli: Egon Bondy, Milan Machovec ad. Politologický seminář organizovali Rudolf Kučera, Alena Hromádková ad. V Praze proběhlo na dvacet seminářů, další byly v Brně a v Bratislavě. K. von Graevenitz: *Podzemní univerzita pražských bohemistů*.

poskytovala ji Nadace Charty 77 ve Stockholmu, prostředkoval profesor František Janouch.²³ Tak 5. září 1988 mohla zahájit první semestr večerní univerzita českého jazyka a literatury v suterénu baptistické modlitebny nad Podolím. Přednášející i posluchači si říkali „baptisté“.

V tříletém konceptu studia počítali organizátoři se čtyřmi hodinami přednášek týdně.²⁴ V prvním semestru vykládal přehled českých dějin Červenkův švagr historik Jan Křen, vyhozený vědecký pracovník Vysoké školy politické při ÚV KSČ. Bohemista a lingvista Alexandr Stich přednášel úvod do studia jazyka, Červenka úvod do studia literatury. Dále tu působili literární historikové Jiří Brabec a Běla Neradová. Organizační záležitosti si vzala na starost literární historička Květuše Sgallová. Mezi posluchači zprvu převažovali mladí lidé živící se v podřadných zaměstnáních, jimž nebylo umožněno studovat na oficiálních univerzitách, „disidenti“ zajímající se o alternativní kulturu. Řada z nich byla postupně Státní bezpečností zatčena, takže na konci druhého semestru zbývalo z původních více než třiceti jen několik. Jejich místa zčásti zaujali řádní studenti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy nespokojení s výukou na škole, kde byli zapsáni. Jeden z nich, novinář František Stárek zvaný „Čuňas“, vězněný v roce 1976 a opět v letech 1981 až 1984, posléze držený „pod ochranným dohledem“ jako organizátor ilegálních skupin a pro pobuřování, redaktor časopisu *VOKNO*, jenž je pokládán za neoficiálního vedoucího posluchačů večerní univerzity, později uvedl: „Hájili jsme v době totality zájmy Univerzity Karlovy lépe než literární katedry v čele se Ržounkem, po jehož posudku na časopis *VOKNO* jsem byl na dva roky zavřenej. Napsal tam totiž, že *VOKNO* je projevem zahrávající buržoazní kultury...“²⁵

Přednášející na večerní univerzitě patřili vesměs k jedné generaci čtyřicátníků (narození mezi lety 1929 až 1934), generaci, jež vstupovala na profesní dráhu po roce 1948, namnoze s legitimací KSČ v kapse. Někteří patřili k „medvěďářům“, jak Červenka nazývá ve svém *Záznamníku* skupinu pracovníků alternativní kultury, vesměs opět generačně blízkých, kteří se scházeli ve druhé polovině osmdesátých let k diskusím o teoretických problémech literatury.²⁶ Podobně se setkávali od 28. května 1988 lidé o generaci mladší, narození vesměs po roce 1945, které Červenka, jenž býval na jejich diskuse zván, nazývá „mladí medvěďáři“ nebo „medvídkáři“. Na fakultě studovali na sklonku šedesátých let, v atmosféře uvolnění, zde většinou prožívali i rok 1968 nebo vyprázdňení a úpadek později za normalizace (patřili k nim např. literární vědci Vladimír Macura nebo Jiří Trávníček). Někdy až kriticky posuzovali minulost těch, kteří se řadili mezi „medvěďáře“. Měli jinou generační zkušenost, svou profesní dráhu zahajovali většinou bez stigma „revizionistů a kontrarevolucionářů z osmašedesátého“, někteří až v časech uvolnění za počínající rozpačité domácí „přestavby“ v osmdesátých letech. Červenka v *Záznamníku* uvedl o prvních z diskusí „medvídkářů“ 28. května 1988, na které byl

23) M. Červenka: *Záznamník*, s. 218, 272.

24) E. Strešková – B. Pečinka: *Ilegální univerzity*.

25) K tomu J. Holý – K. Volná (ed.): *Tato fakulta bude rudá*, s. 674.

26) M. Červenka: *Záznamník*, s. 218, 272.

Macurův referát o *Heinovských nocích*:²⁷ „Plénum je trochu nesourodé. Volky nevolky jsme tam nakonec s Karfíkem vystupovali jako pamětníci, odpovídající na dotazy, jak to bylo. Vyjádřil jsem se kriticky o nepřezívající ideologičnosti v *Květnu* [časopis] a dal za pravdu tehdejšímu expoze V. Havla. Ale když se divili, že jsme to neodhodili rychleji, vzpomněl jsem na význam idejí mladého Marxe a na jejich vliv v časopise *Po prostu*. Chtěli jsme marxismus užít v jeho původní, kritické funkci...“

Tady lze najít známky jistého vzájemného nepochopení dvou generací. Těch, co se na fakultu zapisovali po únoru 1948 a setkali se s vrstevníky jen o málo staršími, kteří krátce předtím fakultu skončili a otevřela se jim možnost okamžitého uplatnění na řadě pracovišť, která buď doplňovala, nebo vyměňovala (z kádrových důvodů) pracovníky, a brzy i v ústavech Československé akademie věd, založené v roce 1952. Příležitost k rychlé kariéře dávala stranická legitimace a „kádrů“ byl nedostatek. Jak z předešlého vysvítá, generace „mladých medvěďárů“ v osmdesátých letech namnoze nechápala postoje a chování starších. Projevilo se to i na fakultě v převratných časech kolem listopadu 1989 a zůstává to otevřeno zejména u generace těch, kteří neprožili „sametovou revoluci“ na fakultě a profesní kariéru bohudík zahájili ve zcela odlišných poměrech. Mohou tak zaujímat jiné postoje než tzv. „revizionisté“, kteří se vyrovnávali se změnou „víry“, byť jen částečnou.

Začal jsem příběhy mladších, kteří prožili rok 1948 ještě mimo fakultu, a nemohli se tudíž zapojit do převratných událostí, jež se tu odbývaly. Nyní se dostávám k těm, kteří je už na fakultě plně prožívali. Byli jen o málo starší než jmenovaní, ať už to byla Eliška Čáňová, o pouhých pět let starší než Dostál, která – jak se pokusím ukázat – se v onom dění kolem února 1948 mnoho neangažovala, nebo o rok dříve narozený Jiří Honzík, jenž – ač věkově z téže generace – měl podstatně bohatší životní zkušenosti, k nimž patřily zážitky z vězení za nacistické okupace.²⁸

Eliška Čáňová se na fakultu zapsala krátce po válce, po maturitě v Klatovech v září 1945. V posledním období středoškolských studií za nacistické okupace ji, stejně jako řadu jiných, od roku 1944 postihlo „totální pracovní nasazení“ v průmyslu. Sociální postavení rodiny, z níž pocházela, ji vedlo k tomu, aby „z existenčních důvodů (abych se co nejdříve uživila) volila učitelskou větev“, vybrala si češtinu a dějepis. Její dvě další spolužačky z klatovského gymnázia rovněž kombinovaly češtinu, jedna s francouzštinou, druhá s filozofií.

Tehdy ještě fakulta neměla tzv. reformované studium, pokračovala v tradici předválečného liberálního studijního systému. Čáňová uvádí: „Pokud šlo o samotný zápis, nikdo z nás nevěděl, které přednášky si máme zapsat. Seznam přednášek poskytoval bohatou nabídku přednášek, seminářů a lektorských kurzů. Vybíraly jsme si tedy podle svého zájmu... Ale brzy jsme se dozvěděly, že hledisko zájmu

27) Tamtéž, s. 150–151.

28) Čerpám z rukopisu Elišky Čáňové: *Paměti archivářky*, kopie v AUK, dále z *Rozhovoru s PhDr. Eliškou Čáňovou*, s. 51–57; Jiří Franěk: *Dva osudy lidské a vědecké*.

není to pravé, že se v první řadě musíme řídit zkušebními požadavky, nejdříve k první státnici, jejíž termín pro začínající studenty byl za dva roky. Do té doby musel být absolvován určený počet semestrů předepsaných seminářů, lektorských kurzů a předloženo vysvědčení z určených dílčích zkoušek... Poté, co jsme se seznámily s těmito požadavky, škrtyly jsme v zapsaných přednáškách, což byl administrativní úkon; podstoupila ho tehdy většina nováčků, protože na každé fakultě byla naprostá volnost pro zapisování, délku studia apod.“

Čáňová názorně vylíčila počáteční tápání absolventa střední školy v poválečném „zmatku“ na fakultě. „Protože posluchačů bylo velice mnoho – i velká posluchárna (číslo 109) byla pro ně malá – některé přednášky se přesouvaly do velkého a malého sálu Městské knihovny na Mariánském náměstí. Ne všechny přednášky, semináře a lektorské kurzy se konaly hned od začátku října [1945], protože ani sbor přednášejících nebyl ještě kompletní. Někteří nepřežili protektorát, další museli působit na jiných pracovištích, někteří byli vězněni či v zahraničí. V některých oborech nestačil jediný povinný seminář, musely existovat paralelky, pro něž museli být získáváni další odborníci. Na historii prý bylo zapsáno na podzim [1945] 1200 posluchačů, takže základní proseminář musel mít několik ‚paralelek‘. Proseminář povinný pro posluchače prvních dvou ročníků měli vedle profesorů Stloukala, Paulové, Odložilíka, docenta Kalisty další přizvaní odborníci. Posluchači byli do nich rozděleni podle abecedy, seznamy byly vyvěšeny v historickém semináři.“ Z paměti Elišky Čáňové lze dobře vyčíst, jaké problémy tehdy posluchačům způsobilo to, že se dějepis na protektorátních gymnáziích nevyučoval a studenti museli manko dohánět až na fakultě.

Čáňová vylíčila každodenní život studenta v poválečných letech, v době, kdy potraviny byly na příděl a žilo se skrovněji. „Většina děvčat žila v podnájmech – míst v dívčích kolejích bylo málo. Chlapeckých kolejí bylo víc, takže se dostalo i na řadu hochů. Po dobu studií jsem bydlela postupně ve čtyřech podnájmech... Tenkrát nedalo mnoho práce sehnat podnájem, ceny byly přístupné. Ani se nám ale nesnilo o ústředním topení – všude se muselo zatopit, aby bylo teplo; v tom posledním [podnájmu] jsem si musela uhlí přinést ve dvou kýblech od uhlířů. V tom druhém [podnájmu] v pořadí nebyla vůbec kamna, muselo se jen otevřít dveře do sousedního pokoje, kde kamna byla. Já jsem to tedy vyřešila tím, že jsem se chodila učit do Klementina [univerzitní knihovny], kde byly tenkrát k dispozici dvě čítárny. Moje spolubydlící se učila v posteli – to já jsem nebyla zvyklá, já jsem musela u toho sedět v odpovídajícím prostředí, což v UK [univerzitní knihovně] bylo.“

Po válce byly rušeny taxy za zkoušky, které se vedle zápisného platily do roku 1939. „V Praze jsem se dověděla, že je možné zažádat si o stipendium, což byla tenkrát velká novinka,“ píše Čáňová. „Zažádala jsem si a doložila příslušné doklady, že jsem z rodiny, která je odkázaná pouze na příjem otce [železničního zaměstnance], nemá žádný jiný majetek, a v rodině žijí ještě matka v domácnosti a mé dvě nezaopatřené sestry.“ Bylo jí přiznáno 1250 Kč měsíčně (s výjimkou tří měsíců prázdnin); z toho platila za podnájem 400 Kč měsíčně, obědy v menze

asi 120 Kč, za tramvajenku 30 Kč. „Když jsem dojela domů, matka mi vždycky přichystala něco jídla s sebou, přidávala mi také nějaké potravinové lístky.“ Další položkou ve výdajích studenta byl nákup knih, vstupenky do divadel (chodilo se obvykle k stání, nejčastěji na scény Národního divadla nebo do Vinohradského. Na stravu docházeli posluchači do menzy, buď do bližší na Právnické fakultě UK, nebo do vzdálenější koleje Jednota v Opletalově ulici. „Přesto, že jsme byli vytrénováni válečným zásobováním, shledali jsme brzy, že se stejná jídla ve stejné úpravě neustále opakují. Nejčastěji byla jídla, na něž se spotřebovalo méně potravinových lístků [v přidělovém systému], či jídla bezmasá. Z těch lístkových úsporných byly pověstné plíčky ‚na smetaně‘, častá byla haše s brambory a zelím. Z bezmasých jídel zejména nejznámější ‚blbouni‘ (kynuté knedlíky buďto na slano se slaninou a cibulkou, nebo na sladko s povidly a tvarohem) a v sobotu většinou buchty s bílou ‚kávou‘...“

Dívky častěji než jejich kolegyně chodily zpívat do Uměleckého souboru Víta Nejedlého, mezi nimi i Čáňová. Tam se také účastníci ideologicky vzdělávali v duchu socialistických myšlenek. Čáňová o svém politickém vývoji říká: „Naše smýšlení bylo tenkrát logicky ostře protiněmecké, plně jsme důvěřovali nejen spojencům, ale i exilové vládě, která měla už za své činnosti v Anglii připraveny první kroky do samostatného Československa... Tenkrát sehrála roli jistě i touha voličů po překonání předválečného rozhádaného politického ovzduší... Pro mne z tohoto dění velmi brzy vyplynul fakt, že ve volbách, které musely být už v roce 1946, budu i já voličem a že budu musit zvolit tu stranu, kterou budu považovat za vhodnou pro vedení v našem dalším vývoji. Brzy jsem poznala, že u nás existují dva základní proudy: levice a pravice, mezi kterými se bude rozhodovat v prvních poválečných volbách. O třech stranách (nár. soc., soc. dem. a lidovcích) jsem měla první informace z rodiny. Nebylo to nic povzbudivého a lichotivého – před válkou byly prý hašteřivé, ale nebyly to zásadní poznatky o tom, co tyto strany prosazovaly v současnosti. Otec ani matka nebyli členy žádné strany, oba byli voliči soc[iálních] dem[okratů] – byla to strana železničářů. O komunistech jsem se v prostředí, z něhož jsem pocházela, dozvěděla nejméně – nebyla to oblíbená strana, ale kromě poznatků na úrovni drbů jsem se nedozvěděla vůbec nic.“

Podle vzpomínek na Čáňovou, dvacetiletou právě přijatou posluchačku filozofické fakulty, zapůsobilo vyhlášení zákona podepsaného prezidentem republiky Edvardem Benešem o znárodnění klíčového průmyslu 28. října 1945. V době před prvními poválečnými volbami v roce 1946 „také sáhla po marxistické literatuře“, ze zvědavosti: „Chtěla jsem se seznámit s teoriemi, na nichž má být založen SSSR a k nimž se hlásí i KSČ... Nejvíce mne zajímala teorie o vývoji, kterou ovšem nevymyslili marxisté, ale chtějí ji uplatňovat. Když jsem přemýšlela o tom, co jsem slyšela o vývoji na přednáškách, zdálo se mi, že se to kryje s hlásanými vývojovými tezemi z marxistické literatury. Další moment, o němž se dalo mnoho přemýšlet, bylo uznání výrobních způsobů jako prvotního činitele utváření vývoje společnosti.“ Nepřekvapuje, že Čáňová ve volbách v červnu 1946 volila KSČ; nevstoupila tehdy ještě do strany, poslouchala politické diskuse posluchačů na fakultě, ač do

nich sama příliš nezasahovala. „Musela jsem uznat, že účastníci diskuse, kteří zastávali pozice KSČ, měli často větší úspěch než ti ostatní [vystupovali také mnohem razantněji, ať už to bylo v besedách s profesorem Arnoštem Kolmanem, nebo jinde]. Buď měli lepší a pohotovější diskutéry (výřečnější demagogy), nebo měli skutečně víc pravdy. Tehdy už jsem byla rozhodnuta, že do KSČ vstoupím, jen jsem ještě váhala s termínem; odložila jsem to tedy na dobu, až složím celou první státnici, tj. češtinu i dějepis... Nechci nijak omlouvat tehdejší naivitu svou i svých generačních druhů – chtěli jsme se aktivně účastnit na vytváření spravedlivé republiky, která by nebyla jen bezvýznamným kouskem území a hračkou při rozhodování velmocí.“ Svou roli tu podle autorky pamětí sehrálo i zklamání prezidenta republiky Beneše z mnichovských událostí, což „přešlo nutně do jednání jeho i členů tehdejší vlády a ujalo se nutně v myšlení generace mých rodičů, což bylo i východiskem naší generace... Nepředpokládali jsme, že se nám ale mnoho základních informací zatajuje, tj. že v SSSR existuje tuhá diktatura se všemi rysy a důsledky. Neměli jsme ponětí o tom, jak se zachází s ‚nepřáteli lidu‘, nevěděli jsme, že nelze volně cestovat ani po sovětském státě... Ani na mysl nám nepřišlo, že by mohla existovat ještě jiná síla, která by používala nejružnějších lží a zatajování, než to praktikoval pověstný Goebbels. Tu a tam jsme slyšeli i varování od příslušníků starších generací, kteří znali příslušníky ruské emigrace po roce 1917, kterých se usadil poměrně velký počet v ČSR. Jejich zamítavý vztah k sovětskému zřízení jsme si vysvětlovali tak, že si tím zdůvodňují odchod z rodné země; měli jsme za to, že tato země udělala za desítky let ohromný pokrok – dokázala to tím, že zvítězila v tak hrozném válce... Později jsme často od dospívajících dětí slyšeli otázku: ‚Jak jste mohli být tak hloupí?‘“

Čáňová vstoupila do komunistické strany až po únoru 1948, kdy složila obě státní zkoušky. Údajně ji k tomu přiměla o čtyři roky starší kolegyně na oboru historie Vlasta Kladivová, manželka pozdějšího děkana fakulty Jaroslava Kladivy, která byla velmi aktivní členkou celofakultního výboru KSČ. Imponovala mladší kolegyni povahou i svým dosavadním životním osudem. Maturovala už za války, nemohla pokračovat ve studiu na vysoké škole, účastnila se ilegální práce. V době heydrichiády byla zatčena a poslána do koncentračního tábora v Osvětimi s označením RU (Rückkehr unerwünscht – návrat nežádoucí), přemístěna do tábora v Ravensbrücku, odkud se po osvobození Rudou armádou vrátila s tuberkulózou; vyléčila se. Kladivová tehdy prožívala světlé stránky života. S ulehčujícím pocitem, že přežila dřívější hrůzy, se skoro fanaticky dala do „boje o lepší zítřky“. Na fakultě působila jako docentka na katedře obecných dějin do roku 1969, kdy byla „vyškrtnuta“ z KSČ a dána o tři měsíce dříve do penze.

O Elišce Čáňové, jak jsem ji sám poznal, mohu stejně jako jiní kolegové říci, že uměla střízlivě zvažovat své chování, počínání i skutky. Nepodléhala ani na začátku padesátých let revolucionářskému fanatismu některých mladých komunistů, nehnala se za funkcemi ani kariérou, což bývalo spíše výjimkou. – Jako téma písemné státní práce z dějepisu si zvolila studii o Václavu Vratislavu z Mitrovic v semináři profesora Otakara Odložilíka. Dříve než mohla rozpravu předložit,

profesor Odložilík odjel v letním semestru 1948 na studijní pobyt do USA, odkud se již nevrátil, zůstal v emigraci. Čáňová se už tehdy věnovala církevním dějinám a měla příslibeno místo v nově budovaném Státním úřadu pro věci církevní, kde mělo být od 1. ledna 1950 zřízeno malé oddělení zabývající se touto problematikou.

Avšak dříve než studium na konci akademického roku 1948/49 ukončila, vydalo ministerstvo školství nařízení, které těm absolventům, kteří končili pedagogickou větev, nedovolovalo nastoupit na jiné než učitelské místo, a to na školách (nejen bývalých měšťankách) v pohraničí. Čáňové, která počítala, že do dvou let bude absolvovat doktorandské studium a získá titul PhDr., to narušilo celý další plán. Řada postižených přirozeně hledala únik; například ti, co bydleli v Praze, dokládali, že musí pečovat o nemocnou matku a nemohou z města odejít. To se však netýkalo Čáňové, jež byla mimopražská. Dostala umístěnku na střední školu (bývalou měšťanku) ve vesnici Havraň v okrese Most, kde ji přijali s rozpaky, protože učitelská místa měli obsazená. Ve čtyřčlenném sboru byli vedle ředitele dva učitelé a dvě učitelky. Obávali se, že jim to ubere úvazky a sníží jejich odměny za přesčasové hodiny.

Čáňová z toho usoudila, že ministerstvo i vedení fakulty ji, stejně jako další dva kolegy, kteří byli do Havraně přiděleni, obelhala tvrzením, „že pohraničí potřebuje pomoc kvalifikovaných pedagogů. Můj závěr z toho byl takový, že na ministerstvu školství jsou lidé, kteří použili lži k tomu, aby odstranili z odborného života příslušníky té generace, která byla na fakultě vychována ještě po starém způsobu, ‚buržoazními‘ profesory v ‚buržoazním myšlení‘.“ Podobného názoru byla řada jejích kolegyně a kolegů, kterým nařídili odejít na školy do pohraničí někdy i před dokončením státních prací nebo v průběhu příprav doktorských disertací. Někteří, ač studovali češtinu nebo dějepis, byli povinni učit matematiku nebo fyziku.

Po půlročním působení v Havrani se díky přímluvě Vlasty Kladivové, která přecházela od 1. září 1950 z místa asistentky do právě zaváděného aspirantského studia, Čáňové podařilo zaujmout její asistentské místo v historickém semináři na fakultě. Smlouvu získala na dva roky. Měla tam katalogizovat dosud nezpracovanou část seminární knihovny (kde zůstávala nezkatalogizovaná osobní knihovna profesora Josefa Pekaře po jeho smrti v roce 1937 a fondy německé knihovny Institutu für Ostforschung, dále některé fondy převzaté ze zámeckých knihoven). Tehdejší, ještě nerozdělenou katedru historie vedl profesor Václav Husa, přijatý na fakultu jako „kádrová posila“ už v březnu 1948. Čáňová, stejně jako další čtyři asistenti, dostala na starost dva tehdy ustavené studijní kroužky posluchačů. Po rozdělení pracoviště na tři samostatné katedry – československých, obecných a sovětských dějin –, k němuž došlo 1. září 1951, se Čáňová stala tajemnicí katedry československých dějin, kterou vedl profesor Husa. U něho také připravila svou doktorskou disertaci na téma *Růst velkostatku a úpadek rytířské šlechty*, kterou předložila v akademickém roce 1952/53, a po rigorózech získala titul PhDr.²⁹

29) Viz M. Tulachová (ed.): *Disertace pražské univerzity 1882–1953*, s. 239.

Mohla se rozhodnout, zda zůstane na katedře jako odborná asistentka a bude se věnovat problematice českých dějin 16. a 17. století, nebo odejde do tehdejšího Archivu Ministerstva vnitra (později Státní ústřední archiv, dnes Národní archiv). Spory mezi vedoucími kateder obecných a československých dějin, profesory Říhou a Husou, i různé intriky ve stranické skupině komunistů, jež s nimi souvisely, ji natolik znechutily, že se rozhodla z fakulty odejít. V archivu pak zůstala trvale; odborně se zabývala církevními dějinami a historickou demografií, docílila tu znamenitých výsledků, aniž by byla nucena měnit přesvědčení podle změn politické situace, což by ji čekalo, kdyby na katedře zůstala. Sama pak dospěla k poznání klamnosti iluzí, jimiž trpěla v mládí část její generace ve vidině světlých zítřků.

K aktivistům v časech únorového převratu 1948 i po něm patřil o rok starší vrstevník Čáňové Jiří Honzík.³⁰ Jeho otec byl lékařem ve Vysokém Mýtě, pocházel z rodiny intelektuála a z nomenklaturních kádrových hledisek z „buržoazního prostředí“. Jako student gymnázia však za nacistické okupace rozšiřoval komunistické letáky a podílel se na ilegální odbojové činnosti, za což byl od jara 1942 rok vězněn. Od roku 1945 studoval na Filozofické fakultě UK obory ruština – čeština a připojil se tu k ultralevicové skupině. Tak se projevoval i jako redaktor týdeníku *Kulturní politika* v posledním roce svého studia na fakultě. V roce 1949 jako stranický kádrový referent komunistů na fakultě vedl prověrky, jež měly ukázat, kdo se po únorovém převratu 1948 do strany přihlásil z přesvědčení a kdo z donucení nebo z pouhého oportunistu. Zároveň se tehdy na jaře podílel na „studijních prověrkách“ posluchačů, jež byly ve skutečnosti politickými čistkami. Na podzim téhož roku paradoxně četl a rozšiřoval „protisocialistický pamflet“ *Socialistická láska*, o němž bude dále řeč. Ten parodoval laciné budovatelské floskule poezie Vítězslava Nezvala, jehož sbírku *Velký orloj* Honzík v recenzi zveřejněné v *Kulturní politice* právem kritizoval. Což svědčí o tom, že nebyl naivním zaslepeným podporovatelem přetvářky, jíž tehdejší propaganda oplývala. Měl za to být potrestán, zachránil ho však přítel Pavel Machonin, studující Vysokou školu politickou a sociální v Praze, jenž mu získal přímluvu mocného stranického funkcionáře. O rok později mohl obhájit disertační práci *Maxima Gorkého Život Klíma Samgina, klasické dílo socialistického realismu* a byl promován na doktora filozofie.³¹

V letech 1953 až 1956 absolvoval tehdy zaváděnou novou formu postgraduální přípravy podle sovětského vzoru – vědeckou aspiranturu, kandidátskou práci o ruském spisovateli Turgeněvovi však nedokončil. Stal se odborným asistentem na katedře rusistiky, současně byl místopředsedou fakultního výboru komunistů. Na rozdíl od svých generačních vrstevníků a kolegů v oboru Miroslava Drozdy či Radegasta Parolka a dalších, neměl Honzík zjevně ambice dosáhnout akademické kariéry. Nejen že nedokončil kandidátskou práci, ale ani se nehabilitoval, ač v tom neměl „kádrové“ zábrany; nestal se v padesátých nebo šedesátých letech docentem

30) J. Franěk: *Dva osudy lidské a vědecké*.

31) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 24, inv. č. 290; dále AUK, f. FF UK, Disertační práce, inv. č. 2653, posuzovali Mathesius – Dolanský.

ani profesorem. Tíhl ke kulturní žurnalistice, kde je těžiško jeho díla, zčásti poplatného době. Od října 1960 byl na základě žádosti sekretariátu Ústředního výboru KSČ převeden na Institut společenských věd. V letech 1962 až 1964 pracoval v kulturní rubrice deníku *Rudé právo*. Na fakultu se vrátil počátkem akademického roku 1965/66 jako odborný asistent. Ač zůstával v době reformního kvasu na fakultě v letech 1968–1969 poměrně stranou hlavního dění, čekal jej osud dalších kolegů: byl vyškrtnut z KSČ a v roce 1972 propuštěn ze zaměstnání. Avšak na rozdíl od jiných směl publikovat jako překladatel z povolání. Vrátil se na fakultu v roce 1990, kdy byl jako rehabilitovaný jmenován docentem bez habilitace.

Nechci tu pominout onu část generace, jež se nesmířila s komunistickým převratem a už v únoru 1948 či později se proti němu postavila. To mělo za následek perzekuci, jak o tom pojednám v dalším textu. Stejně jako o nemalém podílu tzv. „šedé zóny“, jež obsáhla dost podstatnou masu společnosti, včetně studentů. Na ní značnou měrou závisela i sama existence režimu. Někdy je v ní dost obtížné rozlišit onu vrstvu, jež setrvala v pasivní rezistenci, od loajálních občanů, žijících si svým pokojným soukromým životem a hledících si vlastních zájmů u vědomí toho, že v daném systému je třeba dbát režimem daných hranic možností: něco se smí, něco nesmí, alespoň na veřejnosti. Život se vskutku neredukoval na politiku: mladá generace studentů žila vlastními zábavami, četla hodnotnou či méně hodnotnou literaturu, oddávala se svým láskám a část se jako vždy opravdově věnovala studiu, aby získala potřebné znalosti a vědomosti a mohla se uplatnit v intelektuálním životě.

Zůstanu-li u těch, kteří zažili události kolem únorového komunistického převratu v roce 1948, nezbyvá než srovnávat i příběhy z Červenkova pohledu „staré generace“. Těch, kterým tehdy bylo kolem čtyřiceti až šedesáti let. Mnozí nedožili listopadu 1989, sem je však zahrnuji, protože se tak či onak stali účastníky, někteří i podporovateli komunistického experimentu, začínajícího rokem 1948. Nejprve však zůstaňme u skupiny o málo starších vrstevníků Červenkových, Dostálových i Čáňové, těch, kteří studovali na fakultě po válce, avšak po přestávce, s větším či kratším odstupem po maturitě.

Pragmatici

*Pragmatismus je to, co lidé potřebují,
a jedna z nejdůležitějších lidských potřeb
spočívá v tom, být něco více než pragmatik...*

G. K. Chesterton

Těm, kteří v roce 1948 právě končili studium, i předešlým absolventům, pokud stanuli na straně vítězů v únorovém převratu, se během padesátých let otevíraly neobvyklé možnosti rychlé kariéry. Režimu, který snadno uchopil moc, totiž chyběly síly k obsazení kvalifikovaných odborných míst a spokojil se i se slabou

náhradou. Vynikli razantně jako kádrové posily na fakultě i v jiných vědeckých institucích, v armádě či jinde. Doháněli čas, o který je při jejich ambicích připravila léta nacistické okupace, kdy vysokou školu studovat nemohli. Na druhé straně jiným z jejich vrstevníků únor 1948 kariéru zabrzdil, ne-li zcela přerušil; to záleželo na tom, zda vstoupili či nevstoupili do komunistické strany.

Toto pokolení mladých charakterizoval Václav Černý, profesor srovnávací literatury, jenž před únorem 1948 působil na fakultě, jako „slibné, jaké jsme neměli za lidské paměti: neboť ti mladí lidé, nezralí věkem, byli podivuhodně zralí charakterem a lidskou opravdovostí“.³² Vysvětluje to životní zkušeností, již nabyli při pracovním nasazení v nacistické říši během války, útrapami, jež tu prožili na nucené práci v protektorátních továrnách, někteří z nich i v koncentračním táboře. Nemálo jich spolupracovalo s domácím hnutím odporu proti nacismu, účastnilo se revolučního dění v květnu 1945 a v následujících měsících v technických či jiných službách. „Dovedli tedy ocenit, že studium je výsada a velikost, nikoliv ubíjení času a nuda,“ připomínal Černý v květnu 1968 studentům, kteří onu dobu nezažili. „A také pracovali s takovou žádostivostí, touhou, radostí a pílí, že jsem ještě neviděl mladé pokolení, ani kdysi svoje, tak pracovat!“ Zařazuje sem jak ty, kterým bylo po únoru 1948 a v „studijních prověrkách“ 1949 studium opět znemožněno, tak i „mladé prověrkáře“, na kterých se režim provinil tím, že v nich rozdmýchal „pudy záští, všemoci, násilného arrivismu“.

K ověření toho, co říkal profesor Václav Černý po dvaceti letech o pokolení studentů z let 1945 až 1948, stačí probrat témata a náplň disertačních prací z onoho období, zvláště z let 1948 až 1953, kdy absolventi předkládali výsledky metodické a heuristické píle a houževnatosti během studia.³³ Není tu samozřejmě možnost nasazovat nějaká scientometrická kritéria. Samo množství disertačních rozprav vysoko překonává počty předkládané v období první republiky. Rovněž témata a obsah disertací, zhodnocené v zachovaných posudcích profesorů, svědčí o jisté výjimečnosti poválečné generace studentů. Samozřejmě je v onom množství i řada výsledků průměrných a podprůměrných. Nicméně tu nastupuje silná skupina těch, kteří v následujících desíletích udržovali v mezích daných možností úroveň mezinárodně porovnatelného vědeckého bádání a odpovídali za výchovu budoucích generací. Těch, kteří publikovali a jejichž práce byly recenzovány nejen v zemích sovětského bloku, ale rovněž využity v širším komparativním seriózním výzkumu.

Z onoho generačního prosopografického vzorku tu vybírám mnohem užší skupinu, část těch, kteří se uplatnili v „nomenklaturních“ oborech fakulty, v ideologicky strážných nově zaváděných předmětech; jejich kariéra byla proto strmá. Jako příklad jsem vybral ty z nich, kteří se chopili velice rozhodně příležitosti k akademické kariéře, již jim umožnil únorový převrat, na fakultě prosazovali ideologicko-politické doktríny stalinismu a tím zároveň posilovali vlastní pozice. O nich platí, že měli často ještě kvalitnější středoškolskou přípravu z doby před

32) V. Černý: *Milí přátelé*, s. 3, 5; podobně též: *Paměti 1945–1972*, s. 114n.

33) K tomu mi posloužil fond AUK, f. FF UK, kart. 112–114, inv. č. 1290–1294, Posudky disertačních prací.

nacistickou okupací, než byl deformován program výuky. Zároveň jsem vybíral takové, kteří si po svém vyložili tezi pragmatiků: pravda je to, co je mi prospěšné. Vzhledem k tomu, že zatím nebyly změněny předpisy a k dosažení docentury bylo nutno se habilitovat, začínali na fakultě jako lektoři pověřeni přednáškami, vedením seminářů i zkoušením studentů. Patnáct nových lektorů, vesměs komunistů, nastoupilo v roce 1948/49 namísto dvanácti, kteří nuceně skončili své působení.³⁴ Zvláštní pozice zaujali lektoři nově zaváděných, odborně zcela neproduktivních povinných předmětů „základů marxismu-leninismu“ a „občanské výchovy“, dogmaticky ideologických s propagandistickým účelem. K tomu byli přizváni čerství absolventi Miloš Kaláb, Čestmír Císař, Jindřich Zelený a Vladimír Ruml.

Bylo jim kolem pětadvaceti až osmadvaceti, patřili k levicově orientovaným poválečným studentům starších ročníků, kteří po maturitě v době okupace nemohli pokračovat ve studiu na vysoké škole, kam se zapsali až v roce 1945. Za války pracovali v různých zaměstnáních, někteří založili rodinu; po válce vstoupili do KSČ. V doktorských disertacích, které obhajovali v letech 1948–1949, je třeba vzít v úvahu zadání tématu vedoucím semináře, jeho metodické vedení. Byli to vesměs erudovaní profesori, kteří navazovali na tradici oboru v metodách i teoretických východiscích. To, co do disertací vnášeli někteří autoři, ukazuje na jejich ideologickou orientaci, někde možná i na projev generačního konfliktu.

Dvě disertace, práce Miloše Kalába *Augustin Smetana a T. G. Masaryk, nositelé pokrokové tradice a humanitní myšlenky novodobé české filosofie* a Jindřicha Zeleného *Noetické otázky u T. G. Masaryka*, nezaprou vliv semináře Jana B. Kozáka. V květnu 1948 je vedle Kozáka posuzoval komunista Arnošt Kolman, který byl v roce 1945 povolán jako posila ze Sovětského svazu.³⁵ Vedle uvedených prací oponoval Kolman ještě disertaci Theodora Syllaby *Rousseau a Proudhon z Kozákova semináře*, další ze semináře Riegrova (Milana Machovce *Kritika jako podstatný moment filosofie, její vznik, vývoj, metody a možnosti*) a Králova (Emila Engelmana *Feuerbachova filosofie náboženství*).³⁶ Další už před uvězněním Kolman posoudit nestihl. Disertaci Čestmíra Císaře *Národ a jeho problémy*, jež se rodila v semináři profesora Josefa Krále, posoudil nově přichodzí Ludvík Svoboda, který oponoval rovněž o rok později spolu s Ladislavem Riegretem doktorskou rozpravu Vladimíra Rumla *Téorie socialistického státu*, jejíž obsah je zatížen dogmatismem.³⁷

Už před obhajobou disertace Ruml odpřednášel na fakultě dva semestry povinných lekcí „společného základu“ spolu s Kalábem, jenž byl čerstvým doktorem filozofie.³⁸ Látku oněch lekcí kompilačně ideologické propagační povahy lze po-

34) Podle *Seznamu osob a ústavů University Karlovy v Praze, jakož i státních zkušebních komisí*, Praha 1948.

35) AUK, f. FF UK, inv. č. 2316, disertace Miloše Kalába, dále oponentské posudky; tamtéž, inv. č. 2287, disertace Jindřicha Zeleného.

36) Tamtéž, inv. č. 2339, disertace Theodora Syllaby; tamtéž, inv. č. 2308, disertace Milana Machovce; tamtéž, inv. č. 2309, disertace Emila Engelmana.

37) Tamtéž, inv. č. 2306, disertace Čestmíra Císaře; tamtéž, inv. č. 2658, disertace Vladimíra Rumla.

38) Podle *Seznamu přednášek na FF UK 1948/49*; dále srovn. AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 54, inv. č. 630, Vladimír Ruml; tamtéž, kart. 30, inv. č. 356, Miloš Kaláb.

Miloš Kaláb na fotografii
z kádrového materiálu z druhé poloviny
čtyřicátých let 20. stol. (AUK)

znat z Kalábových skript, jež vydal studentský právnický spolek *Všehrd: Základy vědeckého poznání a Marxistický filosofický materialismus*.³⁹

Kaláb studoval na fakultě obory filozofie, sociální vědy a estetika (u profesora Jana Mukařovského zpracoval seminární práci o vývoji noetiky času a prostoru). Tři měsíce před obhájením zmíněné disertace byl v březnu 1948 pověřen přednáškami z filozofie a „společného základu“ (společenských nauk) na fakultě.⁴⁰ Zároveň se stal členem komisi reformní a publikační, jež měly podstatný vliv na ideologickou přeměnu fakulty. Vedle toho navíc zastával postupně funkce předsedy základní organizace Komunistické strany Československa na fakultě, jež byla ustavena v roce 1946; dále ideového vedoucího, člena sboru stranických okresních a krajských školitelů. Což mu po únoru 1948 přirozeně pojišťovalo rychlou kariéru. Pedagogické působení rozšířil v prosinci 1948, kdy ho ministr školství pověřil přednáškami v oboru „základů vědeckého poznání“ na Právnické fakultě UK, kde se stal v následujícím studijním roce 1949/50 vedoucím katedry marxismu-leninismu. Byla první katedrou toho druhu na našich vysokých školách a stala se předchůdkyní pozdější celouniverzitní Katedry (pak Ústavu) základů marxismu-leninismu, zřízené roku 1951, kterou Kaláb vedl. Mimoto byl zaměstnán od března do konce roku 1950 jako vědecký pracovník, pak vedoucí Ústavu pro výzkum fašismu při České protifašistické společnosti v Praze, působil jako

39) Skripta *Základy vědeckého poznání. Úvod*, 1949, 31 stran; *Vznik vědeckého socialismu*, 1949, 36 stran; *Marxistický filosofický materialismus I*, 1950, 35 stran, II, 62 stran.

40) K tomu stručný životopis Miloše Kalába, rkp. in AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 30, inv. č. 356, Miloš Kaláb. Tam rovněž seznam publikovaných prací Miloše Kalába.

lektor marxismu-leninismu na vojenském učilišti, později rovněž na Vysoké škole politických a hospodářských věd (VŠPHV) a v kurzech Socialistické akademie jako člen její vědecké sekce. Od založení Československo-sovětského institutu pracoval ve vedení jeho filozofického oddělení; od roku 1950 byl členem Ústředí vědeckých pracovníků při Československé národní radě badatelské, členem předsednictva sekce marxismu-leninismu Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí – vesměs ideologických a propagandistických institucí. Když z podnětu Zdeňka Nejedlého vznikala roku 1952 Československá akademie věd, působil Kaláb v přípravném výboru jejího Filosofického ústavu.

Když zvážím, že současně přispíval do časopisů a deníků (*Nová mysl, Rudé právo, Předvoj, Lidové noviny*), není sporu o Kalábově mnohostranné agilitě, jež by naplno provozovaná byla nad síly jednotlivce. Uvažme, že lektor Vladimír Ruml, jenž se s ním z polovice podílel na přednáškách „společného základu“ na fakultě, na sklonku studijního roku 1948/49 vyzkoušel v časovém rozmezí od 16. června do 15. října 1949 (s přerывem prázdnin) na 480 posluchačů.⁴¹

Zpočátku, před dokončením reformu a vydáním vysokoškolského zákona z roku 1950, jak jsem řekl, trvaly překážky dodržováním předpisů o habilitacích a profesurách, o nichž rozhodovaly fakultní profesorské sbory. Kaláb tak zůstával smluvním asistentem, ačkoliv jej právnická fakulta navrhla rovnou na jmenování řádným profesorem – bez docentury – pro obor marxismu-leninismu.⁴² Ministerstvo školství jako možné východisko stanovilo, aby už od počátku dubna 1950 dostával plat ve výši profesorského, ač teprve za pět měsíců od září byl jmenován docentem.

Počátkem padesátých let, po zmíněné disertaci *Augustin Smetana a T. G. Masaryk – nositelé pokrokové tradice řešení noetické problematiky a humanitní myšlenky v novodobé české filosofii* (1948), za kterou byl Kaláb odměněn mimořádným stipendiem Národní rady badatelské a již pak vydal, stihl napsat dva články pro *Filosofický časopis* v letech 1953 a 1954. Publikoval nerozsáhlé referáty z různých ideologických konferencí, ať už *Význam Stalinových statí o jazykovědě v boji proti vulgarizaci teoretických základů marxismu-leninismu*, příspěvek z jedné z četných konferencí tehdy povinně uspořádaných o „geniálním díle“ Stalinově, v daném případě na Právnické fakultě UK počátkem června 1951, nebo *Znalost marxisticko-leninské vědy o společnosti jako zbraň v boji proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě*, příspěvek z ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně na přelomu února a března 1952. Spolu s Vladimírem Rumlem připravili referát *Boj J. V. Stalina za čistotu a tvůrčí rozvoj marxisticko-leninské vědy* pro druhou celostátní konferenci čs. filozofických pracovníků, pořádanou Filosofickým ústavem Československé akademie věd roku 1953 v Liblicích, aniž tušili, že v krátké době na to bude onen Stalinův boj odsouzen, a to v rámci boje proti „kultu osobnosti“ a „dogmatismu“ ve vědě. Sám Kaláb krátce nato, už v roce 1954, napsal do *Filo-*

41) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 54, inv. č. 630, Vladimír Ruml.

42) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 30, inv. č. 356, Miloš Kaláb.

sofického časopisu redakční článek *O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filosofické práce*, kde se připojil k bojovným kritikům.

Bylo to po Stalinově smrti roku 1953, v časech nejistot a očekávání dalšího politického vývoje, rozkolísání jistot, tažení proti „stalinistickému dogmatismu“, kdy se oborům dosavadních základů marxismu-leninismu nedařilo. Jak konstatoval sám Kaláb, studenti v diskusích veřejně prohlašovali, že „marxismus-leninismus není vědou, ale pouhou propagandistickou disciplínou“. ⁴³ Našel východisko, jak nepřijít o profesi. Sebekriticky se distancoval od posavadního obsahu i formy výkladu marxismu-leninismu v povinném společném základu výuky na fakultách. Pro novou náplň pracoviště, jež vedl, přejmenovaného na *Ústav pro výuku a vědeckou práci kateder marxismu-leninismu*, stvořil program „vědeckého komunismu“, v němž měly být dosavadní stalinistické deformace nahrazeny dějinami filozofie, stručným kurzem politické ekonomie a dějinami dělnického hnutí ve světovém měřítku (namísto dřívějších dějin KSSS a KSČ). ⁴⁴ Kaláb v roce 1957 napsal spolu s M. Svobodou obsáhlejší článek *K otázkám tvůrčího rozvíjení a propagandy vědeckého komunismu* pro *Filosofický časopis*, který vzbudil ohlas v Sovětském svazu a v Maďarsku; v Německé demokratické republice si jej dokonce přeložili. ⁴⁵ Sklidil ocenění sovětských expertů. Reformu výuky na vysokých školách, probíhající v socialistickém bloku, odvedl lépe než v některých jiných zemích; od roku 1958/59 ji zavedly všechny vysoké školy u nás. ⁴⁶ Studenti na ni pohlíželi stejně jako na někdejší „marxák“; považovali ji za zbytečnou zátěž povinného rozvrhu.

Nicméně obor došel uznání ideologů z ústředního výboru KSČ i v následujících letech, v časech tažení proti „revizionismu“ po roce 1958. S tím souvisel kariérní postup docenta Miloše Kalába: roku 1958/59 byl proděkanem filozofiko-historické fakulty, v následujícím akademickém roce děkanem opět sloučené filozofické fakulty. Tehdy, v roce 1960, dosáhl i profesury. ⁴⁷ K tomu navíc zastával v letech 1963 až 1965 funkci děkana společenskovědní fakulty Univerzity 17. listopadu v Praze, určené cizincům ze zemí třetího světa, kteří měli rozvíjet spolupráci různého druhu se sovětským blokem. Nevěřejně se říkalo, že je to učiliště špionů a teroristů. Ve funkci vytrval do roku 1965.

Kaláb unikal kritikám, jež se snažely na marxistické „revizionisty“ druhé poloviny padesátých let. Sám se pak počátkem května 1959 připojil k rituálu odsouzení „pseudomaterialistických tendencí v naší filozofii“, odbývajícím se v Městské poradně marxismu-leninismu v Praze, kde hlavním obviněným byl Karel Kosík. ⁴⁸

Kaláb usiloval o to, aby se jeho ústav, posud zaměřený na vzdělávání učitelů marxismu-leninismu na fakultách, změnil a povýšil na vědecké pracoviště, které

43) AUK, f. FF UK, kart. 766, inv. č. 2111, Katedra základů marxismu-leninismu, Zdůvodnění zavedení kurzu vědeckého komunismu, koncipoval Miloš Kaláb 1. 10. 1958.

44) K tomu M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 90n.

45) M. Kaláb – M. Svoboda: *K otázkám tvůrčího rozvíjení a propagandy vědeckého komunismu*.

46) K tomu AUK, f. FF UK, kart. 766, inv. č. 2111, Katedra základů marxismu-leninismu.

47) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 30, inv. č. 356, Miloš Kaláb, dále *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 560.

48) K tomu srov. I. Tretera: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, s. 167.

by zkoumalo „problematiku výstavby socialismu a komunismu“, v podstatě sociologickými metodami. Byl to jeden z jeho pragmatických kroků k obnovení do té doby kaceřované „buržoazní pavědy“ – sociologie u nás.⁴⁹ Nový Ústav sociálně-politických věd Univerzity Karlovy zahájil činnost roku 1960 sociologickým výzkumem v pražském závodě ČKD Sokolovo, který měl sledovat nové prvky komunismu v životních podmínkách a vztazích dělnické třídy; výsledky neznám, pokud jaké byly, zůstaly nepublikovány.⁵⁰ V roce 1964 se výzkumná práce ústavu zaměřila na dvě skupiny problémů souvisejících s výukou marxismu-leninismu na vysokých školách. Na historii výuky spolu s analýzou její politickovýchovné účinnosti a na sledování sociální mobility učitelů společného základu, kvalifikační předpoklady studentů ideologických oborů a zároveň koncepci této výuky na různých specializovaných oborech fakult. Výsledky rovněž neznám, zbyla jen rozsáhlá nezpracovaná kartotéka jako výsledek výzkumu, vedeného vědeckým pracovníkem Pavlem Machoninem, později ředitelem ústavu.

V roce 1960 ústav přijal 160 vědeckých aspirantů, kteří měli vyučovat a vést katedry základů marxismu-leninismu na fakultách vysokých škol (v oborech filozofie, vědecký komunismus, politická ekonomie, dějiny KSČ a dějiny mezinárodního dělnického hnutí) a spolupracovat na výzkumu. Roku 1964 se do tříletého postgraduálního školení přihlásilo přes 450 učitelů, zhruba polovina všech pedagogů zmíněné disciplíny na vysokých školách.⁵¹ Byl to vskutku masový nábor budoucích propagandistů.

Straničtí ideologové, kteří v roce 1958 zakročili proti „revizionistům“, patrně nevědomky otevřeli zadní vrátka překonání dogmatického přístupu, aniž by docílili proklamovaného „tvůrčího rozvíjení marxismu“. Nepodařilo se jim odstranit schematické opakování formulek a citátů klasiků marxismu; v podstatě šablonovitých a sterilních, jež nejen neprohloubily vzdělání nové socialistické inteligence, naopak povinnými přednáškami společného základu nadále znechucovaly studenty. Zasadili ovšem rovněž „dračí semeno“ sociologie a Ústav sociálně-politických věd jako režimem privilegované pracoviště (byl podřízen stranickému vedení a jako „nomenklaturní“ přijímal a mezi frekventanty studia i aspirantury vybíral pouze komunisty) povolil i studium předtím „zakázané vědy“ – kybernetiky.⁵²

Když k tomu připočtete ohlas vývoje mezinárodních politických událostí, obnovení kritiky „kultu osobnosti“ na XXII. sjezdu KSSS v roce 1961, zboření Stalinova pomníku v Praze na Letné, nezdařený start třetího pětiletého plánu v ekonomice téhož roku u nás, mohl být jen vskutku zabeđený marxistický intelektuál nadále přesvědčen o významu dosavadního politického vzdělávání v proklamativním sepětí „vědy s praxí“. Ukázalo se to v dalším průběhu šedesátých let,

49) Viz M. Petrusek: *Od pražského jara k Palachově oběti*, s. 21; dále M. Petrusek: *Co bylo, když sociologie nebyla*.

50) AUK, f. Ústav sociálně-politických věd, kart. 3, Zpráva o činnosti 1960.

51) K tomu M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 95.

52) K tomu E. Urbánek (ed.): *Rozvoj marxisticko-leninské sociologie na filozofické fakultě Univerzity Karlovy*. Dále srov. M. Petrusek: *Co bylo, když sociologie nebyla*.

kdy se Ústav sociálně-politických věd Univerzity Karlovy a spolu s ním i katedry základů marxismu-leninismu na fakultách brodily „revizionismem“, a proto byly v časech následující „normalizace“ zlikvidovány.

Mezitím Kaláb stačil společně s Jaroslavem Klofáčem, který předtím působil na Vysoké škole politické ústředního výboru KSČ, a Pavlem Machoninem připravit založení Sociologického ústavu Československé akademie věd.⁵³ Nastoupil tam jako ředitel roku 1965, vedení Ústavu sociálně-politických věd Univerzity Karlovy ponechal Machoninovi.

Během svého pětiletého působení na novém pracovišti se Kaláb nestačil přeorientovat a publikovat výsledky vlastního bádání v oboru, vystupoval konformně. Miloslav Petrušek, tehdy odborný asistent katedry sociologie na fakultě, po čtyřiceti letech vzpomínal na nějakou užší schůzku s Kalábem v červnu 1968. Ten jako pragmatický skeptik pochyboval o možnostech pokračování pražského jara a podobně jako řada jiných předvídal sovětskou intervenci: „Naprostě bez jakýchkoliv pochybností konstatoval: ‚Vltnou sem, chlapi, pro ně je to příliš horký brambor.‘ Naše racionální námitky jsme uzavřeli otázkou – a když jsi takový prognostik, tak kdy to tedy bude? A Miloš odpověděl s osobitým šarmem: ‚Pánové, jsem prostým majorem, ale jedno vím jistě, že totiž velké vojenské operace se nezačínají na podzim. Tož na konci léta...‘“ Jak uvádějí pamětníci, po invazi spojeneckých vojsk v srpnu 1968 solidárně podpořil pracovníky ústavu, kteří se angažovali během pražského jara, a zvýšil jim alespoň plat, dříve než bylo pracoviště včleněno do nového Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV; přitom nepohodlní byli vyhozeni.⁵⁴ Počátkem „normalizace“, roku 1970, byl propuštěn i Kaláb, vyškrtnutý z KSČ. Později, v letech 1974 až 1990, působil jako vedoucí vědecký pracovník Výzkumného ústavu pedagogického v Praze, kde získal v roce 1985 čestné uznání za záslužnou práci. V roce 1990 byl zvolen předsedou vědecké rady Sociologického ústavu ČSAV, stal se členem vědeckého kolegia filozofie a sociologie ČSAV a předsedou hlavního výboru Masarykovy sociologické společnosti při ČSAV. Krátce se zmíním o příbězích Kalábových vrstevníků, zmíněných dalších pověřených lektorů.

Čestmír Císař a Vladimír Ruml jako pověřeni lektori „občanské výchovy“ v roce 1948/49 nezůstali na fakultě dlouho, zvolili povolání publicistů a profesionálních politiků (Císař se uvádí dvakrát jako neúspěšný kandidát na funkci prezidenta republiky: v březnu 1968 a v prosinci 1989), z čehož vyplývaly i bilance životních kariér. Jindřich Zelený tu zanechal problematickou stopu v padesátých letech a znovu v období normalizace. Jeho politická kariéra byla strmá, předčil v ní své vrstevníky. Sotva dostudoval, ještě předtím než dosáhl titulu PhDr., působil už jako politický pracovník ústředního výboru KSČ, a to do roku 1952. Současně se stal ve studijním roce 1948/49 na fakultě lektorem pověřeným přednáškami z filozofie. Odtud přešel v roce 1952 na Vysokou školu ekonomickou jako odborný asistent, od roku 1954 docent, aby odtud roku 1959 přešel na lukrativnější místo

53) K tomu P. Machonin: *Renesance sociologie a výzkum československé společnosti v roce 1967*.

54) K tomu I. Tretera: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, s. 167. M. Petrušek: *Od pražského jara k Palachově oběti*, s. 21.

vědeckého pracovníka Filosofického ústavu Československé akademie věd. Profesorem pro obor filozofie byl na fakultě jmenován roku 1967.⁵⁵ V počátcích „normalizace“, od roku 1970, vedl oddělení filozofie Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, odkud vypadl Kaláb, jak jsem shora uvedl, a od 1. března 1974 se vrátil jako „politická a odborná posila“ na katedru filozofie fakulty. Podle vyjádření tehdejšího děkana Rába „jeho přijetí (...) bude nejen vědeckým a pedagogickým, zvláště však ideologickým přínosem“, neboť „jako člen strany a dlouholetý funkcionář podílel se aktivně na konsolidačním procesu v ČSAV. Zvláště nutno ocenit jeho principiálnost při prosazování marxisticko-leninských zásad ve vědecké práci.“

Vytrvalý bolševik – elitář

Internacionála je zítřka lidský rod...

Verš z české verze hymny Internacionála

Stav poválečného profesorského sboru Filozofické fakulty UK v květnu 1945 nebyl uspokojivý, jak se ukázalo hned, když se poprvé v roce 1945 sešel. V létě byli reaktivováni profesori penzionovaní po uzavření českých vysokých škol nacisty 17. listopadu 1939. Což zdaleka nepostačovalo. Během tří prvních poválečných semestrů bylo jmenováno 21 nových profesorů a 16 docentů, namnoze těch, jimž postup znemožnila okupace a teď byli ustanoveni se zpětnou účinností.⁵⁶

Na věkovém složení je znát časová cézura; za okupace byly nejen zastaveny kariérní postupy, ale nemohli být ani vychováni a odborně připraveni mladší vědeckopedagogičtí pracovníci. V akademickém běhu 1948/49, tři roky po válce, převažovali na fakultě řádní a mimořádní profesori, kterým bylo více než padesát let (z celkového počtu 54 profesorů byli v této věkové kategorii 43, téměř osmdesát procent, z toho 25 starších šedesáti let); věk pěti nejmladších se pohyboval mezi čtyřiceti a pětácti lety. Ze 42 soukromých docentů byla téměř polovina čtyřicátníků, celkem 20, starších bylo 15, naopak ve věku mezi 33 až 40 lety pouhých sedm.⁵⁷

Profesorský sbor obnovený v prvních poválečných letech se snažil navázat na válkou přerušenu tradici a zároveň v ní kontinuovat systém, včetně pravomoci rozhodovat o obsazení stolic. To ovšem nesplňovalo „revoluční“ požadavky, jež reagovaly na politické a sociální posuny zastávané prvním poválečným ministrem školství a osvěty, komunistou Zdeňkem Nejedlým, který po návratu ze Sovětského svazu zpočátku – pokud mu to jeho politické funkce dovolovaly – přednášel dějiny slovanských národů, jež se snažil ideologizovat způsobem, který považoval sám za marxistický. Ač jeho oborem byly dějiny hudby a hudební věda, považoval za svůj úkol posílit úsek historických výkladů, jenž podle jeho mínění nebyl

55) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 72, inv. č. 821, Jindřich Zelený.

56) K tomu J. Petráň: *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy (do roku 1948)*, s. 335n.

57) Tamtéž, s. 336–337.

tehdejšími pozitivistickými odborníky na fakultě pochopen v novém politickém duchu.⁵⁸ Ve stejném smyslu požadovali reformovat systém a výukový program levicově orientovaní studenti, tehdy silně zastoupení jak ve Spolku posluchačů filosofie (SPF), tak ve Svazu vysokoškolského studentstva (SVS) s výrazným komunistickým zastoupením.⁵⁹

Denní tisk referoval počátkem zimního semestru 1945/46, zahajujícího řádnou výuku na fakultě, o nezvyklém zájmu studentů o ruský jazyk, ruskou a sovětskou literaturu a dějiny. Problémem bylo, jak tyto obory, stejně jako studium jazyků, literatury a kultury nových „lidovědemokratických“ zemí, doplnit a obsadit. Spolek posluchačů filozofie žádal 9. listopadu 1945 děkanství, aby na fakultě byly zavedeny aspoň konverzační kurzy ruštiny.⁶⁰

Pro ruštinu byl po ruce profesor Bohuslav Havránek, jenž přešel do Prahy z brněnské univerzity.⁶¹ Naproti tomu profesor Jiří Horák, jenž se věnoval srovnávacím dějinám slovanských literatur, se stal v roce 1945 velvyslancem v Sovětském svazu (do roku 1948) a jeho obor suploval na fakultě docent jugoslávských jazyků Julius Dolanský-Heidenreich. K přednáškám o ruské a sovětské literatuře byl pozván bez řádné habilitace šestapadesátiletý básník, překladatel a skutečný zasvěcený znalec Bohumil Mathesius na novou stolicí sovětské literatury. Studenti jeho přednášky navštěvovali pro jejich odbornost a systematickosti.⁶²

Teprve pro rok 1947/48 schválilo ministerstvo školství návrh profesorského sboru fakulty, aby byl profesor Bohuslav Havránek pověřen vedením samostatného semináře (institute) ruské jazykovědy. O rok dříve byl vyřízen návrh komise pro obsazení nové stolice ukrajinistiky a bělorusistiky smluvním profesorem Ivanem Zilynským, emeritním profesorem univerzity v Krakově. Konečně v roce 1948/49 byl pověřen Leontij Kopeckij, profesor bývalé Vysoké školy hospodářských věd, přednáškami z ruského jazyka a vyřízena docentura v oboru ukrajinského jazyka Ivanu Pan'kevičovi.⁶³ Sotva lze očekávat, že by jako předváleční emigranti ze Sovětského svazu byli naklonění komunistické (bolševické) doktríně; na fakultu byli povoláni z nouze a jistě ne po chuti stávajících sovětských představitelů.

Problém byl s obsazením oboru sovětských dějin, což byl aktuální politický požadavek. K tomu nebyl vhodný předválečný ruský emigrant profesor Antonín Florovskij, jenž už před válkou, od roku 1933/34, vykládal dějiny Ruska od 17. do 19. století. Na popud ministra Nejedlého pozval děkan Rypka už v zimním semestru 1945/46 hostující profesory z moskevské univerzity I. I. Mince, jenž měl

58) K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 433. Dále srov. P. Čornej: *K učitelské činnosti Zdeňka Nejedlého na pražské univerzitě*.

59) K tomu A. Kostlán: *Die Prager Professoren in den Jahren 1945 bis 1950*, s. 606n.; M. Devátá: *Profesoři jmenovaní v letech 1948–1950 na českých vysokých školách*.

60) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 23, inv. č. 268, Bohuslav Havránek.

61) Tamtéž.

62) K tomu vzpomínky posluchačů in: J. Holý – K. Volná: *Tato fakulta bude rudá*, s. 48, 72, 86, 127, 149, 151, 166, 186.

63) J. Petrář: *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy (do roku 1948)*, s. 340; *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 441, 449.

přednášku o metodologii dějepisu v Sovětském svazu, a S. K. Bogojavlenského, jenž hovořil o dějinách Moskvy.⁶⁴ Oba přednášeli 10. prosince 1945 dopoledne a děkanát na tu dobu přerušil ostatní výuku, aby se posluchači mohli jejich přednášek účastnit. Přednášející ze Sovětského svazu byli zvaní i později.

Na nově zřízenou stolicí sovětské filozofie ministr Nejedlý dosadil od letního semestru 1946 bez příslušného jmenovacího návrhu z fakulty třiapadesátiletého Arnošta Kolmana, jenž tehdy působil jako vedoucí propagandistického oddělení ústředního výboru KSČ.⁶⁵ V doporučení ho Nejedlý představil jako „profesora moskevské univerzity a vedoucího sektoru dialektického materialismu ve Filozofickém výzkumném ústavu Akademie věd Sovětského svazu“.⁶⁶

Na schůzi profesorského sboru fakulty 25. října 1945 byla dodatečně zvolena komise k jeho jmenování ve složení profesorů Josefa Hendricha, Jana B. Kozáka, Josefa Krále, Jana Mukařovského, Otakara Pertolda a Jana Rypky; vesměs seniorů – šedesátníků, kteří důstojně reprezentovali své vědní obory na fakultě. Jedinému Mukařovskému bylo tehdy čtyřiačtyřicet a byl čerstvým komunistou. Členové komise Kolmana předtím neznali a nevěděli o něm nic jiného, než co jim bylo právě sděleno. Na jejich doporučení schválil fakultní sbor velkou většinou hlasů jmenování Kolmana profesorem a ten hned v zimním semestru zahájil výuku.⁶⁷ Profesor Václav Černý, jenž následně patřil ke Kolmanovým odpůrcům, k jeho jmenování později napsal ostrou kritiku členů komise, způsobem jemu vlastním: „Profesor filozofie na Karlově univerzitě! Ještě dnes bych rád spatřil podpisy odpovědných lidí pod aktem návrhu na tuto profesuru a zvěděl, co si vůbec mysleli: lidé zcela nesvědomití? Zastrasenci?“

Za zmínku stojí, že Kolman tehdy ještě nepřednášel sovětskou filozofii, ale logiku a k tomu dvouhodinový seminář. Stejně tak dekret prezidenta z 19. února 1946, kterým jmenoval Kolmana profesorem se zpětnou platností od 1. listopadu 1945, zní na obory: logika, filozofie exaktních věd a sovětská filozofie.⁶⁸

U Kolmana se zdržím déle hned z několika důvodů. Mezi těmi, co jsem dosud uvedl, měl na únorovém komunistickém převratu největší podíl. Nejenže byl vůdčí postavou tzv. akčního výboru, jenž převrat na fakultě organizoval a řídil, ale už předtím, hned po příchodu do Prahy, k němu svou velice aktivní propagandistickou činností mezi studenty připravoval podmínky. Zpočátku působil na zvědavé posluchače besed a veřejných přednášek, jež pořádal jako svého druhu exot ze země Sovětů, jenž se rád blýskne osobními známostmi s nejvyššími představiteli Sovětského svazu. Využíval své rétorické zdatnosti, dovedl zaujmout studenty lačnicí po informacích o světě, který neznali a sami se o něm dovídali jen z literatury a tehdy hojných referencí médií. Na Kolmanově příběhu mám možnost představit

64) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 55, inv. č. 635, Jan Rypka; dále zpráva v Rudém právu 11. 12. 1945.

65) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 32, inv. č. 385, Arnošt Kolman.

66) Tamtéž.

67) Tamtéž; k tomu V. Černý: *Paměti 1945–1972*, s. 152–153.

68) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 32, inv. č. 385, Arnošt Kolman, Jmenování Arnošta Kolmana profesorem 19. 2. 1946.

vývoj postavy – byť poněkud výjimečné v našem prostředí –, její názorové proměny a s nimi spojené peripetie životních osudů v časech totality. V tom, že si elitářský intelektuál Kolman uchoval do sklonku života bolševické přesvědčení, i po všem, co zažil a na vlastní kůži poznal, je poněkud výjimečný.

Pro něj příznačný byl už jeho nástup na fakultu, kam přinášel zvyky a způsoby u nás do té doby zcela nevídané, avšak v Sovětech, odkud se vrátil po více než třiceti letech tamní totalitní drezury, zcela obvyklé. Vynikly především rozdíly výukových systémů: u nás do té doby liberálního v duchu tradiční akademické svobody a doktrinářsky ideologického, jemuž Kolman navykl a jenž chtěl prosazovat.

Do Prahy Kolman přišel se sovětskou vědeckou hodností doktora filozofických věd (DrSc. od roku 1931), u nás v té době neužívanou, jako vysokoškolský profesor matematiky (od r. 1939). Na moskevské univerzitě přednášel kurz vyšší matematiky a metodologie matematiky, na Pedagogickém ústavu V. I. Lenina řídil stolici filozofie a vedl kurzy filozofie a logiky. Od roku 1939 byl zároveň vedoucím úseku dialektického materialismu ve Filozofickém výzkumném ústavu Akademie věd Sovětského svazu v Moskvě.⁶⁹

K pražskému jmenování profesorem předložil seznam 140 prací, vydaných většinou v ruštině, některých v angličtině nebo němčině. Nacházím tu studie z oboru noetiky, logiky, metodologie a dějin matematiky a teoretické fyziky i čisté a aplikované matematiky, ale rovněž ideologické propagandistické články o úkolech matematiky v socialistickém zřízení, geniálních výsledcích bolševické filozofie, o Stalinovi a vědě ad.

Kolman v sobě nezapřel ortodoxního starého bolševika, jak sám o sobě říkával, jenž se vrátil do rodné Prahy s úkolem potírat sociálnědemokratické a jiné idealistické bludy a propagovat „jediné správné“ učení marxismu-leninismu.⁷⁰ S tím souvisel politický úkol: prosazovat sovětské mocenské zájmy. Jak mnohem později vzpomínal Theodor Syllaba, jenž Kolmanovy semináře navštěvoval, „vyučoval u nás nezvykle doktrinářským a autoritativním způsobem zcela ve stalinovském duchu. To se týká jeho kurzů *Úvod do filosofie, Vybrané kapitoly z filosofie přírodních věd a Sovětská filosofie: učení o mravnosti*“, k nimž vyšla jeho skripta. Vedle toho vyšla jeho učebnice *Logika* (1947) a *Kritický výklad symbolické metody moderní logiky* (1948), v nichž seznamoval s moderní logikou, pracující s matematickými symboly.“⁷¹ Rozsah látky, již do svých přednášek zahrnul, mu nedovolil jít do hloubky, jeho výklady nezbytně vzbuzovaly u zdejších profesorů pochybnosti a podezření z povrchnosti a kompilace. Na to nebyli na fakultě zvyklí.

69) Tamtéž. Stručný životopis Arnošta Kolmana přiložený k jeho ustanovení profesorem. A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 382, v chronologii hlavních událostí Kolmanova života se navíc uvádí, že už v roce 1934 byl Kolman profesorem Moskevské státní univerzity. Z dalších jeho funkcí: 1924 – vedoucí oddělení osvěty Moskevského sovětu, 1925 – ředitel nakladatelství Moskevský pracující, 1929 – zástupce vedoucího Agitpropu (agitace a propagandy) ústředního výboru Všesvazové komunistické strany (bolševiků), 1931 – člen ředitelství Institutu Marxe a Engelse, vedoucí oddělení Marxe, 1932 – ředitel Institutu rudé profesury, 1933 – člen prezidia Komunistické akademie, 1936 – vedoucí oddělení vědy Moskevského výboru VKS(b).

70) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 222.

71) K tomu Theodor Syllaba ve svých vzpomínkách na studia, rkp. v osobním archivu Th. Syllaby.

Osobitě nezvyklým pojetím výuky se záhy dostal do sporu s tehdejším děkanem Josefem Králem, na slovo vzatým pozitivistou, jenž se hlásil k Masarykovým *Základům konkrétní logiky* i k systému dějin filozofie, etiky a psychologie svého druhého učitele Františka Krejčího. Po válce si ponechal přednášky z všeobecné, systematické filozofie; seminář v roce 1947/48 aktuálně zaměřil k otázkám dialektického materialismu. Výuku dějin filozofie pustil docentu Janu Patočkovi.⁷² Zájem levicově orientovaných studentů jej přivedl k tomu, že v semináři kriticky rozebíral Leninův spis *Materialismus a empiriokriticismus* a současně se zabýval českou filozofií let 1935 až 1945.⁷³

Když mu nový profesor Arnošt Kolman předložil osnovu svých přednášek *Etika, její dějiny a základy marxistické etiky* na zimní semestr 1947/48, Král jako děkan shledal, že Kolmanův výklad svým širokým záběrem, u nás nezvyklým a spíše encyklopedickým, nemůže jít do hloubky problémů. Překrývá nejen jeho vlastní výklady z etiky, ale i část přednášek profesora Jana Blahoslava Kozáka (noetiku a logiku) a zabírá i témata dalších kolegů ve zcela jiném pojetí, než které sám zastával. Vytkl Kolmanovi, že jeho osnova neodpovídá oboru, „pro nějž byl na zdejší fakultě jmenován“, a pohrozil: „Trváte-li na svém názvu, předložím věc k rozhodnutí ministerstvu školství.“⁷⁴ Sebevědomý elitář Kolman se ostře ohradil a přezíravě poučil staršího kolegu: „Byl jsem však jmenován pro obor sovětské filozofie, jejímiž součástkami jsou: 1) dějiny filozofie, 2) dialektický materialismus, který objímá a) ontologii, b) gnozeologii, c) logiku, d) filozofii přírodních věd a matematiky, 3) historický materialismus, který objímá a) obecné učení o vývoji společnosti, b) etiku, c) filozofii práva, d) estetiku. K sovětské filozofii, jako filozofické vědě, je též přičleněna teoretická psychologie. Není mi proto jasné, proč nazvaná přednáška oboru, pro nějž jsem byl jmenován, neodpovídá. Jak známo, je sovětská filozofie filozofií marxistickou a z tohoto hlediska – jak je to jasné v názvu přednášky uvedeno – míním přednášet...“⁷⁵ Kolman trval na tom, aby přednáška byla uznána za vhodnou pro státní kolokvium (zkoušku), a nejen to, chtěl být společně s komunistou profesorem Ladislavem Riegrem členem zkušební komise. Stěžoval si: „Jak mně sdělil předseda zkušební komise prof. [Viktor] Trkal [profesor teoretické fyziky], naše žádost [aby látka přednášky byla zahrnuta do kolokvia] nebyla dosud vyřízena proto, že toto dobrozdání chybí...“

Spor sám svědčí o poměrech na fakultě krátce před únorem 1948. Kolman prosazoval své názory urputně a to, s čím vyrukoval proti svým kolegům – vedle Krále polemizoval i s J. B. Kozákem – pro jejich „buržoazní“ nedostatky, si myslel rovněž o ministru Nejedlém, jenž ho na fakultu dosadil. „Nejedlý spolupracoval s KSČ již za první republiky v kulturní oblasti, byl přítelem Sovětského svazu a zastával pokrokové myšlenky v literatuře a umění. Nejedlý však nebyl marxista, do konce života zůstal stoupencem idealistické, metafyzické filozofie herbartis-

72) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 34, inv. č. 404, Josef Král.

73) K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 431–434.

74) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 34, inv. č. 404, Josef Král.

75) Tamtéž. Kopie dopisu J. Krále A. Kolmanovi.

mu, i když v české variantě, tj. s některými eklektickými materialistickými prvky, darwinismem a antiklerikalismem, podle vzoru Hostinského, profesora estetiky na Karlově univerzitě, jehož byl Nejedlý žákem... Nikdy neustoupil od své idealistické koncepce historického monismu – jakéhosi zvláštního a imanentního ‚smyslu dějin‘ toho či onoho národa a jeho specifického ‚dějinného poslání‘...“⁷⁶

Nevím, zda Kolman znal vydané Nejedlého úvahy z dvacátých let, spíše o tom pochybuji. Z debat s ním nepochybně postihl jeho pojetí „dynamické demokracie“. Vychází z teze historického pokroku lidstva: „měšťanská demokracie“ se podle něj omezuje na politiku, ztrácí se v ní vztah mezi lidem a poslanci; neodpovídá to daným společenským poměrům a směřuje k tomu, co Nejedlý nazývá „aristokracií“. Už tehdy, ve dvacátých letech 20. století, vyslovil svou vizi, že historický vývoj směřuje k modelu demokracie hospodářské a sociální. Její předobraz viděl v sovětském systému, kde parlament nahradily sověty – podle Nejedlého vhodnější pro 20. století.⁷⁷ Utopie rozvíjející dávnou osvícenskou představu revoluce nové doby v duchu pokroku rozumu a vědy.

Kolman neváhal o té věci s Nejedlým otevřeně polemizovat, kritizoval ho na kulturně-propagačním oddělení ústředního výboru KSČ v roce 1946. Odmítal Nejedlého názory z brožury o Masarykovi z třicátých let, jež byla tehdy znovu vydána, jako nemarxistické. Nesouhlasil s tím, že byla vůbec vydána.⁷⁸ Pro bolševika Kolmana byl Masaryk odpůrcem říjnové socialistické revoluce v roce 1917, který odmítal úlohu diktatury proletariátu, a od toho odvíjel kritické posuzování sovětského režimu. Rozcházel se názorově nejen s Nejedlým, ale i s jinými představiteli režimu, včetně prezidenta Gottwalda, který v projevu k desátému výročí Masarykova úmrtí v září 1947 vyzdvihoval jeho „mravní opravdovost, odvahu a důslednost v boji za pravdu“, k tomu aktualizačně vyzdvihl „masarykovské vlastenectví práce“, naroubované násilně na práci „na naší dvouletce“.⁷⁹ S takovými aktualizacemi, motivovanými snahou získat důvěru a oporu co největší části obyvatel republiky politickou agitací, Kolman, zásadový stoupenec diktatury proletariátu jako jediné cesty k socialismu, souhlasit nemohl. Jak se potom ukázalo, s názory československého vedení komunistů nebyla spokojena ani Moskva, tehdy však ještě strpěla představy o „lidovědemokratickém zřízení“ v čele s „Národní frontou“ jako jisté náhradě „diktatury proletariátu“, „národní“ svébytnosti, dokud jugoslávští komunisté míru „národních odlišností“ nepřekročili a neseparovali se tak od centrálního režie sovětského mocenského bloku.

Kolman se znal s Nejedlým z časů války, kdy s ním vedl rozhovory. Nejedlý tehdy působil jako profesor na Moskevské státní univerzitě. „Oponoval jsem mu však jen mírně,“ říká, „vzhledem k jeho vyššímu věku – byl o čtrnáct let starší –

76) Tamtéž. Orig. dopis A. Kolmana J. Královi.

77) K tomu D. Dalberg: *Demokratie als Entwicklungsmodell*.

78) K tomu M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 19. Tam další citovaná literatura.

79) Tamtéž, s. 19.

a k jeho postavení hosta emigranta.⁸⁰ Logik s dobrým postřehem lidských povah pokračuje: „Nejedlý mi nejednou říkal, že se po vítězství nad fašismem a návratu domů stane prezidentem republiky, což prý mu slíbil Gottwald, a podle jeho názoru to odpovídalo československé tradici. První prezident Masaryk byl profesorem filozofie a druhý, Beneš, docentem sociologie...“

Jak se zdá – a nověji to potvrzuje Jiří Křestán – profesor Nejedlý v exilu sám sebe pokládal za lepšího politika, než byli Gottwald, Šverma či Kopecký; měl je spíše za ideology. A někteří sovětszí představitelé moci jej svým chováním při balancování v jednáních s exilovým prezidentem Benešem mohli v této blamáži nepřímou a někdy možná i přímo utvrzovat. Velvyslanec exilové vlády v Moskvě Zdeněk Fierlinger o té věci něco věděl; později uvedl, že Beneš se obával ambic Nejedlého na prezidentský stolec a teprve při podpisu smlouvy o přátelství se Sovětským svazem v roce 1943 se zjevně dohodli, že profesor Nejedlý se bude v osvobozené republice věnovat reformě školství. I kdybychom nedůvěřovali spolehlivosti Kolmanových vzpomínek, jsou i jiná svědectví o tom, že v moskevském zahraničním politickém vedení se mohlo uvažovat o prezidentské kandidatuře Nejedlého, což mu při jeho povaze přirozeně lichotilo.

Během druhé světové války pracoval Kolman ve zvláštním oddělení politické správy sovětské armády, jež se zabývalo „destrukcí nepřátelské válečné moci“, jinými slovy špionáží a diverzí.⁸¹ Byl k tomu vybrán, protože skvěle ovládal němčinu a mohl psát letáky rozhazované z letadel nad německou frontou i působit v zajateckých táborech jako agitátor. Z jeho memoárů není zřejmé, zda měl nějakou úlohu při osobních setkáních s krajany emigranty, s vedením komunistů a pracovníky vyslanectví po jejich návratu z Kujbyševa do Moskvy v pozdním létě 1943, když hitlerovská vojska po porážkách u Stalingradu a Kurska kvapně ustupovala. Od srpna pracoval jako jeden z redaktorů *Československých listů*, které naše emigrace vydávala.

Do rodné Prahy se v září 1945 dvaapadesátiletý Kolman vracel coby sovětský expert pro agitaci a propagandu na vedení příslušného oddělení ústředního výboru KSČ. Ve svých memoárech sice popírá, že by měl nějaké instrukce od ústředního výboru sovětské komunistické strany nebo jiných orgánů. Oponuje těm z československých soudruhů, kteří myslí, že „byl vyslán v nějaké tajné misi“. Vzápětí však dodává, že i bez zvláštního příkazu, jak byl poučen, musel být jako člen Komunistické strany Sovětského svazu na stráž, aby českoslovenští komunisté byli pevně „zocelení“ a vyvarovali se možných „odchylek“ od jediného správného leninistického (stalinistického) kurzu, jehož se – podle tehdejšího jeho názoru – přidržují správní bolševici.

Na sklonku života, v rozhovoru se svým zetěm Františkem Janouchem, zakladatelem Nadace Charty 77, se zmínil o tom, že v poválečných letech podával z Prahy

80) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 222–223; dále srov. J. Křestán: *Zdeněk Nejedlý*, s. 300–304.

81) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 218n.

do Moskvy zprávy o generálním tajemníkovi ústředního výboru KSCĚ Rudolfu Slánském, v nichž ho vinil z toho, že „provádí politiku, jež je v rozporu se zájmy Sovětského svazu a Komunistické strany Sovětského svazu“.⁸² A vysvětluje to: „Tehdy jsem se cítil spíše sovětským občanem než občanem Československa, více členem KSSS než KSCĚ. A podle toho jsem též jednal. Ačkoliv jsem se samozřejmě nezmiňoval ve svém obvinění Slánského slovíčkem o špionáži, zradě, nebo něčem podobném, tedy o činech, za které byl v roce 1953 [správně 1952] pověšen (takové věci by mne ani nenapadly), byla to pro mne těžká rána, když jsem se v roce 1952, po propuštění z vězení, dozvěděl o neslýchaném procesu. Nemohl bych si přece být jistý, zda zrovna moje vyjádření nemohlo sloužit jako impuls pro moskevské dirigenty! A Slánský, kterého jsem znal ne zrovna z jeho nejlepších stránek, si šibenici samozřejmě nezasloužil. Nebyl žádný zločinec...“

Neměl jsem možnost studovat moskevské prameny, pokud existují; otázky, jež se tu nabízejí, ponechávám nezodpovězeny. K tomu, aby usměrňoval v intencích sovětského vedení (k němuž, jak sám Kolman v pamětech píše, měl blízko) domácí poměry, získal Kolman jako vedoucí oddělení agitace a propagandy ústředního výboru KSCĚ, učitel na ústřední škole stranické i profesor na Filozofické fakultě UK dost příležitostí. Jak sám říká, musel hned po uvedení do funkce udílet lekce svému nadřízenému, generálnímu tajemníkovi ústředního výboru KSCĚ Rudolfu Slánskému. Ten si mu postěžoval na špatné chování sovětských vojáků v osvobozené zemi: „Rozmáchlým gestem otevřel zásuvku svého psacího stolu a dodal: ‚Tady mám samé stížnosti na to, jak sovětské vojáky násilím berou našim lidem hodinky.‘ Generální tajemník mi tehdy opakoval to, co jsem den předtím slyšel od domácího – a já jsem udělal Slánskému totéž základní školení jako jemu...“⁸³ K tomu pak dodává: „Od onoho setkání jsem pojal k Slánskému nedůvěru.“ Ta je patrna z jeho memoárů. Kdykoli se o Slánském zmiňuje, dává najevo svou averzi; nesesedělo mu Slánského chování v soukromí i počínání jeho rodiny s buržoazními manýrami, odsuzoval komfort, který poznal při návštěvě u Slánských, stejně jako nedůvěroval úmyslům generálního tajemníka strany.

Byl údajně přesvědčen, že jednal jako správný bolševik a sovětský občan, když vypráví o svém prvním setkání s matkou po návratu do Prahy. Vrátila se z koncentračního tábora, kde zahynula její dcera a Kolmanova sestra operní zpěvačka Marta, a žila v pražském židovském domově pro přestárlé. Na její otázku, jak se dařilo jemu, jeho rodině i bratru Rudolfovi, jí podle vlastních slov „zatajil, že [bratr] zahynul, natož, jak zahynul. A to nejen proto, abych ji ušetřil hoře, ale také, abych přikrášlil sovětskou skutečnost.“⁸⁴ Neřekl matce, že její syn, jeho bratr Rudolf, předválečný člen mládeže českých komunistů, který emigroval do Sovětského svazu, byl během stalinských čistek v roce 1938 uvězněn a zemřel v lágru kdesi na Dálném východě (v šedesátých letech byl posmrtně rehabilitován). Ani to

82) Rozhovory Františka Janoucha s Arnoštem Kolmanem v německé verzi přílohy in: A. Kolman: *Die verirrte Generation*, s. 227, 330; samostatně vyšly rozhovory česky: F. Janouch – A. Kolman: *Jak jste tak mohli žít?*

83) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 227.

84) Tamtéž, s. 231.

jí neřekl, kterak v oněch časech stalinské „vlády silné ruky“ zatkli a popravili jeho švagra, manželčina bratra. Druhý ze švagrů, jenž vyučoval politickou ekonomii na Vojenské lékařské akademii v Leningradě, byl uvězněn a posléze poslán do vyhnanství v Kazachstánu, kde žil v zmljance.⁸⁵

Stejně klamal studenty, když v debatním večeru, pořádaném 7. února 1946 Spolkem posluchačů filozofie, reagoval na otázku jednoho z nich: „Před válkou jsem četl knihu ‚Tábory smrti v SSSR‘. Šlo o koncentrační tábory na Solověckých ostrovech. Tábory podle líčení spisovatele se vyrovnaly pozdějším koncentračním táborům v Německu. Knihu napsal emigrant, který uprchl asi v r. 1936. Co je na tom pravdy?“ Kolman odpověděl: „V Sovětském svazu jsou skutečně tábory, a to – kromě táborů pro válečné zajatce – dvou druhů. Především pro zločince – zloděje, recidivisty, kasaře, podvodníky atd. – a též zvláštní pro nezletilé zločince (dříve, v období občanské války a po ní v letech 1918–1923, bylo mnoho potulných dětí). V těchto táborech se provádí obrovská převýchova, především prací... V Sovětském svazu jsou také tábory pro politické zločince, pro ty, kteří musí být izolováni od společnosti, kteří, jak agenti fašistického Německa a také jiných imperialistických mocností, nebo lidé s bonapartistickými úmysly nastolit vládu jednoho, kuli pikle proti své vlasti... Je nutno podotknout, že v letech 1936–38 do táborů pro politické zločince se dostali kromě skutečných zločinců i nevinní lidé. Neboť válka nacismu proti Sovětskému svazu začala ne v roce 1941, nýbrž mnohem dříve, už v těchto letech. Fašisté se snažili vytvořit v Sovětském svazu (právě tak jako v jiných zemích) svou pátou kolonu, pokoušeli se organizovat pravou a ‚levou‘ trockistickou opozici proti komunistické straně a přímé vojenské povstání. Když pak sovětská vláda začala potírat tyto zrádné špiónské elementy, nacisté použili nové podlé metody provokace. Na některá čelná místa v bezpečnostních orgánech podařilo se nacistům posadit své lidi, kteří měli pod rouškou boje proti zrádcům vyhladit nejlepší komunistické kádry. Avšak i tento plán byl odhalen a nevinní byli rehabilitováni.“⁸⁶

Kolman nebyl tak naivní, aby nevěděl, že sny o vševládosti komunismu jako perspektivě světa a sociální realita v Sovětském svazu jsou dvě zcela odlišné věci; sovětskou skutečnost vědomě zatajoval nebo zkresloval. Jak mohl logicky uvažující vědec, matematik a filozof, na rozdíl od zdejších nezkušených mladých nadšenců, kteří neznali sovětskou realitu, vytrvale věřit ve šťastné zítřky? Tuto otázku by však bylo možno položit velké části sovětského obyvatelstva, u něhož to následkem ideologické propagandy a nepochybně i jiných vlivů nebyla jen ustrašenost, obavy z policejního teroru, co nakonec mobilizovalo k oné víře ve šťastné zítřky lidí, kteří sami na sobě a svém svědomí vykonávali ohromnou míru násilí.

„Když se v roce 1937 objevily první zprávy o hromadných obětech mezi známými soudruhy,“ napsal Kolman na sklonku života, „ani mě nenapadlo, že by snad mohlo dojít i na mne. Byl jsem skálopevný straník, který vždycky potíral

85) Tamtéž, s. 201–202.

86) *Diskuse s universitním profesorem dr. Arnoštem Kolmanem*, s. 32–33.

jakékoli ‚úchytky‘ od generální linie, nikdy nekritizoval nejvyšší představitele, zbožňoval Stalina, neposlouchal a tím spíše ani nevyprávěl politické vtipy či nějaké pomluvy,“ vzpomínal po mnoha letech: „Strana mi byla modlou.“⁸⁷ V rozhovoru se zetěm Františkem Janouchem si uvědomoval zlo moci, jíž sloužil: „Měli jsme před očima nikoli jednotlivce, ale stranu jako takovou, jako abstrakci stojící nad člověkem, jako fetiš před očima. Byla neomylná, její propaganda měla vždy pravdu.“ A vysvětloval to působením síly setrvačnosti myšlení: „A to je strašná síla. Je tím silnější, ba nepřekonatelnější, čím déle jsme se upjali na určitý způsob myšlení a tím úžeji jsme jej spojili se svým jednáním a citovým životem. Představ si předrevolučního bolševika, který v celém svém vědomě prožívaném životě bojoval za marxistickou socialistickou ideu... Je pro něho těžké, téměř nemožné si přiznat, že se jeho sen nesplnil...“ Zvláště u člověka tak sebestředného, jakým byl Kolman, který by sotva připustil, že se někdy v životě choval v rozporu s morálkou, přiznával jen kolektivní „pomýlenost“ generace. Podobný elitářsko-sebestředný postoj zaujímali ovšem i jiní, byť nesporně inteligentní lidé nejen z jeho generace, kteří nepochopili, že v životě nelze vystačit s pragmatickým rozumovým přístupem.

Na Filozofické fakultě UK v Praze se výřečný Kolman realizoval v řadě diskusí se studenty v letech 1945 až 1948 i v přednáškách. „Ve velké aule [číslo 109], kde sedávalo i několik jeptišek pod velkými bílými naškrobenými čepci a stenografovaly každé slovo (asi pak s nějakým teologem tříbily své argumenty proti marxismu), jsem přednášel současně: úvod do filozofie, dialektický a historický materialismus a logiku s etikou...“⁸⁸ Účast na přednáškách Kolman vysvětluje: „Aula byla vždy nabitá, ne pro moje krásné řeči, ale protože mladí lidé tenkrát, v revoluční době, přirozeně tíhli po marxismu, a trochu i proto, že takové přednášky měly v té době ještě nádech senzace. Jelikož si tenkrát posluchači mohli volně vybírat, jaké přednášky budou navštěvovat, volili ‚nohama‘, a to na úkor dříve uctívaných idealistických filozofů J. Krále a J. B. Kozáka...“⁸⁹

Kolman nepochybně ovlivňoval mládež na fakultě nejen výklady neobvyklé látky v řádných přednáškách, ale rovněž v uvedených hojně navštěvovaných veřejných diskusích, jež pořádal Spolek posluchačů filozofie. Jejich úroveň posuzovali návštěvníci rozdílně; v každém případě zůstával jistým „exotem“. Tehdejší student Vratislav Čapek po letech vzpomínal: „Kolman mě zajímal, byl typický táborový řečník, dovedl strhávat posluchače, pro mne byl však trochu laciný v argumentaci, ale poutal mě tím, že osobně znal Lenina i Stalina a Trockého a jiné představitele komunistického sovětského režimu a dovedl o nich zajímavě mluvit.“ Zmínil rovněž velice živé studentské plenárky před únorem 1948, s Kolmanovou účastí „někdy až příliš bouřlivé.“ Je zřejmé, že politický rétor – demagog – rád uváděl v úžas hovorem o svých „známostech“ s vysokými představiteli sovětského režimu a lichotil mu zájem posluchačů. Paradoxně bylo o málo později v červnu 1949

87) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 282.

88) Tamtéž, s. 237–238. O povaze Kolmanových přednášek a besed se studenty srov. V. Čapek: *Historik na přelomu dvou staletí*, s. 76n.

89) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 238.

Kolmanovo „škodlivé“ působení na studenty kritizováno jeho nástupcem, šéfem kulturního a propagačního oddělení ústředního výboru KSČ Jiřím Hendrychem, když se projednávala aféra tzv. protistranického pamfletu na Nezvala. Jeho autoři, studenti filozofické fakulty, byli označeni za „Kolmanovy žáky“ jen proto, že uvedené přednášky a diskuse navštěvovali, ač v „pamfletu“ nelze shledat názorovou příbuznost (viz s. 955).

Kolman polemizoval v komunistickém tisku, *Rudém právu* a časopisu *Tribuna*, s názory historika Jana Slavíka, znalce poměrů v Sovětském svazu a Stalinovy éry, rovněž s idealistickými teoriemi profesora filozofie Jana Blahoslava Kozáka, oponoval žurnalistu Pavlu Tigridovi a profesoru Janu Bělehrádkovi, jenž zastával pravé křídlo sociální demokracie.⁹⁰ Jako místopředseda po válce obnovené Socialistické akademie (na podzim 1946, předsedou se stal Zdeněk Nejedlý) usměrňoval její činnost k propagandě zvláště vyzdvihováním sovětských vzorů mezi členy KSČ. V období 1945 až 1948 získal pověst nejbojovnějšího sebevědomého stalinisty a je zcela logické, že v únoru 1948 vystupoval jako velice agilní mluvčí akčního výboru NF; zároveň byl spolu s Juliem Dolanským-Heidenreichem, profesorem srovnávacích literatur slovanských, od 26. února členem akčního výboru pražských vysokoškoláků. Nebyl naivním zaslepencem, ale „všestranným“ odborníkem v oblasti fyziky, filozofických otázek matematiky, dějin přírodních věd a logiky. Měl dost příležitostí nahlédnout zpod brýlí mámení na skutečný současný svět. Zároveň, jak vyplývá z jeho pamětí, od mládí byl přesvědčen o vlastní výjimečnosti a tohoto elitářství se nezbavil, provázelo ho po celý život.

Jeho otec, syn vesnického českobratrského kazatele z šumavského úpatí, se stal učitelem, pak si našel místo poštovního úředníka v Praze, kde se oženil s bohatou nevěstou z česko-židovského prostředí, hovořící německy.⁹¹ Mezi příbuzné a přátele z matčiny strany patřili Arnoštovi bratraci František Langer, lékař, legionář, spisovatel, dramatik, a Jiří Langer, česko-židovský judaista a literát. Jeho vzdálenějším příbuzným byl spisovatel Max Brod, přítel Franze Kafky a Franze Werfela. Měl tedy Kolman možnost vyrůstat v kultivovaném bilingvním česko-židovském prostředí multikulturní zemské metropole na přelomu 19. a 20. století. Jako žák české reálky se stal členem studentské sionistické organizace *Bar Kochba*, kde absolvoval i kurz hebrejštiny a zúčastnil se řady kulturních akcí, koncertů židovské hudby, recitací básní a filozofických přednášek, jež tu měl Martin Buber. Jeho knížku *Drei Reder über das Judentum* tehdy přeložil do češtiny (*Tři projevy o židovství*) a dostalo se mu za to uznání kritika F. X. Šaldy, v jehož *Zápisníku* pak zveřejnil několik vlastních lyrických básní i překladů středověké hebrejské poezie.

Po maturitě v roce 1910 začal studovat na Fakultě strojírenství a elektrotechniky Českého vysokého učení technického v Praze, souběžně (zprvu mimořádně, pak řádně) obory matematiky a přírodovědy na filozofické fakultě české univerzity –

90) K tomu srov. D. Olšáková: *Věda jde k lidu*, s. 76–77.

91) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 19n.

do roku 1914. Zároveň pracoval při astronomické observatoři profesora Františka Nušla.⁹² Vedle předmětů, které si na fakultě zvolil, navštěvoval i veřejné přednášky (publika) profesora Tomáše G. Masaryka nebo lekce Alberta Einsteina, jenž tehdy krátce působil na filozofické fakultě německé univerzity. Bystrý, vnímavý mladík se tehdy nadchl vidinou spravedlivé společnosti, která jej pak přes všechny zklamání a životní karamboly provázela trvale jako představa o budoucnosti lidstva.

Přelom 19. a 20. století, kdy mladá generace formovala své sociální a politické názory, rozšířil podstatně výběr ideologických přístupů a směrů moderní epochy. A Kolman mohl na fakultě slyšet myšlenky Masarykovy. V roce 1909 přednášel o historických kořenech „české humanity“, v nichž zdůraznil duchovní odkaz středověkého myslitele Petra Chelčického, morální hodnoty jeho boje duchovního: „Chelčický nechce násilí, ale jak není Žižkou, tak není Komenským. Není tam ta vojenská bojovnost, ne ta láska ze slabosti, ale ta docela jiná pevnost, mužnost a určitost Chelčického. Myslím tedy, že máme v historii toho českého člověka, po němž máme toužit, a že česká humanita znamená tu syntézi (a k tomu je třeba trochu myslit) Žižky a Komenského v nějakého moderního Chelčického.“⁹³

Zvídavý, nesporně inteligentní student Kolman, hledající vlastní zakotvení v labyrintu světa, uznával intelektuální působivost Masarykových přednášek, jež navštěvoval, nicméně zvolil revoluční ideologii marxismu, když se s ní po čase seznámil.

Na jedné ze schůzí *Volné myšlenky* roku 1910 ho přítel Josef Pik v rozhovoru kritizoval pro jeho „nacionalistické pohledy“ a půjčil mu brožuru českého překladu *Komunistického manifestu*. Kolman ve svých pamětech přiznává, že zprvu textu mnoho neporozuměl, ale dal se přesvědčit, že „správný socialista má být altruistou, aby lidé byli schopni vybudovat harmonické společenství“.⁹⁴ A vstoupil do studentské organizace sociálnědemokratické strany. S velkým aktivistickým nadšením se pak účastnil všech jejích akcí, a jak poznamenává, snažil se v tom smyslu poučovat i své rodiče. Něco seberealizace a trochu generačního konfliktu, řeklo by se. Revoluční názory blízké bolševickým utvrzoval bulharský kolega, jenž s ním studoval na technice.

Do labyrintu světa vstupuje vnímavý, inteligentní mladý člověk s utopickou vírou a nadšením změnit jej podle představy sociální rovnosti a spravedlnosti, jež se tolik lišila od světa, který ho v každodenním běhu obklopoval. Na sklonku života sdělil zeti Františku Janouchovi svou skalní víru či utopii, již v sobě nosil „ze setrvačnosti“ od mládí, vizi o budoucnosti lidstva v demokratickém socialismu: „I když taková budoucí společnost bude musit přes všechnu hojnost statků zavést některá – a řekněme strohá úsporná opatření, bude postoj jejích členů k nim docela jiný než dnes. Budou mít jistě vyšší společenské vědomí, než máme my dnes.“ Nepředstavuje si tuto budoucnost, v níž tak urputně věřil, jako

92) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 32, inv. č. 385, Arnošt Kolman, Vlastní životopis Arnošta Kolmana.

93) T. G. Masaryk: *Student a politika*, s. 25.

94) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 69n.

„nějaký ráj na zemi, v němž by lidé žili zcela bez starostí. Nebudou však proti sobě vzájemně bojovat a trpět nouzí a útlakem.“ Obdivuhodně skalní víra, již si Kolman udržel celý život.

Část oné generace, která před první světovou válkou překročila práh dospělosti a chtěla převzít část odpovědnosti za veřejné dění, reagovala jinak než generace předchozí, odchované nacionální ideou. Mladá generace socialistů se snažila vytvořit jinou kulturní alternativu.⁹⁵ Původně rebelské, někdy asociální jednání mladých socialistů kladlo starším generacím výzvu k realizaci imaginární generační smlouvy; jedině za cenu jejího uzavření by mohlo dojít k socializaci mladých. Socialistické hnutí získávalo silnou oporu v mládeži a vneslo do společenského dění té doby nevídaný radikalismus, veřejný diskurs o palčivých společenských a kulturních problémech. Zhruba do roku 1905 se konstituovaly četné socialistické mládežnické organizace, v následujících letech, kdy se vyhrotila politická situace, se původní ohniska revolty mladých značně rozšířila.

V letech 1910–1911 Kolmanovo mladické „romantické nadšení, zprvu pro české, později židovské svobodomyšlné snahy“ vyústilo v protesty proti nacionálnímu a sociálnímu potlačování lidových mas. Uvádí, že v sociálnědemokratické studentské organizaci nepanovala názorová jednota; vedle klasiků marxismu se četl Tolstoj, Bakunin, Kropotkin, Landauer, Weltling. V masových demonstracích za osmihodinovou denní pracovní dobu v roce 1911 šli v Praze vedle sociálnědemokratických studentů s rudým karafiátem v klopě národní socialisté, anarchisté, křesťanští sociálové, členové židovské *Poale Zion* – Češi, Němci i Židé.

Život mladých záhy změnila první světová válka. Kolman narukoval a na východní frontě upadl roku 1915 do ruského zajetí. Po únorové revoluci v Rusku 1917 agitoval mezi svými zajateckými druhy k odporu proti válce, dostal se na samotku, odkud ho vysvobodily události říjnové socialistické revoluce, na jejíž stranu se přidal a vstoupil do Rudé armády. Po skončení občanské války v Rusku stoupal Kolman v politické kariéře. Za revoluce se na Dálném východě podílel s Jaroslavem Haškem na vydávání časopisu v burjatštině. Později přeložil do ruštiny a vydal první díl Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka*. Ovšem do ruštiny přeložil rovněž Karafiátovy *Broučky*, s tím, že z textu odstranil náboženský obsah, jako to v padesátých letech dělali i čeští editoři Karafiáta. Mladý Šolochov Kolmanovi podle jeho vzpomínek údajně přinesl k posouzení rukopis *Tichého Donu*. Literární ambice ho neopustily ani v pozdním věku: v roce 1968 vydal *Filozofické polopohádky* (Praha, stranické nakladatelství Svoboda), z nichž jedna má námět z oblasti science fiction. Setkal se s Leninem a v moskevském stranickém výboru s Chruščovem; jako referent Kominterny pro německy mluvící země byl ilegálně vyslán do Německa, kde byl zvolen členem ústředního výboru Komunistické strany Německa (KPD). Po zatčení a půlročním věznění byl vypovězen a vrátil se do Sovětského svazu, kde od roku 1925 vedle vědecké činnosti v Akademii věd

95) Tamtéž, s. 71; K tomu L. Fasora: *Generační revolta v socialistickém táboře v letech 1900–1920*, s. 288n.

a pedagogického působení na Moskevské státní univerzitě (vykládal o dějinách a filozofických problémech matematiky) zastával nadále odpovědné ideologické místo v Kominterně a zároveň koncem dvacátých let a v letech třicátých vystřídal jako člen sovětské komunistické strany místa v jejím ústředním výboru, v kontrolní komisi i v samotném městském výboru v Moskvě. Přežil stalinistické čistky, na rozdíl od bratra Rudolfa a švagra.

Po druhé světové válce, jak bylo řečeno, se vrátil do rodné Prahy, aby upevňoval stalinistický kurz zdejších komunistů. Byl tady v té době asi jediným – a ojedinělým – bolševikem. Není pochyb, že právě proto jej Nejedlý povolal na Filozofickou fakultu UK. Paradoxně právě pro své nesmlouvavé radikální bolševické postoje, s nimiž neváhal kriticky vystupovat na veřejnosti, upadl v nemilost, když se k tomu přidaly osobní averze, o něž si koledoval.

Zaujímal tehdy významná postavení jako vedoucí oddělení ústředního výboru KSČ, vedoucí katedry stranické školy, místopředseda Socialistické akademie, předseda Čs. antifašistické společnosti, Státního výboru pro vědu a techniku a řadu dalších funkcí, mimo jiné také profesora Filozofické fakulty UK.⁹⁶

Jako sovětský bolševik trval na tom, že KSČ je třeba bolševizovat a přidal se k těm nemnoha domácím předválečným komunistům, kteří považovali příliv poválečných členů strany za věc konjunkturální vypočítavosti těch, kterých je třeba se zbavit „očistou zevnitř“. Publicista Michal Mareš, který počátkem roku 1947 napsal: „Stranická legitimace má dnes namnoze cenu pro toho, kdo se chce zachránit, dobře si žít, anebo zajistit si pohodlnější život,“ byl ze strany vyloučen.⁹⁷ Kolman považoval Slánského, Švermovou, Bareše a další za „pragmatiky ve vedení strany“, kteří „dopustili potlačit dělnické jádro strany na úkor maloburžoazních konjunkturalistů“, a Gottwaldovi vytýkal, že ve snaze získat většinu národa, nebo aspoň toleranci většiny chtěl rozšiřovat členstvo strany „stůj co stůj“ a kritiku odbýval „obecnými poukazy na naši ‚specifickou cestu‘ k socialismu, na to, že není správné k nám mechanicky přenášet sovětské zkušenosti...“⁹⁸

Na konferenci u příležitosti stého výročí vydání *Komunistického manifestu*, kterou v únoru 1948 uspořádala Socialistická akademie pod jeho vedením, Kolman kritizoval diskusní příspěvek předního ideologa strany Pavla Reimana za to, že opakoval tezi o zastaralosti učení o revoluční diktatuře proletariátu; za její novou formu v československých podmínkách považoval lidovou demokracii v čele s Národní frontou.⁹⁹ Na svém stanovisku trval Kolman i po únorovém převratu.

Byla to pro domácí komunisty dost zapeklitá situace poté, co se jugoslávští komunisté v roce 1947 programově odtrhli od sovětského bloku a šli vlastní, národní cestou. Tehdy se nejen u nás, ale i v ostatních zemích bloku vedly diskuse o úloze

96) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 231n.; dále AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 32, inv. č. 385, Arnošt Kolman.

97) M. Mareš: *Přícházím z periferie republiky*; k tomu M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 13.

98) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 265.

99) Tamtéž, s. 186.

politické formy lidové demokracie zavedené po druhé světové válce, o jejím vztahu k diktatuře proletariátu v sovětském Rusku po roce 1917. K tomu se konala informační porada představitelů komunistických stran v Polsku koncem září 1947.¹⁰⁰

Hovořilo se o tom, že byla víceméně ve všech zemích bloku splněna první etapa vývoje lidové demokracie, „když sovětská armáda vyhnala německé okupanty a když pracující ve zmíněných zemích svrhli staré režimy“.¹⁰¹ Poté „bylo hlavní úlohou lidových front porážka reakce, boj za nezávislost a demokratizace veřejného a politického života“. Další nová etapa, jež podle těchto ideologů u nás nastala v únoru 1948, přinesla „nutnost zreorganizovat lidové fronty [u nás Národní frontu], přeměnit je v organizace se společným programem a volenými vedoucími orgány, se závaznou disciplínou pro všechny členy, v organizace provádějící svou činnost pod vedením komunistických (dělnických) stran“. To považovali tito ideologové za doplnění (nahrazení) Leninovy doktríny o diktatuře proletariátu jako nezbytné revoluční cestě k socialismu.

Jinak řečeno: vedoucí východního bloku v Kremlu pod dojmem jugoslávské kauzy upravili doktrínu: na rozdíl od roku 1945, kdy ještě „lidovědemokratickým“ státům ponechávali jistou možnost řešení vnitřních poměrů, jim teď stanovili jedinou možnou, sověty určenou a kontrolovanou cestu.

Kolman ve spojení s Moskvou sledoval nepochybně tamní nedůvěru v pravověrnost vedení československých komunistů, již bylo třeba později změnit krutými zastrášovacími politickými procesy, aby se upevnila disciplína a oddanost Kremlu. Zároveň se obrátila pozornost ke „zrádcům“ jako k viníkům všech hospodářských neúspěchů socialismu a společenské krize. Tehdy se ovšem Kolman ocitl v izolaci a – jak se ukázalo – paradoxně v Moskvě nenašel oporu. Zastával leninský, radikálnější postup, pod dojmem nastalé situace se cítil se svým názorem osamocen a žádal údajně už v dubnu 1948 o uvolnění z místa vedoucího propagandy ústředního výboru KSČ (později straníční představitelé tvrdili, že byl z místa propuštěn). Nicméně ještě 12. září dal do redakce *Tvorby*, ideologického týdeníku strany, článek *Ža bolševickou sebekritiku v naší KSČ*, ve kterém požadoval sebekritiku od vedení strany, poté co moskevské vedení socialistického bloku odsoudilo národní cestu jugoslávských odtrženců a pravicový oportunistus polských komunistů. KSČ se měla podle Kolmana zodpovídat z pragmatismu za své ústupky od revoluční teorie třídního boje. Redaktor Gustav Bareš se neodvážil článek zveřejnit a poslal ho k vyjádření předsednictvu ústředního výboru KSČ.¹⁰² Kolman trval v diskusi na plenáře závodní organizace zaměstnanců sekretariátu ÚV KSČ 15. září na svém, vytýkal stranickému vedení, že nahradilo Leninovu formulaci komunistické strany jako avantgardy pracující třídy formulací KSČ jako „avantgardy lidu a národa“ a opakoval, že strana se zcela nezabavila sociálnědemokratického dědictví. Nepřímě osočil „pragmatické vedení“, že jádrem strany nejsou dělníci, ale maloburžo-

100) Viz brožuru *Informační porada představitelů některých komunistických stran v Polsku koncem září 1947*; dále srov. N. P. Farběrov: *Nové momenty ve vývoji lidové demokracie*.

101) Tamtéž, s. 153.

102) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 265.

azní elementy. Poukazování na „specifickou cestu k socialismu bez mechanického přenášení sovětských zkušeností“ považoval za záminku ke vzdalování se od učení Lenina o třídním boji, straně a státu. Krátce nato v dopisech Gottwaldovi a Stalinovi vysvětloval, že je znepokojen stavem, v němž se nachází KSČ, a má obavy, aby nesklouzla na separatistickou jugoslávskou nebo polskou cestu.

Další povážlivý Kolmanův skutek nebyl politické povahy, i když do tehdejší politické atmosféry zapadal.¹⁰³ Souvisel s jeho členstvím v nostrifikační komisi Filozofické fakulty UK, jež měla právo uznávat a potvrzovat akademické grady dosažené na zahraničních univerzitách. V září 1948 dostala komise k vyřízení žádost o nostrifikaci titulu PhDr. Marty Čepičkové, dcery prezidenta a předsedy KSČ Klementa Gottwalda a choti ministra spravedlnosti, která byla tehdy vedoucí sovětského oddělení na ministerstvu zahraničí. Studovala za války na moskevské univerzitě, neobdržela tu však doktorský diplom. Dva z členů komise Jan Rypka, profesor turecké a novoperské filologie, a Jan Blahoslav Čapek, profesor české a slovenské literatury, oba nestraníci, se podle Kolmanova vyjádření zalekli a „reagovali bezhlavě“. Byli si vědomi, že žádost podle směrnic ministerstva školství nemohou uznat, a z opatrnosti či alibismu navrhli přesunout ji a předložit ministru Nejedlému, aby rozhodl sám. Kolman údajně trval na předpisech a zdůvodňoval to tím, že když žádost neodmítnou, dají nepřítelům nového režimu dobrý základ k tvrzení o nepotismu a kmotrovství, poskytnou k tomu precedens. Šel tudíž na ministerstvo zahraničí, aby to Martě Čepičkové vysvětlil. Uvedl, že by věc vrhala špatné světlo nejen na ni, ale i na jejího otce a manžela. Dotčená prý jeho sdělení přijala velmi nepříznivě a snad za necelou hodinu volal telefonicky Kolmanovi její manžel, ministr spravedlnosti Čepička. Ostrě se na něj osopil, že na univerzitě se uhnízdila kontrarevoluce a komise že nechce jeho manželce diplom potvrdit, protože je sovětský. Kolmanovo jednání se protiví straně a žádal, aby komise svůj závěr revidovala. Zkrátka běžný – nejen tehdy – protekcionismus, propojený s koncentrací funkcí a moci v rukou bohorovného jednotlivce a příbuzných, projev osobního kultu. Ministr Nejedlý Martě Čepičkové bez ohledu na platné předpisy diplom doktora filozofie samozřejmě potvrdil.

Kolmanovi pak ústřední výbor KSČ spočetl všechny vroubky. Na Gottwaldův zásah sovětské stranické vedení prohlásilo Kolmanovo počínání za trockistické – tehdy obvyklá floskule pro zarputilého nepřítele –, jeho samotného za frakcionáře a zásahem sovětské moci byl 26. září 1948 zatčen a deportován do pověstného moskevského vězení Ljubljanka, kde pobyl do 22. března 1952, podle vlastních slov převážně v samovazbě. Zdejší komunistické vedení Kolmanův případ utajovalo nejen před veřejností, ale i před některými členy ústředního výboru KSČ. Jeden z nich, Jiří Hájek, později ve svých pamětech uvádí: „Kolmanův ‚případ‘ zůstal epizodou. Informace o něm byla sdělována jen mimochodem. Také jsem přijal jako věrohodné tvrzení některých známých, že Kolman učí na některé vysoké

103) Tamtéž, s. 190–191. K případu viz AUK, f. FF UK, kart. 351, inv. č. 1597, Žádosti o nostrifikaci.

škole v SSSR. O jeho věznění jsem se dozvěděl až po jeho návratu do Prahy.¹⁰⁴ Kolmanovo jméno mělo být vymazáno: potlačena každá zmínka o něm. Poté, co Václav Kopecký podal užšímu stranickému vedení „ideologické vysvětlení“, Kolmanovy knihy byly staženy z knihkupectví, jeho rukopis z nakladatelství. Ve vedení *Socialistické akademie* ho v tichosti nahradil Ladislav Štoll a rovněž na fakultě šla fáma, že profesor Kolman byl povolán na vysokou školu do Sovětského svazu. Celá Kolmanova aféra obsahovala znaky politických procesů s nejvyššími funkcionáři komunistů v pozdějších letech, s tím rozdílem, že byla před veřejností utajena a zůstala tak propagandisticky nevyužita.

Kolmanův případ, jak jsem naznačil, zaviněný jeho tvrdošijností bolševika i osobními averzemi, spadá paradoxně do doby, kdy komunisté nastoupili „kurz tvrdé ruky“ v uplatňování mocenského monopolu proti „nepřátelům“ režimu, po vydání zákona na ochranu republiky, utvoření táborů nucených prací a zahájení ostré etapy v kulturní politice, ideologické revize kulturního dědictví.

„Paradoxem je,“ napsal k tomu víc než dvacet let později Kolman, „že nejen moji pronásledovatelé, ale já sám, každý svým způsobem, jsme byli nositeli stalinismu; jeho exekutoři v Československu – nejen já, ale později i oni – se setkali s jeho zničujícím mechanismem.“¹⁰⁵ S tím rozdílem, že on vyšel ze stalinského vězení živý, zatímco někteří z vedení československých komunistů skončili na popravišti v době, kdy Stalin upevňoval disciplínu v zájmu soudržnosti satelitního bloku. Volba exekuce nepadla na Gottwalda snad i proto, že propaganda, jejíž řízení měl Kolman dříve na starosti, z něj v pěstovaném adoračním kultu vytvořila ikonu první velikosti. Slánský stál přece jen ve stínu Gottwaldovy aureoly a hodil se i proto k exekuci, protože mohl být předhozen jako „sionistický agent imperialismu“, což bylo tehdy v sovětském bloku aktuální.

Po propuštění se mohl Kolman za změny garnitury vedení po Stalinově smrti věnovat vědecké práci v Institutu dějin přírodních věd a techniky Akademie věd SSSR, a na fyzikální fakultě moskevské univerzity dokonce opatrně přednášet o kybernetice, jež tehdy bývala ještě zpochybňována. „Mnoho specialistů v tomto oboru,“ napsal později, „tančilo podle písňů filozofů (mezi nimi i já), ideologů a politiků.“ Na pozvání vrcholných představitelů KSČ roku 1959 se – bezmála po jedenácti letech – nakrátko vrátil opět do rodné Prahy, stal se ředitelem Filozofického ústavu Československé akademie věd a zůstal jím do svého penzionování v roce 1962.

104) J. Hájek: *Paměti*, s. 176; O Kolmanově případu srov. Národní archiv (NA), f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor, Organizační sekretariát ÚV KSČ (1947–1954), sv. 2, aj. 76–77, f. Klement Gottwald (1938–1953), sv. 105, 1274; f. Václav Kopecký (1897–1961), sv. 5, 154; f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ; dále f. KSČ – ÚV, Rehabilitační komise ÚV KSČ 1968–1969; Archiv Národního muzea, f. Reiman Pavel, kart. 7. Dále literatura: K. Kaplan: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*; A. Kusák: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*; J. Kvapil: *Daleko od Moskvy*; A. Kolman: *Zaslepená generace*; J. Knapík – M. Franc et al.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 I*, s. 433–434; srov. též J. Pelikán: *Potlačená zpráva*; dále M. Devátá – D. Olšaková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 13–14.

105) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 194.

Přes všechno, co prožil, setrval nadále v přesvědčení, že svět směřuje k beztrždní socialistické společnosti, jak je patrné z knížky *Výhledy do budoucna*, kterou tehdy vydal, a stejně tak zůstal sovětsky prudérním moralistou, jenž si troufá kritizovat zdejší vysoké komunistické funkcionáře.

K tomu později v rozhovoru se svým zetěm Františkem Janouchem ve Stockholmu uvedl: „Byl bych neupřímný sám k sobě, kdybych zamlčel, že jsem vystoupil při mém druhém pobytu v Praze v letech 1959–1963 – tehdejší vedení strany mne pozvalo v přesvědčení, že mne Lubljanka obměkčila – ostře proti nesmyslnému kultu osobnosti [prezidenta republiky] Novotného... V každé školní třídě, v každé výloze obchodu visela fotka Novotného, toho tupého, nevzdělaného a bezcitného člověka. Ve svém referátu o literatuře a společnosti, který jsem přednesl v roce 1962 na celostátní konferenci československých spisovatelů, jsem to vše odsoudil otevřeně a bez ohledů. Následkem bylo, že Novotný požádal v osobním dopise mou stranickou organizaci [Filosofického ústavu ČSAV], aby mne vyloučila ze strany, čehož však nedosáhl. Tehdy, v r. 1962, zkrátka ještě byla idylická doba. Ještě neduněly žádné sovětské tanky. Malá stranická organizace se mohla ještě odvážit nebrat příliš vážně hrozby, že může být rozpuštěna a členové stranického výboru mohou skončit v uranových dolech (tím hrozil aparát ústředního výboru strany) a postavila se proti diktátu prvního tajemníka, státního prezidenta. Napětí se však natolik stupňovalo, že jsem opustil Československo s vědomím, že jsem alespoň částečně pykal za své staré hříchy...“¹⁰⁶

Kolman tu naráží na svůj referát na celostátní konferenci Svazu československých spisovatelů 10. prosince 1962, v němž neobyčejně ostře zkritizoval politické poměry; bylo to jen čtyři dny poté, co odeslal dopis prezidentu Československé akademie věd, v němž rezignoval na funkci ředitele Filosofického ústavu. Předešel tím vyhazovu, dovršil také právě sedmdesátku. Z Kolmanových pamětí vysvítá, že se cítil zneuznán profesně i politicky; požádal o sovětský vystěhovalecký pas a 27. února 1963 odejel s rodinou do Moskvy, kde žil jako důchodce.¹⁰⁷

Události v Československu nepřestal zdálky sledovat a na otázku Františka Janoucha: „Byl jsi velice nadšen tím, co se dalo v roce 1968 před okupací. Jako filozof považuješ prohru pražského jara za zákonitý, nebo za náhodný proces?“ Kolman zauvažoval: „Filozofie dialektického materialismu, ke které se dodnes přiznávám, neuznává jen zákonité nebo čistě náhodné jevy, ani v přírodě, ani v dějinách lidstva. Na každý jev je třeba pohlížet v některých souvislostech jako na zákonitý, v jiných jako na náhodný. To platí i pro okupaci Československa. Byla logickým důsledkem skutků velmocí, aspirací a tendencí politiky loupežného dobývání, kterou praktikovalo carské Rusko dlouhá staletí... Bez ohledu na opakovaná vyjádření Lenina, odmítání ‚vývozu revoluce‘, o ‚mírovém soužití států rozdílných sociálních řádů‘, se stala rozpínavá tendence integrální, hlavní součástí naděje ve světovou revoluci. To se projevilo explicitně v roce 1920, ve

106) F. Janouch – A. Kolman: *Jak jste tak mohli žít?*, s. 330.

107) K tomu rovněž I. Tretera: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, s. 183n.

Profesor Arnošt Kolman (vlevo) přebírá vysoké státní vyznamenání, Řád práce. 6. 12. 1962 (MÚA AV ČR, foto J. Plechatý)

válečném tažení pod heslem ‚Dobijeme [sic!] Varšavu – dobijeme [sic!] i Berlín!‘ Jak známo, pokračoval Stalin v rozpínavosti tím, že anektoval Estonsko, Litevsko, Litvu, východní část Polska, východní Prusko, Besarabii a karpatskou část Ukrajiny. A snil o tom, že vstoupí do Istanbulu (Cařihrad nebo Konstantinopole) jako vítěz pod záminkou sjednocení všech Arménců. Kromě toho snil o tom, že by ‚osvobodil‘ Finsko (pro tento případ designoval již Kuusinen za prezidenta). V tomto ohledu byla okupace Československa zcela zákonitá.

Všechno, co se děje v lidské společnosti nebo v životě jednotlivce, nepodmiňuje kauzálně jedna příčina, nýbrž velký komplex příčin, mezi nimi mohou být některé úplně nicotné, ač ty právě mohou rozhodovat například lehké stisknutí tlačítka, jež může způsobit zničující explozi. Je možné, že Brežněv by jinak zvažoval, jak nepříznivý ohlas vyvolá na Západě invaze s důsledky pro Sovětský svaz a KSSS, kdyby tehdy po hostině získal možnost dostat se z kocoviny... Zajisté chápeš, že to říkám v žertu. Nebo dejme tomu, že by v ústředním výboru [Komunistické strany Sovětského svazu] tehdy měli ‚holubi‘ o jeden hlas více než ‚jestřábi‘ – a že to bylo na vážkách, je známá věc. V tom ohledu byla okupace dílem čisté náhody.“¹⁰⁸

108) A. Kolman: *Die verirrte Generation*, s. 33b.

Pozoruhodná úvaha starého bolševika jako opožděná reflexe zneužití myšlenky socialistické revoluce pro imperialistické mocenské cíle. Co zbylo z původní vize marxistů, vycházející z dávných představ osvícenců o revoluci nové doby cestou pokroku, na níž se podílejí věda a rozum? Dlužno už tady předeslat, že k podobnému otevírání očí dospěli někteří účastníci Kolmanových veřejných diskusí po nabytých zkušenostech a vlastním úsudkem už v polovině padesátých let jako „marxističtí revizionisté“, jak o tom šířeji pojednám v jednom z dalších témat této rozpravy.

Po několika dřívějších marných pokusech – na základě intervence předsedy švédské vlády Olafa Palmeho u Brežněva – konečně dostal Kolman v roce 1976 povolení navštívit spolu s manželkou dceru Adu Janouchovou ve Stockholmu. Manželé Janouchovi tu žili v emigraci od roku 1974.

František Janouch, teoretický fyzik stejně jako Kolman, byl v roce 1949 vyslán se skupinou vybraných československých studentů ministerstvem jako stipendista do Leningradu.¹⁰⁹ Po absolvování leningradské univerzity se stal roku 1954 aspirantem Lomonosovovy univerzity v Moskvě. Od roku 1959 pracoval v Ústavu jaderného výzkumu Československé akademie věd v Řeži u Prahy, záhy jako vedoucí teoretického oddělení, kde využil příležitosti navázat mezinárodní kontakty. Zapojil se do demokratizačního procesu v letech 1968–69, načež jej ze zaměstnání propustili. Získal legální povolení cestovat s rodinou do Švédska, odkud se již nevrátil. Rok po zveřejnění *Charty 77* inicioval vznik Nadace Charty 77 k finanční podpoře a zabezpečení činnosti českých domácích disidentů. S Kolmanovou dcerou Adou se Janouch oženil v roce 1963.

V září 1976, když přijeli Kolmanovi na návštěvu k rodině dcery do Stockholmu s úmyslem nevrátit se do Moskvy, bylo připraveno vydání paměti Arnošta Kolmana, jež psal od roku 1973 do počátku roku 1975 a přes USA tajně poslal zeti do Švédska. Vzápětí napsal ve Stockholmu 22. září 1976 otevřený dopis generálnímu tajemníkovi KSSS Brežněvovi, v němž mu oznámil, že vystupuje z Komunistické strany Sovětského svazu. V úvodu uvedl: „Je mně 84 let, v komunistické straně jsem 58 let. Vstoupil jsem do ní, abych bojoval za sociální spravedlnost, za šťastný život lidí. Nyní, po dlouhém a bolestném přemýšlení, jsem došel k tomuto pro mne nelehkému rozhodnutí...“ Mezi důvody uvádí: „Pochopil jsem, že KSSS dávno přestala být politickou stranou a proměnila se ve spolek pro ‚předčasné plnění plánů‘. Její členové, sjezdy, ba ani ústřední výbor nemají téměř žádný vliv na politiku KSSS, kterou určujete Vy osobně s hrstkou vládnoucích osobností. O jakém socialismu v SSSR může být vůbec řeč, když namísto dřívějších vykořisťovatelských tříd kapitalistů a statkářů vznikla privilegovaná kasta stranických a sovětských byrokratů, kteří tonou v blahobytu, izolovali se od lidu, stojí nad lidem a přezírají ho, a nejsou schopni a nechtějí chápat jeho potřeby a utrpení? O jakém socialismu může být řeč, když pokračujete ve stalinské totalitární diktatuře uvnitř země a v jeho velmocenské vnější politice? ... Dospěl jsem k pevnému

109) K tomu F. Janouch – A. Kolman: *Jak jste tak mohli žít?*

přesvědčení, že mé setrvání v řadách KSSS by bylo zradou ideálů sociální spravedlnosti, humanismu a vybudování nové, dokonalejší společnosti, jichž jsem se snažil dosáhnout přes všechny svoje chyby a omyly během celého svého života.“¹¹⁰

Je nasnadě, že okamžitě zapracovaly tajné bezpečnostní služby, jak sovětská, tak československá. Podle jejího hlášení Kolman „lživě zkresluje a znevažuje výsledky budování komunistické společnosti v SSSR a na druhé straně opěvuje kapitalismus, buržoazní demokracii“, nekriticky obdivuje tzv. pražské jaro 1968, „veřejně se přihlašuje k pravicovým akcím, které Komunistická strana Československa odsoudila jako protistranické, namířené proti cílům výstavby socialismu v ČSSR“. Z rozhodnutí československé vlády následovalo počátkem prosince 1976 vyloučení Kolmana z Československé akademie věd a jeho zbavení titulu akademika.¹¹¹

Ten mezitím ve Stockholmu zredigoval své memoáry, které potom vyšly ve dvou německých vydáních ve Fischerově nakladatelství ve Frankfurtu nad Mohanem (1979 a rozšířené 1982) s příznačným názvem *Die verirrte Generation* (Zaslepená generace), dále švédsky, dánsky a ruský v newyorském emigrantském nakladatelství Chalidte Press.

Šestaosmdesátiletý Arnošt Kolman zemřel ve Stockholmu roku 1979.

Přes všechny životní peripetie neměnil Kolman své revoluční představy o budoucnosti lidstva. V memoárech na sklonku života vyznal: „Pokud jde o mne, neustoupil jsem od těchto bolševických názorů na úlohu revolučního násilí a nehodlám tak činit. Jsem přesvědčen, že přes všechno se lidstvo – i když nesnesitelně pomalu, s výkyvy a zvraty regrese – celkově vyvíjí progresivně, a to nejen ve vědeckém a technickém, ale i v sociálním a mravním smyslu.“¹¹² Věřil, že pokud to nebude za několik desetiletí, pak podle jeho prognózy za několik staletí (pokud se ovšem lidstvo předtím samo nevyhubí) se podaří „na Zemi vytvořit skutečný komunismus“. A moderní chiliasta k tomu dodává: „To není jen moje přání nebo víra, nýbrž vyvěrá to z objektivních zákonitostí vývoje.“ Skalní marxista k tomu za dva roky, po vstupu „spřátelených vojsk“ do Československa, připojil jako aktualitu rozbor dvou variant totalitních režimů, jednoho, který je podle něj „fašistickým plodem kapitálu dvacátých a třicátých let (20. století)“, druhý pak „důsledkem degenerace socialismu“, jak svědčí vývoj Sovětského svazu a jeho spojenců.¹¹³ Zklamání pak vyjádřil ve zmíněném dopisu generálnímu tajemníkovi KSSS Leonidu Brežněvovi 22. září 1976.¹¹⁴

Když se ho František Janouch ptal nedlouho předtím: „Píšeš ve svých memoárech, že vy – ty a tvá generace – jste se mylili, že jste prý tak neměli žít. S ohledem na tvůj dnešní názor – co soudíš o své činnosti v Československu v letech 1945 až 1948? Nepřispíval jsi i ty – i když na rozdíl od mnohých jiných nikoli násilím, pěstmí nebo pendrekem, nýbrž ‚jen‘ uplatněním svého vzdělání, znalostí,

110) Dopis je otištěn v příloze Kolmanových pamětí, viz A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 371n.

111) Tamtéž, s. 377.

112) Tamtéž, s. 73.

113) Tamtéž, s. 274n.

114) Tamtéž, s. 372.

inteligence a ochoty k bojovné diskusi – že na Československo byl naroubován sovětský model socialismu a že se tím stala z Československa sovětská kolonie?“ Kolman odpověděl: „S tím úplně souhlasím a nemám v úmyslu ospravedlňovat své tehdejší jednání, kterého upřímně lituji. Jednal jsem v dobré víře, ze zaslepenosti, v přesvědčení, že zastávám spravedlivou věc a že je to nutné v zájmu vyšších cílů. Tím se má vina nezmenšuje. Na druhé straně se nechci přetvařovat a tvrdit, že všechno, co jsem tehdy říkal, bylo nepravdivé, například ve veřejných diskusích s profesorem Kozákem nebo s českými národními socialisty a stoupenci lidové strany, nebo že jsem šířil výhradně jen nesprávné dogmatické učení. Bohužel jsem opravdu žil v iluzi, že Sovětský svaz je vzorem socialistického státu a že stalinistická verze marxismu je vyšší stupeň rozvoje této filozofie. To samozřejmě, i když nepřímo, přispělo k tomu, že v únoru 1948 československá komunistická strana mohla tak snadno převzít úplnou a nedílnou moc a že dnešní vládcí mohou vydávat za požehnání sovětskou okupaci z roku 1968. Chtěl bych ještě dodat, že jsem sice své posluchače varoval před autoritářským myšlením a chtěl jsem od nich, aby byli kritičtí, to vše mě však stejně neomlouvá...“¹¹⁵

Pasáž jeho memoárů, kde uvažuje o běhu svého života a bilancuje vlastní činy, vyznívá utopicky: „Pokud jsou lidé vůbec schopni nastolit spravedlivý společenský řád, pak jedině pod podmínkou, že v něm nebude existovat ekonomicky a politicky privilegovaná vládnoucí skupina, pro niž je politická činnost povoláním, trvalou životní formou a zdrojem existence...“¹¹⁶ K tomu vysvětluje: „Zároveň se však mýlí ten, kdo spatřuje lék proti nerovnosti a nesvobodě v existenci mnoha stran. Jak učí dlouholetá zkušenost, ... existence několika politických stran, ať již ve vládních koalicích, anebo v opozici, sice vytváří určitou brzdu přechodu k totalitě, avšak nebrání tomu, aby se vládnoucí vrstva korumpovala a naučila nadřazovat své ziskové zájmy zájmům lidu...“

Na možnou otázku čtenářů: „Ale my bychom rádi věděli, jak máme žít my?“ odpovídá: „Nehodlám si přece hrát na mesiáše... Snad mohu říci jedině to, co podle mého názoru má být, ale přiznávám, že jsem toho nedokázal dosáhnout. A k tomuto přiznání mohu dodat jen jedno: Nemáš-li dost sil, abys aktivně bojoval, abys odporoval, tedy aspoň to nepodporuj, nenos tyto Stalinovy potomky na svých bedrech. Probud' v sobě, najdi v sobě sílu aspoň jim nepomáhat. Třeba neokázale, neveřejně, můžeš-li – alespoň vnitřně. A ač je tvoje i moje mlčení také oporou lži a podlosti, aspoň zůstaň sebou samým, nevzdávej se vnitřně, neprodávej duši ďáblu. A již to bude tvým kladným, třebaže malým činem, tvým drobným přínosem k onomu odporu, který nakonec určitě zvítězí...“

To je vyznání někdejšího stalinisty, vytrvalého bolševika a ateisty na sklonku života.

Kolman zůstával na fakultě svým bolševickým smýšlením i zkušenostmi ze Sovětského svazu solitérem. O jeho generačních současnicích mezi pedagogy,

115) Cituji v překladu z přílohy A. Kolman: *Die verirrte Generation*, s. 329–330.

116) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 282.

předválečných levicových intelektuálech, kterým ona sovětská zkušenost chyběla, jako byli profesori Bohuslav Havránek, Jan Mukařovský a další, kteří se přihlásili ke komunistům, pojednám v následujících kapitolách v souvislosti s jejich působením na fakultě i mimo ni. Jak bylo řečeno, v celé rozpravě se snažím postihnout příběhy, chování, jednání a úmysly lidí různých generací, kteří tvořili dějiny fakulty a měli zásadní podíl na intelektuálním vývoji společnosti.

Kolmanův syndrom – ne jedné, ale několika zaslepených generací –, směr přestav a pocitů intelektuála 20. století, rezonuje u řady osobností této rozpravy, i když jako vždy v individuálních příbězích. Elitáře Kolmana rozhodně nelze považovat za jednoduchého či zakomplexovaného člověka, psychologicky snadno čitelného. Zdržel jsem se u něho ve snaze nevidět věci černobíle, v jednoduchých konturách snadno pochopitelného schématu lidského subjektu v dějinném procesu.

Komunistický experiment na fakultě

Epilog „národní revoluce“

Jednání profesorského sboru fakulty 4. března 1948 řídil šedesátiletý děkan profesor Jan Blahoslav Kozák, který hned na úvod připomněl „nutnost spolupráce a podchycení socialistické tendence v našem národě“. Mimořádnost schůze ohlašovalo už to, že se jí vedle 35 učitelů (mezi nimi Václav Černý, Albert Pražák, Václav Chaloupecký, Otakar Odložilík, Karel Stloukal, docent Jan Patočka ad.) zúčastnili i studenti. Děkanovi Kozákovi pak připadla povinnost přečíst přípis zmocněnce akčního výboru Národní fronty ministerstva školství pro vysoké školy Františka Lóna o „zastavení činnosti některých profesorů, asistentů a lektorů, vyloučení některých posluchačů ze studia a některá pověření přednáškami“.¹ Akční výbory jako samozvané „pokrokové“ složky v „lidovědemokratickém zřízení“, účelově vytvořené před týdnem během únorového převratu, převzaly řízení na fakultě, podobně jako v celém státě. Zaštitovaly se Národní frontou politických stran, utvořenou po osvobození za posilování národního vědomí, stmelovaného protiněmeckými či protimaďarskými náladami spolu s růstem pocitu národní hrdosti, víry v síly lidu, pokrok a sociální spravedlnost.

Komunisté prohlašovali převzetí moci v únoru 1948 za „dovršení národní revoluce“, jež začala v roce 1945 utvořením národní jednoty (Národní fronty) a nastoupením „národní cesty“ k socialismu.

Samozvané akční výbory Národní fronty, utvořené na Gottwaldovu výzvu, které nikdo nezvolil ani nejmenoval (v rozporu s platnými legislativními normami, jejich opatření byla se zpětnou platností zákonem legalizována teprve po půl roce 21. července), vystupovaly jako rozhodující revoluční nástroj komunistické moci ve státě. Zmocněnec akčního výboru ministerstva František Lón byl ustanoven staronovým ministrem školství v nové Gottwaldově vládě Zdeňkem Nejedlým hned 25. února, aby koordinoval a schvaloval návrhy jednotlivých akčních výborů vysokých škol a fakult.² Svou legitimitu akční výbor ministerstva prokazoval vlastním oběžníkem z téhož dne, v němž uvedl: „Akční výbor NF byl ustaven ze zástupců politických stran a nadstranických organizací. Jeho složení bylo schváleno jednomyslně všemi zaměstnanci ministerstva školství a osvěty... Akční výbor

1) *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 279n.

2) M. Devátá – D. Olišáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 33. Nověji srov. P. Urbášek – J. Pulec: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, tam citována starší literatura.

převzal na přechodnou dobu odpovědnost za řádný chod školství a žádá, aby jeho pokynů bylo bezpodmínečně dbáno, ... ukládá všem učitelům a profesorům všech stupňů škol, aby ihned nabídli svoji spolupráci akčnímu výboru v místě svého působení a aby jim svěřené úkoly vykonávali obětavě a s nadšením...“

Akční výbory NF se ve skutečnosti staly „prodlouženým ramenem strany vůči nestraníkům na těch místech, kde vůdčí autorita KSČ není natolik nesporná, aby se mohlo přejít k systému jedné strany“. Tak tomu bylo i na fakultě, kde se slabá základní organizace KSČ (založená v roce 1946) podle pokynů vyšších orgánů opírala o levicovou menší část členů Spolku posluchačů filozofie a politicky podřízenou organizaci Svazu české mládeže v nátlaku na studenty i učitele.

Akční výbor fakulty řídili student Jan Winkler spolu s Milenou Bláhovou (provdanou Honzíkovou). Ve skutečnosti tu měl hlavní slovo profesor Arnošt Kolman a spolu s ním starší posluchači a doktorandi: dříve zmíněný Miloš Kaláb, Vladimír Ruml a romanista Jan O. Fischer.³ Jak později vzpomínal tehdejší asistent historického semináře Josef Polišenský, akční výbor fakulty navrhoval, aby se spolu se Zdeňkem Pěnkavou stali zástupci asistentů, vědeckých pomocných sil a posluchačů. S odůvodněním, že jsou „naprosto pokrokového smýšlení“, mají důvěru akčního výboru a jsou známi jako „aktivní spolupracovníci s pokrokovými posluchači od otevření vysokých škol v roce 1945“. Polišenský byl tehdy sociální demokrat levicového zaměření. Uvedl, že si nepamatuje, že by byl zván na schůze pedagogického sboru, kde měl vystupovat v intencích akčního výboru. Podobně Jiří Honzík, tehdy silně levicově orientovaný komunista, který v akčním výboru zastupoval doktorandy, později uvedl, že ani neví, kdo jej do funkce jmenoval. Samozřejmě se účastnil většiny dění v únorových dnech, včetně shromáždění studentů fakulty v den konání generální stávkové 24. února, kam si nekomunistické vedení Spolku posluchačů filozofie pozvalo jako řečníka člena protifašistického odboje profesora Právnické fakulty UK Zdeňka Pešku, někdejšího poslance Prozatímního Národního shromáždění ČSR za sociální demokraty, aby promluvil k nastalé situaci. Mluvčí akčního výboru profesor Arnošt Kolman zasáhl a s mocenskou arogancí nedovolil Peškovi vystoupit. Taková atmosféra panovala na fakultě v časech komunistického převratu.

Děkan J. B. Kozák byl v usnesení akčního výboru NF na fakultě 10. března (týden po schůzi profesorského sboru) začleněn mezi ty, jejichž „pokroková filozofie a pokrokové politické názory vedly do politického tábora pokroku – tábora šťastného socialistického zítřku“, vedle komunistů, členů akčního výboru Julia Dolanského-Heidenreicha, Arnošta Kolmana a nejmenovaných z údajné „nepře-

3) *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 304; dále srov. J. Hanzal: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 79. Akční výbor zřejmě nevedl velikou písemnou úřední agendu a neměl ani zájem uchovat doklady o své činnosti, rovněž jeho složení se proměňovalo. J. Polišenský: *Historik v měnícím se světě*, s. 135. O Mileně Bláhové-Honzíkové v čele akčního výboru fakulty J. Jareš – K. Volná – M. Spurný et al. (ed.), *S minulostí zúčtujeme*, s. 630, 633, 652, 671.

hledné řady dalších“.⁴ Sám Kozák předtím nabídl rezignaci na funkci děkana, avšak akční výbor mu ji ponechal.

Mluvčí fakultního akčního výboru – po tehdejších zvyku propagandy – přeháněli údaje o příznivcích mezi pedagogy. O rok později základní organizace KSČ sdělovala kulturně propagačnímu oddělení sekretariátu ústředního výboru KSČ, že stranickou legitimaci má 15 procent pedagogů fakulty, kteří byli členy už před únorem 1948.⁵ Mezi těmito „předúnorovými“ straníky naprostou většinu tvořily „kádrové posily“ přijaté na fakultu po komunistickém převratu.

Komunisté se už od roku 1945 snažili získat levicově orientované vědce a kulturní pracovníky, aby vstoupili do jejich strany. Apelovali zvláště na ty, kteří se uplatnili ve veřejném životě a přikláněli se k systému „lidové demokracie“, i když si ji představovali jinak než řídicí nástroje z Moskvy, mezi nimi Arnošt Kolman. Nemohu posoudit, nakolik z takového „čistého“ přesvědčení vstoupili do komunistické stany Jan Mukařovský, Bohuslav Havránek, Julius Heidenreich-Dolanský či Ludvík Svoboda; naproti tomu profesor dějin české literatury na fakultě Albert Pražák, jenž se v květnu 1945 stal předsedou České národní rady, ani jeho kolega profesor srovnávací literatury Václav Černý, člen České národní rady, nabídku neakceptovali. „Ačkoliv k tomu vyzván, nevstoupil jsem nicméně do komunistické strany, jako to neudělal Pražák,“ vzpomínal po víc než dvaceti letech Černý: „Zdůvodnil jsem jí to loajálně, nejsem svým přesvědčením materialista ani marxista, nýbrž demokrat, a třebaže socialista, inklinoval jsem vždy k masarykovskému humanismu, ačkoliv jsem i na jeho levici zaujímal samostatné postavení. Moje otevřené a čestné vyznání nebylo přijato vlídně. A byl jsem soudruhy Václavem Kopeckým, Ladislavem Štollem a Gustavem Breitenfeldem-Barešem brzo pasován na kulturního nepřítele číslo 1, a zvláště když jsem se v *Kritickém měsíčníku*, zakázaném r. 1942 nacisty, jež jsem roku 1945 na čas, do jeho nového zákazu, obnovil, postavil proti korupci našeho kulturního života sinekurami, hodnotami a žlabovými výhodami a proti systému kulturní nesvobody a persekuce, který činil z duchovního běhu osvobozeného národa pokračování nacismu...“⁶

Na Sjezdu národní kultury 10. a 11. dubna 1948, krátce po únorovém převratu, který ohlašoval tvrdý kurz v kulturní politice, jeden z jeho hlavních strůjců (vedle ministra informací Václava Kopeckého) ministr školství Zdeněk Nejedlý vyloučil Černého z české kultury jako jejího škůdce. K tomu připojil své výtky i Ladislav Štoll, který současně přesvědčoval, kterak jsou neoprávněné fámy „nepřítel socialismu“ šířené neodpovědnými „živly“, že „socialismus bude chtít na básníkovy, na umělci, aby se zpronevěřil svému poslání, aby veršoval politické úvodníky, aby

4) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 53, inv. č. 623, Hubert Ripka, Usnesení akčního výboru fakulty z 10. 3. 1948; srovn. též *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 238n. AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 33, inv. č. 400, Jan B. Kozák.

5) NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ. Srov. rovněž M. Devátá: *Profesoři jmenovaní v letech 1948–1950 na českých vysokých školách*, s. 231n.

6) V. Černý: *Milí přátelé*, s. 3. K tomu srov. V. Černý: *Paměti 1945–1972*, s. 203n.; *Sjezd národní kultury 1948*; projev Nejedlého ze sjezdu in: *Var 1*, č. 3, 23. 4. 1948, s. 65–90.

rýmoval politické teze, aby skloňoval ve všech pádech slovo lid, aby psal, maloval a zhudebňoval agitky, aby dělal tendenční umění à la thèse“. Licoměrnost člověka, který se podílel valnou měrou – vedle dalších, kteří se na sjezdu zaklínali podobnými floskulami – na tvrdém podřízení kulturního projevu politické ideologii. To je typické pro totalitní režim založený na lži a přetvářce, k níž nutí každého, kdo se vyjadřuje na veřejnosti.

Představitelé nového státního režimu, kteří nejprve uvítali masový nábor inteligence do KSČ, vzhledem k tomu, že její počet před únorem 1948 na vysokých školách nepostačoval pro jejich politické záměry, si uvědomili, že je rozdíl mezi těmi, kteří se ztotožnili s politikou KSČ a jsou ochotni ji podporovat, a těmi, kteří „ve straně hledali půdu pro vybudování své ‚společenské situace‘“. ⁷ Jak vzpomínal Josef Polišenský, který byl tehdy asistentem historického semináře, přemlouval jej Vilém Fried, přítel ze studia oboru anglistiky, stejně jako své další kolegy anglisty Ivana Poldaufa, Zdeňka Vančuru „a snad ještě některé další“ z členů sociální demokracie, aby vstoupili do KSČ: „Chceme-li zůstat na fakultě filozofické, musíme projevit ochotu jako členové sociální demokracie splynout se stranou komunistickou.“ (Fried po dvaceti letech emigroval a stal se profesorem na univerzitě v Duisburgu.) A takových bylo u nás tehdy mnohem víc. Polišenský říká, že si nepamatuje, že by podpisoval nějakou přihlášku do KSČ, jednoduše nic nenamítal proti splynutí části sociální demokracie s komunisty. Byl dlouho jen kandidátem strany, „protože fakultní soudruzi“ neměli zájem, aby „případně stanul vedle nich“ v nabízejících se mocenských strukturách.

V krátké době od února 1948 se dalších 20 procent z celkového počtu 172 učitelů (63 profesorů, 46 soukromých docentů, 8 „kádrových posil“ pověřených přednáškami a 59 lektorů) přihlásilo do KSČ. ⁸ Pro každého, koho vyzval některý komunist z pověření základní organizace ke vstupu do strany, bylo tehdy rizikem odmítnout; hrozilo, že bude zařazen mezi „reakční“ se všemi důsledky. ⁹ Od října 1948 byl naopak zastaven nábor do strany, probíhaly prověrky dosud přijatých členů, a kdo se přihlásil do KSČ, musil čekat na prověření jako tzv. kandidát strany. Platilo to nejen pro pedagogy, ale i pro studenty fakulty, kteří se po únoru 1948 začali přihlašovat za členy KSČ.

V základní organizaci strany bylo v roce 1949 na 35 procent všech učitelů fakulty a k tomu – nevím, podle jakých kritérií to základní organizace vypočítala – 16 procent „pokrokových“ nestraníků, k nimž řadila děkana Kozáka. Nicméně to nezařučovalo převahu těch, s jejichž podporou mohl režim počítat. Podle uvedené situační zprávy fakultní základní organizace KSČ straníci spolu s „pokrokovými“ tvořili sotva polovinu mezi pedagogy, zbývajících 48 procent označila zpráva buď jako „indiferentní“ (28 procent), nebo „reakční“ (20 procent). Počátkem akademického roku 1949/50 takové zjištění sotva mohlo uspokojit nové režimní

7) Č. Císař: *O smyslu prověřování*, s. 683. J. Polišenský: *Historik v měnícím se světě*, s. 136, 139.

8) NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ aj. 306–309; k tomu M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 36.

9) K tomu V. Černý: *Milí přátelé*, s. 3.

vládce. Kulturně-propagační oddělení sekretariátu Ústředního výboru KSČ tehdy výsledky shrnulo; podle stanovených kritérií jsou vysoké školy v „pokrokových rukou jen z celých dvou třetin“. ¹⁰ Z dostupných pramenů je zřejmé, že rovněž na filozofické fakultě v únorovém převratu 1948 měli hlavní slovo levicoví studenti, zaštitěni vnějšími nátlakovými posilami a podněty. Ministerstvo školství poslalo 9. března akčním výborům vysokých škol přípis, v němž potvrzovalo poúnorovou „očistu“ jako důsledné pokračování činnosti čestných soudů zřízených v červnu 1945, aby prověřovaly národní a politickou spolehlivost podle retribučních dekretů prezidenta republiky Beneše. ¹¹

Důvody k postihu, vyjádřené v usnesení akčního výboru fakulty z 10. března, se snaží legitimizovat politickou čistku kritérii národní spolehlivosti stanovenými v roce 1945. Podklady byly po ruce z činnosti komisí, jež měly „národní očistu“ provádět.

Třiašedesátiletému profesoru dějin české literatury Miloslavu Hýskovi bylo předhazováno členství ve výboru Ligy proti bolševismu a předsednictví tzv. kulturní rady při ministerstvu školství a osvěty, vedeném Emanuele Moravcem. Profesoru hudební vědy Josefu Hutterovi bylo zazlíváno, že za okupace předsedal Unii českých hudebníků z povolání a inicioval prohlášení loajality kulturních pracovníků prezidentu Háchovi. Patrně by to bylo posuzováno jinak, kdyby se jako člen Syndikátu hudebníků v roce 1945 nepostavil proti znárodnění gramofonového průmyslu. Akční výbor nebral v úvahu, že Hutter strávil poslední rok nacistické okupace ve vězení. Svého někdejšího asistenta se nezastal ministr Nejedlý. Počátkem roku 1950 byl Hutter zatčen a ve vykonstruovaném procesu odsouzen pro „velezradu a vyzvědačství“ nejprve k trestu smrti, pak byl ortel změněn na 24 let vězení. Propuštěn byl až roku 1956 v rámci amnestie. ¹²

Dalším z vyhozených akční výbor vytkl, že v době okupace napsali do novin nebo časopisů články považované za „kolaboraci s nacismem“. Některé pasáže ze série článků *Volnou cestu zdatným*, zveřejněných v *Pedagogickém věstníku*, by docent pedagogiky Cyril Stejskal vskutku těžko obhájil. Členové akčního výboru se tehdy neobtěžovali zkoumat a vysvětlit, čím byl k vyjádření obdivu nacistického školského systému veden či přinucen. Stejně jako lektor španělštiny Rudolf Jan Slabý, označený za zastávce fašistického Frankova režimu.

S odstupem času a znalostí poměrů nutno posoudit – nikoli obhajovat – vyjádření docenta sociologie Zdeňka Ullricha o německoříšském „novém politickém uspořádání a novém sociálním řádu“ v novinách *Venkov* roku 1940 nebo pasáže v brožuře docenta germanistiky Ladislava Hegera *Německý národ v Evropě* (1941) o historické německé převaze ve střední Evropě.

10) K tomu M. Devátá – D. Olšáková: *Příspěvek k dějinám vysokých škol 1948–1950*.

11) M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 34. Formuláře dotazníků, jež měli vyplňovat profesori a docenti, viz AUK, f. Právnícká fakulta (PF, 1882–1953, kart. 55a, inv. č. 557–558.

12) K tomu T. Volek: *Profesor Josef Hutter – oběť dvou totalitních režimů*. Dále AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 26, inv. č. 312, Josef Hutter.

Rovněž případ docenta československých dějin Zdeňka Kalisty navazoval na „národní očistu“ předešlých let.¹³ V říjnu 1946 komise historiků (Václav Chaloupecký, Karel Stloukal a Josef Dobiáš) obnovila návrh na Kalistovo jmenování profesorem, původně již z roku 1939, jež bylo pozastaveno po uzavření českých vysokých škol nacisty. Profesorský sbor fakulty to většinou přijal. Hned na jeho listopadovém zasedání však následovalo vystoupení profesora dějin umění Antonína Matějčka proti Kalistovi. V „separátním vótu“ z 5. prosince 1946, jež vedle Matějčka podepsalo dalších sedm profesorů, vesměs filologů, prohlásili, že „dějepisec, který v kritické době našich národních dějin se natolik neosvědčil, nemůže učit naši mládež české historii“. V protestu připomněli hlavně Kalistův článek *Dny, kterými jsme prošli*, jež otiskl po mnichovské konferenci v časopisu *Lumír* 30. září 1938.¹⁴ Vedle toho vytýkali, že Kalista jako redaktor *Lumíru* v listu publikoval „nevlastenecké“ básně, a uvedli podezření, že byl členem Svazu pro spolupráci s Němci a Ligy proti bolševismu.

Zmiňovaný Kalistův článek v *Lumíru* obsahoval jeho osobní přesvědčení o Masarykově nerealistickém programu politiky v první republice ve srovnání s pragmatickými představami jeho oponenta historika Josefa Pekaře, jenž byl Kalistovým učitelem a vzorem. Kalista v dopise fakulturnímu profesorskému sboru uznal chybu, že jeho článek mohl být vykládán jako „útok na hradní politiku“, vysvětloval to mimo jiné právě loajalitou k svému učiteli a zároveň dokládal vlastenecké postoje svým podpisem na manifestu z 9. října 1938, v němž čeští kulturní pracovníci seznamovali svět s omezováním lidských práv a se zásahy cenzury v pomnichovském státě.

Profesor Matějček, jenž vótum proti Kalistově profesuře koncipoval, nepatřil mezi politicky angažované pedagogy, stejně jako Jan Blahoslav Čapek, který je podepsal. Tomu zřejmě spíše vadilo katolictví Pekařova žáka; nedlouho předtím se nepochybně ze stejných důvodů připojil k těm, kteří odmítli habilitaci Františka Kutnara.¹⁵ Naproti tomu komunisté Bohuslav Havránek, Julius Dolanský, Arnošt Kolman, kteří připojili svůj podpis, nedlouho po státním převratu 1948 odsoudili ze zcela jiného pohledu Masaryka a demokratický princip, který prosazoval. Nevyřízený návrh na Kalistovo jmenování profesorem ležel na ministerstvu školství od konce roku 1946 do 5. března 1948, kdy nový ministr Nejedlý podepsal verdikt o zákazu jeho pedagogického působení. Mezitím docent Kalista až do konce letního semestru 1947/48 přednášel na fakultě o českých duchovních dějinách, dále přehled hospodářského a sociálního vývoje českých zemí staršího období a k tomu výklad o českém dějepisectví v letech 1939–1945, tudíž téma z hlediska jeho kauzy jistě pozoruhodné. Vedle toho vydal v roce 1947 *Stručné dějiny československé*, zpracování svých přednášek z roku 1945, jež měly doplnit posluchačům

13) K tomu M. Svatoš: *Zdeňek Kalista a Karlova univerzita*, s. 74; dále srov. AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 30, inv. č. 358, Zdeňek Kalista.

14) Z. Kalista: *Dny, kterými jsme prošli*.

15) K tomu J. Petrůň – E. Maur: *František Kutnar a Univerzita Karlova*, s. 440–441.

fakulty – válečným abiturientům středních škol – chybějící znalosti z dějepisu, za nacistické okupace (od roku 1941) zakázaného učebního předmětu.

V poválečných letech nastal čas ke zvažování postojů i chování jednotlivců při účtování s totalitní érou *Ligy proti bolševismu a Národního souručenství*. Paradoxně je tady posuzovali zejména mladí lidé, studenti, mezi nimi ti, kteří podleli floskulím komunistické propagandy ideologie o budování „světlych zítřků“ a „třídním boji“ jako prostředku k jejich dosažení. Necháпали, že se stali dobrovolnými nástroji režimu nesvobody a klamu, kterému šlo o likvidaci politických protivníků a zstrašení „indiferentních“, aby se podřídili jeho disciplinaci.

Uvádím to tu proto, že někteří ze „studentských vůdců“, členů a podporovatelů fakultního akčního výboru, po necelých dvou desetiletích vystupovali na fakultě v čele reformních komunistů, stoupců pražského jara, a po dalších dvou desetících let se roku 1990 na fakultu vraceli mezi rehabilitovanými. To byl také jeden z důvodů, proč rozpravu o roce 1989 začínám rokem 1948: jak pro vysvětlení příběhů osobností, tak jako potvrzení pověstné „lsti rozumu či dějin“.

Tam, kde nebyly po ruce doklady shromážděné očištnou komisí čestného soudu do května 1947, kdy byla jeho činnost utlumená (ze zachovaného fondu je patrná směs důkazů promíchaná s doklady osobních averzí a nepodložených obvinění), přišel na pořad argument o působení v současných „reakčních organizacích“, popřípadě porušení programu vlády Národní fronty, uskutečňovaného komunisty v nedávném státním převratu.¹⁶

Profesoru sociologie Otakar Machotkovi fakultní akční výbor vytkl „protidemokratické smýšlení a vůdčí ideologickou úlohu ve vedení národně socialistické strany, kde byl jedním z hlavních podporovatelů a ideových zdůvodňovatelů té politiky, která stranu n. s. přivedla na pokraj velezrady“.¹⁷ Podobně docentu estetiky Františku Kovárnovi předhazovali „kulturně politickou činnost ve straně národně socialistické... a řadu projevů obhajujících zrádnou politiku nár. soc. strany na kulturním a jiných úsecích“. Soukromý docent dějin mezinárodní politiky Hubert Ripka se podle vyjádření akčního výboru „provinil proti lidové demokracii tím, že v únoru 1948 podal s dalšími ministry demisi: dezercí z vlády, podporou politiky nár. soc. strany“. Nejedlý svého kolegu z vlády „vyakčnil“ z fakulty, nebral ohled na to, že donedávna s Ripkou zasedali ve Společnosti pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a dostal od něho před necelým měsícem upřímné blahopřání k narozeninám, v němž pisatel vyjádřil přesvědčení, že Nejedlého historická díla svým významem a hodnotou „přetrvávají generace“.¹⁸

Z usnesení vyplývá, že také asistentovi profesora Josefa Krále Františku Dědkovi přitížilo členství v národně socialistické straně; kromě toho, že „napomáhal zpátečnickému režimu na děkanství v době, kdy dr. Král byl děkanem fakulty“

16) Srov. k tomu podkapitolu Zdeňka Pousty „Nástup akčních výborů“ in: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 279–281; dále AUK, f. FF UK, kart. 352, inv. č. 1602–1603, Protokoly o schůzích osobní komise A a B.

17) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 53, inv. č. 623, Hubert Ripka, Usnesení akčního výboru fakulty 10. 3. 1948.

18) K tomu J. Křestán: *Zdeněk Nejedlý*, s. 338.

v roce 1946/47. Mělo to být varováním šestašedesátiletému Královi, jenž byl na fakultě ponechán do předčasného důchodu v roce 1951. Navíc Dědek byl podle usnesení akčního výboru „značně neoblíben pro svoje chování k pokrokovým posluchačům fakulty“. Útok mířil na jeho působení v Klubu lidových akademiků, jenž byl trnem v oku levicově orientovaným funkcionářům Spolku posluchačů filozofie v uplynulých letech, kdy ztratili své pozice mezi studenty fakulty. Zvláště starší generaci inteligence, jejíž názory se formovaly v období první republiky, představitelé režimu nedůvěřovali, a to ani těm, jež ve své kádrové stratifikaci řadili mezi „pokrokové“.

Kolman ještě nedávno polemizoval s národním socialistou Janem Blahoslavem Kozákem v tisku i na veřejných přednáškách a diskusích, jež pořádali studenti na fakultě. Byly hojně navštěvovány i těmi, kteří složitým gnoseologickým otázkám, o něž tu šlo, zhola nerozuměli a spíše se bavili „vystupováním jakéhosi vševědoucího východního mága“, který „mluvil s velkým zanícením nemožnou češtinou“. Byl „jako průkopník prvních, ještě předúnorových pokusů o sovětizaci našeho života, zajímavým exotem“.¹⁹ Proti Kolmanovi Kozák, „jakožto představitel západního myšlení a stylu, vedl dialog klidně, střízlivě, věcně... Profesor Kozák také na rozdíl od svého protivníka hovořil vybranou, neobyčejně bohatou češtinou, vyznačující se akademickou kultivovaností.“

Byly to nejen vystupováním, ale i názorově diametrálně rozdílné osobnosti jedné generace. Profesor noetiky, logiky a dějin filozofie Kozák byl o tři roky starší než Kolman. Rodák z Čáslavi zvolil jako předměty svého vysokoškolského studia evangelickou teologii, filozofii, germanistiku a anglistiku, a to v Praze, Bonnu, Edinburghu, Vídni a Halle.²⁰ Na fakultě se habilitoval roku 1921 pro logiku a noetiku a v roce 1926 rozšířil venia docendi o dějiny filozofie. Po smrti profesora Františka Drtiny, za jehož žáka se pokládal, se stal jeho nástupcem jako mimořádný (1927) a potom řádný profesor filozofie (1931). Roku 1934 zakládal Pražský filozofický kroužek (Cercle philosophique de Prague), jedno z avantgardních center fenomenologického zaměření. Politicky už tehdy inklinoval k mírné levici; v parlamentních volbách roku 1935 získal poslanecké křeslo za národní socialisty. Rozešel se však se stranou po Mnichovu, kdy s ní odmítl přejít do nové, deformované Strany práce. Marasmu tzv. druhé republiky unikl tím, že už 14. září 1938 požádal na fakultě o dovolenou a odjel na dva roky (do roku 1940) na přednáškové turné do Anglie, Skotska, Irska a později do USA (jako host Masarykova ústavu v New Yorku). Za války působil rovněž v českém vysílání Hlasu Ameriky. Když se koncem roku 1945 vrátil do Prahy, vystavil mu organizátor přípravného národního revolučního výboru Jaroslav Kvapil osvědčení o činnosti v domácím odboji do doby, než se mu podařilo „odejít do ciziny a tam v dohodě s naším domácím odbojem účinně za českou věc dále pracovat“.²¹

19) Jak uvádí I. Tretera: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*, s. 141–142.

20) K tomu AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 33, inv. č. 400, Jan Blahoslav Kozák, Vlastní životopis a další osobní doklady.

21) Tamtéž. Osvědčení Jaroslava Kvapila o odbojové činnosti J. B. Kozáka.

Po návratu na fakultu ohlásil po zbytek zimního semestru 1945/46 seminář Masarykova Česká otázka ve světle dneška, přednášel dvouroční kurz dějiny politických filozofií od antiky do konce 18. století; od roku 1946 rovněž noetiku a logiku, předměty, které pojímal zcela jinak než Kolman v současně probíhajících přednáškách. Pokládal se za žáka nejen Drtinova, ale rovněž Masarykova, podobně jako o šest let starší profesor filozofie a sociologie Josef Král. Na rozdíl od něj zdůrazňoval vliv kantovství, fabiánců i marxismu na Masaryka, v němž spatřoval především politického filozofa, jenž u nás objevil myšlenky J. S. Milla; oceňoval jeho pojetí náboženství, synergismu a konkretismu.²² Kozákovy přednášky *Dějiny politických filozofií* z let 1945–46 vyšly jako rozmnožená skripta (1946), stejně jako třísvazková *Logika* (1947) a *Noetika* (1946). Lze tu, stejně jako v jeho knížkách *Rooseveltova Amerika* (1949), studovat především jeho etické názory, spojující náboženství s vědou, což je ostatně zřejmé i z témat jím zadávaných disertačních prací, převážně věnovaných dějinám politických teorií.

Kozákovo chování jako děkana v době únorového státního převratu i jeho pozdější postoje mu někteří kolegové vytýkali. Hned na zmiňovaném fakultním shromáždění 4. března 1948 ho kritizovala profesorka Růžena Vacková. Josef Král později, když byl v roce 1951 předčasně penzionován, nešetřil na jeho adresu kritikou za to, že „se ohnul“, aby mohl zůstat na fakultě.²³

Arnošt Kolman o čtvrt století později, po svém politickém vystřízlivění, vzpomínal: „Ve čtyřicátých letech jsem vedl spor se svým kolegou na Karlově univerzitě, národním socialistou, profesorem Kozákem, který tvrdil, že ‚svoboda‘ a ‚rovnost‘ jsou vzájemně komplementární pojmy. Ač ani dnes neuznávám, že by se fyzikální zákony mohly uplatňovat na společnost, přece bych už tak kategoricky neprotestoval proti tvrzení, že v Sovětském svazu je poměrně víc rovnosti v hmotném postavení lidí než v USA, kdežto tam je relativně větší svoboda projevu kritiky, tolerance vůči jinak smýšlejícím, větší možnost získat rozdílné informace, větší možnost pohybu. Ale to vše je pouze relativní,“ oponuje po řadě let Kolman, jenž sovětské poměry, na rozdíl od Kozáka, dobře znal a sám zažil.²⁴ „Pravda, Sovětský svaz nemá multimilionáře, není tam soukromé vlastnictví výrobních prostředků, neexistují vykořisťovatelské třídy, a přesto se tam vytvořila privilegovaná byrokracie stranických a státních funkcionářů, hierarchie hodností, která bičem i cukrovím upevnila svou moc, svou ideologii ve všech člancích společenského života, ve všech jeho projevech. Ale v Americe se lidé obvykle neposílají do vězení, do koncentráku nebo blázince za kritiku vlády, nebo třeba i prezidenta, za demonstraci proti oficiální politice, je tam legální i komunistická strana, která má v programu svržení kapitalistického systému. Avšak přes všechnu kritiku a všechny protesty provádějí vládnoucí třídy nadále svou politiku jak doma, tak v zahraničí. Pokud jde o mě, musím říci, že mne Spojené státy stále ještě nelákají..., dal bych přednost

22) K tomu T. Syllaba: *Mé vzpomínky na studium filozofie bezprostředně po druhé světové válce*, rkp. v osobním archivu Th. Syllaby.

23) Tamtéž.

24) A. Kolman: *Zaslepená generace*, s. 336.

kterékoli kapitalistické zemi s víceméně liberálním zřízením, jako jsou Švýcarsko, Itálie, Rakousko, Holandsko, skandinávské země – ba i Izrael... před Sovětským svazem a Československem, kde vládne teroristická diktatura...“²⁵

V roce 1948 Kolman, jenž měl ze země sovětů bohaté zkušenosti a věděl o věcech, které později tak výstižně vyjádřil, polemizoval ovšem s Kozákem jako přesvědčený stalinista. To, že v březnu 1948 fakultní akční výbor přiřadil děkana k „pokrokové části kulturní fronty“, souviselo nepochybně s Kozákovým postojem v úsilí spojit polarizované organizace kulturních pracovníků: komunisty řízené Kulturní obce a nekomunistického Kulturního svazu, což se na jaře 1946 uskutečnilo v Kulturní jednotě. Kozák předtím přispěl do ankety, kterou inicioval komunistický časopis *Tvorba*, a vyslovil se pro spolupráci pokrokových sil v české kultuře. Komunisté podobnými akcemi získávali podporu významných představitelů vědy a kultury pod záminkou „jednotné kulturní fronty“ jako pandánu politické Národní fronty. Tehdy proklamovali „novátorskou“ československou cestu k socialismu, včetně nového pojetí svobody „jako jednotné spolupráce lidí různého vyznání filozofického a politického, náboženského“ a závazku „střežit svobodu národa, svobodu každého jednotlivce, svobodu tvůrčí a kritické práce, svobodu projevu pravdy“, jak na ustavující valné hromadě Kulturní jednoty 27. dubna 1947 plamenně kázal jeden z největších komunistických dogmatiků Ladislav Štoll.²⁶ Podobné manifesty podepsala řada osobností vědy a kultury – mezi nimi i nekomunisté.

Dodám jen to, že J. B. Kozák požádal o uvolnění z pedagogických povinností od roku 1955/56, „aby se mohl věnovat své rozsáhlé vědecké a badatelské činnosti“, a žádost opakoval i v dalším akademickém roce. V kádrovém hodnocení koncem června 1957 o něm napsal mladší kolega z katedry filozofie docent Josef Beneš: „I když není plně stoupencem marxisticko-leninské filozofie, vždy zdůrazňuje její blízkost se svými názory. Ze soukromých rozhovorů s ním vím, že v základech má kladný poměr k naší lidové demokracii a k naší socialistické cestě. Výzvu našich filozofů, aby byly zastaveny pokusy s atomovými zbraněmi, velmi ochotně podepsal. Doporučovalo by se, aby váhy jeho osobnosti bylo více využíváno v naší mezinárodní reprezentaci, hlavně v lidové demokratických zemích.“²⁷ Uplynul sotva další rok, kdy rektor univerzity sdělil Kozákovi, že končí jeho pracovní poměr, stejně jako dalším fakultním kolegům staré generace. Splnili úkol jako vážené osobnosti s mezinárodní reputací; režim je v uplynulém desetiletí potřeboval pro zachování vlastní reputace.

Na vzpomínané schůzi profesorského sboru 4. března 1948 měl Kolman jako mluvčí fakultního akčního výboru hlavní slovo. Objasňoval, že probíhající udá-

25) Tamtéž, s. 336.

26) L. Štoll: *Svoboda v pravdě*, s. 333n.; dále srov. M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 16–17.

27) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 33, inv. č. 400, J. B. Kozák, Hodnocení jeho práce docentem Jos. Benešem z 20. 6. 1957; dále tam rozhodnutí rektora UK z 30. 6. 1958.

losti jsou „dovršením národní revoluce“ z roku 1945 a otvírají cestu k socialismu důsledně podle programu Národní fronty – v jejímž čele stojí komunisté, kteří se konečně vypořádají i s úkoly „národní očisty“. Podobně uvedl ministr Nejedlý, když den po zmíněné schůzi podepisoval propouštěcí dekrety svým někdejšími kolegům, že odvolaní učitelé vyvíjeli činnost proti lidově demokratickému systému, u některých pak „vyšly na světlo skutečnosti o jejich chování za okupace“.²⁸

Pouňorová vlna represí postihla na Filozofické fakultě UK třináct učitelů a zaměstnanců, dále třicet sedm studentů, zejména aktivních členů a funkcionářů studentských spolků, kteří oponovali levicovým aktivistům.²⁹ Z pedagogů uvedených na proskripční listině akčního výboru z 10. března byli dočasně vzati na milost docent Kovárna a lektor Slabý. Jejich pobyt na fakultě skončil o málo později, v závěrečné fázi totalitních čistek roku 1950/51.

Organizátoři akčních výborů zřejmě nechtěli provokovat odpor; počítali s dalším odchodem pedagogů z fakulty, neměli však tehdy zřejmě ještě jasno, koho vyberou. Je to patrné například z toho, že v roce 1948 schválili účast na světovém kongresu filozofů v Amsterdamu J. B. Kozákovi, A. Kolmanovi, L. Riegerovi, Vladimíru Tardovi a Vlastě Tatjaně Miškovské, ale rovněž profesoru Josefu Královi a docentu Janu Patočkovi, s nimiž v budoucnu na fakultě nepočítali. Naproti tomu na archeologický sjezd konaný na Sicílii mohl odjet jen profesor Jindřich Čadík, profesorce Růženě Vackové už akční výbor odjezd neschválil. Rovněž profesor anglické řeči a literatury Otakar Vočadlo nemohl v březnu 1949 vyjet na pozvání univerzity v Cambridge přednášet do Anglie. Nepochybně byl „trestán“ zejména za pouňorové postoje. Když představitelé britských univerzit odmítli účast na oslavách šestistého výročí založení Univerzity Karlovy na protest proti pouňorové čistce mezi jejími pedagogy, někdejší redaktor *Rudého práva* Stanislav Budín, čerstvý zahraniční komentátor *Svobodných novin*, to ironickým tónem kritizoval. Vočadlo se ozval rozhořčeným dopisem na obranu stanoviska britských kolegů, kde Budína nazval „komunistickým ignorantem“. Šéfredaktor listu E. F. Burian nedovolil Vočadlovu odpověď publikovat. A profesor Vočadlo byl počátkem akademického roku 1950/51, podobně jako několik dalších pedagogů fakulty, zbaven práva vyučovat s doporučením, aby „si vyhledal nové působiště mimo obor vysokých škol“. Řešil to tím, že odešel předčasně do důchodu, a nebyl opět sám. Nadále pokračoval ve vědecké práci a na přelomu padesátých a šedesátých let se mu dostalo ocenění za jeho obsáhlé shakespearovské studie.

Profesor pedagogiky osmašedesátiletý Josef Hendrich, vzpomínaný v souvislosti s „reakční“ činností vyhozeného soukromého docenta Stejskala jako člen redakční rady *Pedagogického věstníku* za okupace, se nedožil penzionování, zemřel v roce 1950. Podobně profesor československých dějin Václav Chaloupecký, žák „reakčníka“ Pekaře, zemřel rok po Hendrichovi. Původně byl na seznamu akčního výboru a měl být vyhozen. Tady zasáhl ve prospěch někdejšího kolegy i několika

28) K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 438.

29) K tomu J. Hanzal: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 78.

dalších ministr Nejedlý. Jak poznamenal ve svém deníku Nejedlého zet Jaroslav Kojzar, postavil se ministr i proti platové diskriminaci, kterou měli být postiženi „reakční“, leč nepostradatelní pedagogové z řady jeho bývalých kolegů na fakultě: vedle Chaloupeckého profesor indologie Vincenc Lesný, orientalista Jan Rypka či historik Václav Vojtíšek.³⁰ Zmíněné profesory potom jako prezident nově založené Československé akademie věd v roce 1951 jmenoval akademiky – a to i přes protesty některých „mladších soudruhů“. Rusista profesor Leontij Kopeckij a soukromý docent ukrajinského jazyka Ivan Pan'kevič unikli v roce 1950/51 vyhazovu díky děkanovi fakulty Bohuslavu Havránkovi, který se jich zastal, což neplatilo o docentu filozofie Janu Patočkovi, profesoru československých dějin Karlu Stloukalovi, profesoru anglické řeči a literatury Otakarovi Vočadlovi, někdejším děkanovi Josefu Královi, profesoru srovnávací literatury Václavu Černém a dalších.

Starší šli do penze. Ti, kteří na ni ještě neměli nárok, byli 1. února 1950 ministerstvem školství posláni na dovolenou s okamžitým nástupem, ač o ni nežádali. Potom na začátku dalšího akademického roku v říjnu 1950 je ministerstvo vyzvalo, aby se nadále zdrželi veškeré učitelské činnosti na fakultě. Snížilo jim plat na polovinu a v květnu 1951 zastavilo jeho vyplácení s odůvodněním, že neplní pedagogické povinnosti. Forma vyhazovu při formálním dodržení „socialistické zákonnosti“.³¹

Odchodem erudovaných odborníků utrpěly některé fakultní obory. Příkladně profesura srovnávací literatury nebyla již po propuštění Černého obsazena, pouze suplována.

Na výběru propuštěných učitelů počátkem března 1948 je patrný i osobní záměr Zdeňka Nejedlého, který se tehdy, jak bylo řečeno, opět stal ministrem školství; úřadoval do roku 1952. Akční výbory na jednotlivých fakultách neměřily jedním metrem. Není pochyb, že tu hrály roli osobní vztahy i jiné, dnes těžko postižitelné subjektivní faktory.

„Očista“ jako revoluční krok po únorovém komunistickém převratu, stejně jako většina opatření nového režimu, neprobíhala ovšem zcela koordinovaně a systematicky na všech vysokých školách i na jednotlivých fakultách Univerzity Karlovy. Když srovnám zásahy fakultního akčního výboru, zjišťuji, že si počínal mírněji než nástroj „revoluční moci“ na předtím nedávno založené Pedagogické fakultě UK, jež měla s fakultou filozofickou některé společné učitele.

Program zavedení jednotného školství a v té souvislosti „demokratizace vzdělání“ na vysokých školách usiloval Zdeněk Nejedlý prosadit už během svého prvního funkčního období ministra školství a osvěty v letech 1945–46.³² V nápravě škod způsobených nacistickou okupací a násilnou ideologickou infiltrací lze nalézt směs legislativních opatření i obecně modernizační kroky v souladu se světovým vývojem. Odpůrci však, namnoze právem, zdůrazňovali ideologicky motivované zásahy, jež se ovšem v plné míře mohly projevit až v roce 1948. Profesor Václav

30) Viz J. Křesťan: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, s. 339.

31) Podle vyjádření V. Černého: *Milí přátelé*, s. 3.

32) K tomu J. Křesťan: *Zdeněk Nejedlý*, s. 336; dále srov. F. Morkes: *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích*, s. 53n.

Černý i jiní už dřívější program Nejedlého, jeho tezi o demokratizaci jednotné školy, považovali za floskuli, jež skrývá „úmysl otrocky napodobit školu sovětskou, a rovnou ji okopírovat na všech jejích stupních“. Projekt počítal s výchovou budoucích generací společnosti v intencích komunistické ideologie, za což měli být odpovědni pedagogové-komunisté. Straničtí aparátníci včetně Nejedlého nemohli spoléhat na dosavadní vzdělávání budoucích středoškolských učitelů stávajícími institucemi. Absolventi filozofických fakult takovému požadavku neodpovídali. Tak se stalo, že výchova středoškolských učitelů byla z valné části přenesena na pedagogické fakulty, později na Vysokou školu pedagogickou, a tím podstatně klesl počet studentů filozofických fakult, zejména v období 1953 až 1959.

Prezident republiky Edvard Beneš podepsal 27. října 1945 dekret o zřizování pedagogických fakult a ministr Nejedlý hned nato pověřil sedmdesátiletého blízkého spolupracovníka, profesora pedagogiky na brněnské Masarykově univerzitě Otakara Chlupa, aby organizoval a navrhl jejich personální obsazení.³³ Chlup měl z předválečných dob poznatky o systému výuky pedagogického směru na evropských školách, které poznal ve dvacátých letech při svých studijních cestách.

Profesorský sbor pedagogické fakulty, ustanovený koncem listopadu 1947, měl sice ve srovnání s jinými fakultami Univerzity Karlovy v roce 1949 největší procento „předúnorových“ komunistů (63 procent, na jiných fakultách se procento pohybovalo od 11 do 19), nicméně pro speciální vědní obory musela fakulta, jejímž děkanem byl do února 1948 Nejedlý, přizvat externí učitele.³⁴ Po znovunastolení Nejedlého do funkce ministra školství připadl v časech březnové „očisty“ 1948 úřad děkana na stařeckého Otakara Chlupa. Z rozhodnutí akčního výboru byl s okamžitou platností zbaven funkce zmíněný profesor František Kovárna, jenž zůstal jako soukromý docent estetiky na filozofické fakultě. Stejně dopadli Josef Hendrich, působící na pedagogické fakultě jako externí profesor pedagogiky, a Vladimír Šmilauer, externí profesor českého jazyka, který jako řádný profesor na filozofické fakultě neměl potíže. Vyhazov na obou fakultách postihl soukromého docenta pedagogické psychologie Cyrila Stejskala pro jeho veřejné politické působení.³⁵

Některým z těch, kteří ještě neměli nárok na penzi a nemohli působit na žádné vysoké škole, se jejich kolegové ze solidarity snažili pomoci k takovým zaměstnáním, kde by se mohli aspoň zčásti věnovat zvolenému oboru. Příležitost se naskytla v nových ústavech Československé akademie věd, založené roku 1952. Václav Černý vděčně vzpomínal profesora Jiřího Horáka, který se po skončení funkce velvyslance v Sovětském svazu stal ředitelem Státního ústavu pro lidovou píseň, jenž byl v roce 1952 přičleněn jako Kabinet pro lidovou píseň k ČSAV.³⁶ Černého

33) O tom *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 511n.; dále srov. M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 30, a tam citovanou literaturu. O zřízení pedagogických fakult se uvažovalo již v roce 1929. K přípravě statutu pedagogických fakult v letech 1945–1949 srov. AUK, f. Právnická fakulta (PF), kart. 92, inv. č. 757.

34) K tomu tamtéž, s. 36.

35) K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 516–517.

36) V. Černý: *Milí přátelé*; dále srov. V. Černý: *Paměti 1945–1972*, s. 434n.

tam přijal jako odborného pracovníka a ten mohl od 8. září 1952, než byl vzat do vazby (kde naštěstí dlouho nepobyl), krátce pokračovat v odborné práci, ač po téměř dvaceti letech poznamenal: „Zpívat, běda, neumím, bylo to prostě odkladitšče.“ Podobně jako akademik Horák rovněž profesor pomocných věd historických akademik Václav Vojtíšek později přijímal politicky proskribované kolegy, včetně Václava Černého, ač se neměli ve vzájemné oblibě, do archivu ČSAV, který vedl. Rovněž akademik Mukařovský jako ředitel Ústavu pro literaturu ČSAV umístil několik „odložených“; jiní se uplatnili v nově zřízeném Památníku národního písemnictví. Nemohu ovšem pominout ty, kteří skončili ve vězení.

Podobně jako u pedagogů hledal fakultní akční výbor v první poúnorové „čistce“ rovněž u posluchačů fakulty jako záminku k vyhazovu v první řadě prohrěšky proti „národní cti a spolehlivosti“ z let nacistické okupace. K tomu se hodilo členství ve fašizujících či kolaborantských organizacích: B. Picka a L. Šubrt v někdejší Spolku čs. filozofů, jenž byl po osvobození v roce 1945 zrušen, a Slováka J. V. Cabalky pro členství v Hlinkově gardě. Hlavním důvodem však nepochybně bylo jejich vystupování v poválečné filozofické sekci Klubu lidových akademiků pod záštitou lidové strany.

Komunisté se před únorem 1948 snažili ze všech sil politizovat vysoké školy působením studentů-straníků. K tomu účelu je také převáděli z místních organizací do základních organizací KSČ na fakultách, jež vznikly v roce 1946.³⁷ V souvislosti s tím, jak postupem času ochabovala poválečná idea „národní jednoty“ – sdílená představa o novém, sociálně spravedlivějším společenském pořádku ve státě –, vynikla rozdílná politická a ideologická stanoviska. Je to patrné i mezi vysokoškolskými studenty, zvláště v jejich organizacích, jež se uvnitř diferencovaly, s patrným odklonem od levicových floskulí.

Z iniciativy komunistů, kteří využívali revoluční nálady převážné části společnosti, ustavila levicově orientovaná skupina studentů hned v květnu 1945 Studentský národní výbor (od června Svaz vysokoškolských studentů – SVS), v „akčním programu“ představený jako „spolehlivý strážce ryzosti naší kultury, našich národních zájmů a pokroku“.³⁸ Osoboval si právo společně se zástupci Ústřední rady odborů – rovněž pod vlivem komunistů – posuzovat „národní a ideovou ryzost“ studentů, kteří se po znovuotevření československých vysokých škol hlásili ke studiu, i pedagogů. Předpokládali, že stát se bude snažit regulovat počty přijímaných studentů vzhledem k obrovskému množství přihlášených zájemců, a to s ohledem na potřeby národního hospodářství a veřejné správy. Komunisté, kteří měli na formulaci „akčního programu“ hlavní podíl, navrhovali proto zřídit přijímací komise, jež budou posuzovat „duševní schopnosti bez ohledu na sociální původ“ a zároveň „národní a ideovou ryzost žadatele“, rozhodovat o tom, „kdo za peníze a hodnoty pocházející z práce [dělnických] rukou má požívati možností

37) K tomu NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 338, sign. 8, Rezoluce o základních organizacích vysokoškolských KSČ 1946. Srov. též M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 27.

38) Tamtéž, s. 26.

nejvyššího vzdělání, aby se již nikdy v českém národě nemohlo státi, že by česká inteligence vpadla do zad dělnictva a zájmům lidu“.

Odvolací instancí fakultních komisí k posouzení „spolehlivosti“ studentů a učitelů se měl stát čestný soud pro vysoké školy v čele s nestraníkem, profesorem filozofické fakulty Albertem Pražákem, který byl vybrán nepochybně proto, že se jako předseda České národní rady těšil velké autoritě.³⁹ V této odvolací instanci mělo být osm zástupců studentů a stejný počet dělnických odborářů. Od prověrek se očekávalo, že z vysokých škol odstraní jednotlivce, kteří kolaborovali s nacistickou okupační správou; zároveň tu byla další kritéria, jež se týkala těch, kdo projeví „antisovětské a reakční smýšlení“. V „akčním programu“ Studentského národního výboru byly rovněž projekty sociálního zabezpečení studentů, „studentské platy“ a jiné návrhy, vzbuzující sympatie mnoha studentů, bez ohledu na to, zda byly v poválečné hospodářské situaci reálné.

Ideje sdílené vzápětí po osvobození, nacionalismus a přepjaté oslavování slovanské vzájemnosti i sovětské inspirace zvláště v sociální oblasti ochladly a utlumily se v důsledku imperiální politiky Sovětského svazu a závislosti československého komunistického vedení na jejím prosazování. Někdejší revoluční iniciativu SVS nesdíleli všichni studenti, kteří zaplnili na podzim 1945 vysokoškolské posluchárny. Ofenzivní nástup SVS zbrzdil rovněž po volbách v roce 1946 nový ministr školství po Zdeňku Nejedlém národní socialista Jaroslav Stránský, na Univerzitě Karlově pak volba rektora Karla Engliše v roce 1947, k níž se komunisté stavěli otevřeně nepřátelsky. Zklamání jim přinesly i předcházející volby výboru SVS, kdy nad komunisty těsně zvítězili představitelé tzv. demokratického bloku. Vysokoškolský výbor KSČ se právem zalekl, že to může vést k vystoupení SVS ze Svazu české mládeže a z Revolučního odborového hnutí, kam se Svaz dříve zařadil.⁴⁰ Jak mohu soudit z fondu zachovaného v Archivu Univerzity Karlovy, činnost prověřovacích komisí ochabovala, až na podzim 1947 ustala.⁴¹ Shromážděných podkladů využil pak fakultní akční výbor v únoru 1948 během „očisty“.⁴²

Na podzim 1947 už se schylovalo k rozhodujícímu střetnutí mezi komunisty, nástroji sovětského mocenského bloku ve státě, a nekomunistickými demokratickými silami. To se odrazilo i ve vysokoškolském prostředí. Předseda vlády komunistů Klement Gottwald odsoudil zvolení „obhájce kapitalismu“ Karla Engliše rektorem Univerzity Karlovy, „což se nestalo bez politické podpory“. Označil to za doklad „dalšího pronikání vlivu reakce do některých stran Národní fronty“. Ministr informací komunistů Václav Kopecký z rektorské volby vyvodil, že strana udělala „velkou chybu“, když na vysoké školy „pustila všechny“ a neprosadila výběrová řízení posluchačů, jak to chtěl revoluční Studentský národní výbor

39) Tamtéž, s. 27.

40) NA, f. KSČ - ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, a. j. 338, sign. 40-41, 319. Odtud čerpaly rovněž M. Devátá - D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945-1960*, s. 31.

41) K tomu B. Zilynská: *Cesta k ovládnutí českých univerzit komunistickou stranou (1945-1948)*, s. 170; rovněž M. Devátá - D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945-1960*, s. 27.

42) Tamtéž.

v roce 1945. „Otázka zavedení pořádku na vysokých školách se musí stát otázkou režimu,“ prozradil ofenzivní cíl počátkem prosince 1947: „Do půl roku bude ministerstvo školství již opět v pokrokových rukou...“⁴³ Na přímý útok ministra Kopeckého reagovaly jak Akademický senát Univerzity Karlovy, tak pražský Spolek posluchačů filozofie rozhodnou obhajobou akademických svobod. Připojil se Akademický senát brněnské univerzity i tamní výbor SVS a další organizace. Nástup komunistů k moci, který skrytě připravovali už od května 1945 upevnováním pozic v Národní frontě, kde zbývající tři politické strany bláhově setrvaly na zachování vytčeného politického konsensu, velice kriticky posoudila Ústřední sekce vysokoškoláků při Československé straně sociálně demokratické v rezoluci, kde prohlásila, že Kopeckého projev „je v příkrém rozporu s dosavadní spoluprací v rámci Národní fronty, kterou KSČ vcelku od května 1945 zachovává“.⁴⁴

Koncem roku 1947 se velká část studentských organizací vymkla komunistům z rukou, proto ony útoky. Ve výboru Spolku posluchačů filozofie mívali zpočátku komunisté silné zastoupení, po listopadových volbách 1947 tu však zůstali jen čtyři jejich zástupci, proti osmi lidovcům, šesti národním socialistům a dvěma sociálním demokratům.⁴⁵ Předsedovi Klubu lidových akademiků, lidovci Jindřichu Kučerovi, nemohl fakultní akční výbor při „očistě“ v březnu 1948 odpustit „štvavou kampaň nár[odních] soc[ialistů] a lid[ovců]“ na podzim 1947, jež přinesla porážku členů-komunistů při volbě výboru spolku. Znamenala otřesení pozic fakultní organizace KSČ, kde měli studenti převahu; byla jednou z nejsilnějších a nejaktivnějších na celé univerzitě.⁴⁶

O to, že komunistická propaganda ztrácela mezi studenty efekt, se podle fakultního akčního výboru měli zasloužit nejen lidovci. Z „rozbití filozofické Národní fronty“ byli viněni rovněž funkcionáři filozofické sekce Klubu národně socialistických akademiků, zejména L. Vaněk a K. Sichrovský, kteří „napomáhali k roztržitému socializaci sil na filozofické fakultě. Koordinací činnosti s KLA [Klubem lidových akademiků] prosadili na výborových schůzích řadu usnesení, která poškodila studentstvo v očích veřejnosti...“ Přitížili si tím, že „obhajovali činnost“ Emila Ransdorfa, předsedy organizace pražských studentů Svazu vysokoškolských studentů, proti kterému na valné hromadě 30. a 31. ledna 1948 komunisté vznesli obvinění z kolaborace – činností v Moravcově Kuratoriu mládeže – a sehnali k tomu podle obvyklých praktik prohlášení 29 odbojových pracovníků a politických vězňů, stávících se proti tomu, „aby jedinec, který v době okupace... zradil svou vlast a pomáhal zotročovat českou mládež, mohl být představitelem českého studentstva...“⁴⁷ Z uvedených dvou studentů byl Sichrovský usnesením akčního výboru vyloučen na letní semestr 1948, Vaněk z fakulty natrvalo.

43) K tomu A. Kostlán: *Die Prager Professoren in den Jahren 1945 bis 1950*, s. 629; *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 264n.

44) NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ,

a. j. 343, sign. I; odtud citují M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 32–33.

45) H. Kráčmarová: *Vysokoškoláci v revolučních letech 1945–1948*, s. 229.

46) Tamtéž, s. 186.

47) Tamtéž, s. 195.

Poslední dva z osmi, u nichž v rozhodnutí z 10. března jejich kolegové, členové akčního výboru uvedli zdůvodnění, byli studenti historie Zdeněk Dittrich a Škrábek. Za vinu jim kladli, že „v Historickém klubu jsou známi jako zastánci protisovětských teorií dr. J. Slavíka, které otevřeně podporovali tvrzeními, že sovětský socialistický stát je ‚teroristickou diktaturou fašistického typu‘ apod. Při manifestační stávce [24. února 1948] hlasovali proti usnesení sjezdu závodních rad“, podporujícím státní převrat.⁴⁸ Z jiných pramenů vyplývá, že k vyloučení dalších posluchačů vedla jejich účast na studentských manifestacích 23. a 25. února, kdy několikatisícový průvod studentů na Pražský hrad žádal prezidenta Beneše, aby neustupoval komunistům a ujistil ho podporou.⁴⁹ Což mělo mimořádný morálně-politický význam i ohlas v zahraničí, ovšem rovněž důsledky pro účastníky hned v následujících týdnech.

Na březnové schůzi profesorského sboru fakulty děkan Kozák přijal usnesení akčního výboru NF fakulty, jež přednesl profesor Arnošt Kolman, a požádal akční výbor, aby se zúčastnil prací na novém jednacím řádě [sboru]. Zároveň ohlásil, že „dojde k revizi personálního složení všech komisí [sboru]“, a nakonec poděkoval „za porozumění“, které nacházel u akčního výboru. Z přítomných se s vážnými výhradami proti ozvala jediná šestačtyřicetiletá profesorka klasické archeologie Růžena Vacková.⁵⁰ V strohém sdělení děkana Kozáka jí „scházelo konstatování, že každé společenství zakládá mravní řád. O povaze mravního řádu soudím podle kritérií,“ připomněla profesorovi filozofie morální východisko. „Zajímala by mne kritéria, kterými se řídilo vyloučení profesorů a hlavně studentů. Pokud jsem byla svědkem a pokud jsem se účastnila manifestací, prohlašuji..., že byly povahy mravní, a byla-li kritériem vylučování posluchačů účast na manifestaci, pak chci sdílet jejich osud...“⁵¹

Vackové vzápětí oponoval profesor Arnošt Kolman; prohlásil, že nemluvila pravdu, protože v daném případě šlo o studentskou demonstraci, při níž „byly vykřikovány také výroky proti předsedovi vlády“ Gottwaldovi. Akční výbor podle něj nevylučoval nikoho ani pro vědecké přesvědčení (v případě pedagogů), ani pro účast na demonstraci, „nýbrž jen kolaboranty a ty, kteří štváli proti lidové demokracii a organizovali štvavé demonstrace“.⁵² K tomu dodal studentský předseda akčního výboru Winkler, že všechny případy budou přešetřeny vyššími orgány a bude dán k dispozici průkazný materiál.

Nemám žádnou zprávu, že by se na schůzi profesorského sboru ozval profesor Václav Černý, také se o tom nezmiňuje ve svých pamětech, kde plasticky zachytil atmosféru doby i charakteristiku jejích hrdinů smutné postavy, byť ve svém příznač-

48) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 53, inv. č. 623, Hubert Ripka, Usnesení akčního výboru fakulty 10. 3. 1948.

49) K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 274n.

50) Tamtéž, s. 281. Dále srov. AUK FF, zápis ze schůze profesorského sboru 4. 3. 1948.

51) Tamtéž.

52) Tamtéž; k tomu AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 32, inv. č. 385, Arnošt Kolman; kart. 66, inv. č. 758, Růžena Vacková.

- 2 -

~~Návrh~~ Profesor Dr. Kolman jménem Akčního výboru promlouvá asi v tomto smyslu: Co se stalo 25. II. 1948 je dalším rozvinutím naší národní revoluce z r. 1945. Události mají význam také pro vysoké školy. Že se zástupcům studentů dostává možnost zúčastnit se prací v profesorských sborech není novým, nýbrž návrat ke ~~staré~~ slavné tradici. Podle usnesení Akčního výboru ze tří členů profesorského sboru má být jeden zástupce studentů a ~~ostatní~~ zaměstnanci. Na vysokých školách bude třeba založit kursey, aby i dělníci a jejich synové mohli doplnit své předběžné vzdělání a věnovat se vyššímu studiu.

Pan děkan žádá Akční výbor, aby se zúčastnil prací na novém jednacím řádě a ohlašuje, že dojde k revisi personálního složení všech komisí. Děkuje za porozumění, které nacházel u Akčního výboru. Přihlašuje se o slovo prof. Dr. Vacková. Práví toto: Souhlasím s názorem pana děkana pokud jde o události posledních dnů, ale scházelo mi konstatování, že každé společenství zakládá mravní řád. O povaze mravního řádu soudím, podle kritérií. Zajímala by mne kritéria, kterými se řídilo vyloučení profesorů a hlavně studentů. Pokud jsem byla svědkem a pokud jsem se účastnila manifestací prohlašuji, že to byly skutečné manifestace a nikoliv demonstrace, poněvadž výkřiky, které jsem slyšela nebyly ani politické, ani hospodářské povahy. Naopak byly povahy mravní a byla-li kritériem vylučování posluchačů účast na manifestaci, pak chci sdílet jejich osud.

Prof. Dr. Kolman odpovídá: Zdá se, že paní profesorka Vacková mluví vědomou nepravdu, jelikož šlo o skutečnou studentskou demonstraci, při které byly vykřikovány zejména také výroky proti panu předsedovi vlády. Akční výbor nevylučoval ani pro vědecké

ném subjektivním pohledu. Komunističtí aktivisté zaváděli násilí a nezákonnost, demokratická menšina postrašeně mlčela; nedala jako Vacková najevo svůj postoj. Tím poskytla oněm událostem zdání legality, jak o to komunisté usilovali.

Svědčí o tom i schůze senátu Univerzity Karlovy 12. března 1948, kterou řídil profesor matematiky prorektor Bohumil Bydžovský, namísto rektora Karla Engliše, jenž na úřad rezignoval. Prorektor oznámil: „Dvakrát se nám dostalo ujištění z rozhodujících míst, že svoboda učení je zajištěna a že nebude porušena...“⁵³ Děkaní fakult včetně J. B. Kozáka spolu s prorektorem vydali výzvu akademické obci, aby „se postavila čelem k socialismu, o nějž usiluje rozhodná většina našeho národa“. Byli přítomni, a neozvali se členové akademického senátu – významní představitelé filozofické fakulty profesor a bývalý děkan Josef Král nebo Václav Chaloupecký, profesor československých dějin.⁵⁴

V „postheroických časech“ těžko vysvětlovat životní modus založený na jiných hodnotách, než má běžný každodenní život. Ukazuje se, že i v generaci Růženy Vackové, jež měla v paměti zkušenost dramatických změn a kolapsů nedávných časů okupace a války, byla statečnost a odhodlání převzít za čin osobní morální odpovědnost individuální záležitostí jednotlivce. Musím však zároveň dodat, že i tehdy byl takový čin vzácný; žádný z kolegů Vackové na počínání hrstky prosazovatelů totalitní moci otevřeně nereagoval. Většina z nich se neúčastnila únorových studentských manifestací, nepochybně však sdílela její názor. Příkladím se k názoru Johna Connellyho, který ve studii *Zotročená univerzita* (2008) srovnává průběh sovětizace vysokého školství ve východním Německu, českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956 a dochází k závěru, že únor 1948 jako kulminační bod politické pasivity českých univerzitních profesorů má kořeny a počátek právě v éře, kterou zahájilo uzavření českých vysokých škol v roce 1939 a následující perzekuce. Profesorka Vacková byla v tomto ohledu výjimkou z převládajícího přístupu svých kolegů, který je ponižoval a vedl ke ztrátě společenské a morální prestiže.⁵⁵ Přitom Vacková měla sama velmi neblahou zkušenost z dob nacistické okupace, kdy byli popraveni její bratr a švagr za odbojovou činnost, do níž se sama rovněž zapojila, a v únoru 1945 byla zatčena a uvězněna v Praze na Pankráci. Lze soudit, že právě to její pocit morální odpovědnosti naopak posílilo.

Podotýkám, že začátkem března 1948 ještě nezačaly politické procesy s krutými ortely ohrožujícími svobodu a životy občanů, jež přinesla následující léta. Vacková, která jediná z profesorů Univerzity Karlovy reagovala takto statečně – a „očista“ se dotkla všech československých vysokých škol –, nebyla hned zařazena mezi ty, kterým bylo vzápětí odebráno právo vyučovat. Až v časech nejkrutější stalinistické totality, 22. února 1950, ji čekalo uvěznění a odsouzení ve vykonstruovaném procesu „pro špionáž ve prospěch Vatikánu a USA“. Vyměřili jí dvaadvacet

53) AUK, f. Akademický senát UK, kart. 45, Zápis ze schůze AS UK dne 12. 3. 1948.

54) K tomu J. Hanzal: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 80.

55) J. Connelly: *Zotročená univerzita*, s. 137; k tomu srovn. *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 265; M. Devátá – D. Olšáková: *Ideologizace vědy a školství 1945–1960*, s. 54–55.

let těžkého žaláře; domů se vrátila po sedmnácti letech na amnestii v roce 1967. Vězením prošli v padesátých letech i jiní její fakultní kolegové.⁵⁶

Kádrové posily

V hlavním projevu na březnové schůzi fakultního profesorského sboru oznámil Arnošt Kolman, že z rozhodnutí akčního výboru budou mít v tomto orgánu na příště třetinové zastoupení studenti a zaměstnanci fakulty. Ministr Nejedlý, když den nato podpisoval propouštěcí dekrety, ujišťoval, že fakultní vědy a výuka odchodem propuštěných nic neztratí, neboť na jejich místo přijdou noví odborníci. Ve skutečnosti měl pro fakultní vědu a výuku nucený odchod učitelů nestejný význam. Národněsocialistický aktivní politik Hubert Ripka, habilitovaný v polovině roku 1946, soustavně pedagogicky nepůsobil. Před únorovým převratem byl ministrem zahraničního obchodu. Také profesora sociologie Machotku odváděla od pedagogické činnosti politická funkce místopředsedy zemského národního výboru v Čechách od roku 1946. Ripka, Machotka, Ullrich a Kovárna odešli brzy do exilu. Kalista a Hutter byli později, v roce 1951, obviněni z velezrady a uvězněni.

Děkan Kozák na březnové schůzi profesorského sboru roku 1948 přečetl jména těch, které ministr Nejedlý pověřil jako posily fakultní výuky přednáškami: PhDr. Oldřicha Řihu v oboru novodobých politických dějin, PhDr. Václava Husu pro obor československé dějiny a PhDr. Jaroslava Charváta v nově zaváděné disciplíně dějiny dělnického a odborového hnutí, v oboru filozofie pak posavadního profesora Pedagogické fakulty UK Ludvíka Svobodu a v oboru hudební vědy PhDr. Annu Patzakovou.⁵⁷ Dále navrhl, aby byli s okamžitou platností pověřeni přednáškami z marxismu-leninismu Jindřich Zelený a Miloš Kaláb, z občanské výchovy Čestmír Císař a Vladimír Ruml; všichni byli tehdy ještě posluchači fakulty a připravovali se k rigorózům, jak již jsem uvedl. Tady se ozvaly nesmělé pochybnosti, nakonec však profesorský sbor konstatoval, že všichni navržení jsou odborníci, a jejich přednášky jednomyslně schválil. O nových pedagogích by Arnošt Kolman, kdyby je lépe znal, nepochybně prohlásil, že nejsou žádnými marxisty-leninovci, jako to řekl o Nejedlém, jenž měl hlavní slovo při jejich výběru.

Z nově pověřených učitelů měl pedagogické zkušenosti jedině profesor filozofie Ludvík Svoboda.⁵⁸ Vystudoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v letech 1922/23 až 1925/26 obory filozofie – latina – řečtina. Po obhájení disertace *Náboženské proky ve filosofii Ludvíka Feuerbacha* dosáhl doktorátu filozofie (PhDr.), působil jako profesor na gymnáziích v Hlučíně, Ostravě a nakonec (od

56) K osudům profesorky Vackové ve vězení srov. předmluvu k vydání jejích přednášek z té doby, jež měla pro spoluvězeňkyně: R. Růžena: *Vězeňské přednášky*; dále R. Vacková: *Ticho s ozvěnami*; J. Vorel – A. Šimánková – L. Babka: *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech* III. O perzekuci dalších pedagogů srov. V. Dvořáčková: *Bohumil Ryba, mezi vědou a vězením*.

57) *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 438.

58) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 59, inv. č. 695, Ludvík Svoboda, Stručný životopis a další osobní doklady.

roku 1941) v Praze. Ve svém curriculum uvedl, že jej zajímaly otázky na rozhraní disciplín filozofie a sociologie a rád se obíral problémy umění, což ho vedlo k psaní divadelních kritik. V sezoně 1938/39 se stal dramaturgem Národního divadla moravskoslezského v Ostravě. Koncem protektorátu 9. února 1945 byl zatčen a strávil měsíc ve vazbě (do 10. března). Kariéru po roce 1945 mu otevřely dřívější publikace o marxistické a sovětské filozofii, zejména brožura *Filosofie v SSSR*, již vydal roku 1936, a překlad Leninova spisu *Materialismus a empiriokriticismus* z roku 1932. Uvedená brožura o sovětské filozofii měla popularizační charakter, její vydání prošlo vcelku bez povšimnutí (až na kritickou zmínku v *České myslí* a příznivý posudek Leopolda Silbersteina v *Prager Rundschau* roku 1938). V roce 1945 přednášel na Svobodné škole politických nauk; odtud jej Nejedlý v listopadu 1947 povolal na stolicí filozofie a sociologie nově založené Pedagogické fakulty UK. Po přechodu na Filozofickou fakultu UK se brzy stal vedoucím katedry marxismu-leninismu (1950/51), přetvořené z dřívějšího filozofického semináře; roku 1952/53 byl krátce prorektorem Univerzity Karlovy. Současně přešel z tehdejší Filozoficko-historické fakulty na samostatnou Katedru dialektického a historického materialismu Univerzity Karlovy. Působení na univerzitě přerušil v březnu 1953, kdy se stal (do července 1957) velvyslancem ve Švýcarsku. Po návratu v letech 1957 až 1959 vedl Filosofický ústav Československé akademie věd, kde ho pak střídal Arnošt Kolman a Svoboda se vrátil jako vedoucí katedry filozofie na fakultu. Roku 1971 byl penzionován.

Studenti, kteří zažili výuku profesora Svobody na fakultě, na něj později vzpomínali vesměs jako na tolerantního pedagoga i vedoucího katedry, který posuzoval věci rozvážně a často ulamoval hroty kritice radikálů, jež existenčně ohrožovala ty, proti nimž byla namířena.⁵⁹

Jiný osud čekal Annu Patzakovou, kterou v březnu 1948 ministr Nejedlý dosadil jako svou oblíbenou žačku na stolicí hudební vědy, byť vysokoškolská muzikologická studia nedokončila.⁶⁰ V druhé polovině dvacátých let publikovala články v časopisech *Dělnická osvěta* (*O dělnickém umění*, 1926) a *Česká mysl*. Pro sborník k padesátým narozeninám Nejedlého, vydaný v roce 1928 v nakladatelství Fr. Borový, připravila bibliografii jubilantových prací, kterou doplnila po deseti letech v dalším sborníku. V třicátých letech se věnovala rozhlasové hudební redakci v Radiojournalu; napsala také větší monografii *Deset let československého rozhlasu* (1935), přispívala referáty o hudbě, divadle a opeře (v časopisech *Dělnická osvěta*, *Nová svoboda*, *Prager Rundschau*, kde byla hudební redaktorkou). V roce 1937 přispěla do sborníku o demokratickém Španělsku v občanské válce. Patřila k levicovým publicistům druhého desetiletí republiky. Léta okupace strávila v emigraci v Londýně (od roku 1939) spolu se svým manželem Václavem Patzakem, který

59) K tomu I. Tretera: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*; T. Syllaba: *Mé vzpomínky na studium*.

60) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 47, inv. č. 565: Anna Patzaková; dále srov. T. Volek: *Příspěvek k tématu „normalizace“ na pražských muzikologických pracovištích let sedmdesátých*, s. 546; AUK, f. FF UK, protokoly profesorského sboru 1948, kart. 7, inv. č. 61. Rovněž *Slovník české hudební kultury*.

byl dlouholetým funkcionářem sociálnědemokratické strany. Tam publikovala v časopise *Nová svoboda*, podílela se na anglickém překladu Nejedlého monografie o Smetanovi. Po návratu do Prahy v roce 1945 se věnovala opět redaktorské práci v rozhlase; roku 1947 vydala knížku *Třicet let sovětské hudby*. Na fakultě, kam ji povolal Nejedlý 5. března 1948 s odvoláním na návrh fakultního akčního výboru NF, byla pověřena přednáškami v oboru hudební vědy s tím, že ji profesorský sbor na svém mimořádném zasedání 18. března ustanovil rovněž vedoucí Ústavu pro dějiny hudby. Ač neměla ani doktorát filozofie (PhDr.), stanovilo jí Ministerstvo školství, věd a umění 6. dubna 1948 odměnu ve výši šedesáti procent měsíčního platu řádného profesora. V letním semestru 1949 zavedla v semináři dvouhodinová cvičení *Collegium musicum* a založila *Divadelní soubor Ždeňka Nejedlého*. Tehdy působila v řadě funkcí mimo fakultu, například jako členka poroty soutěže *Divadelní žatva* pro operu, balet a operetu. Než mohla prokázat své pedagogické schopnosti, byla v začátcích politických soudních procesů zahrnuta do vykonstruovaného obvinění vzneseného proti jejímu manželovi, politickému pracovníkovi strany (kam přešel po sloučení sociální demokracie s KSČ), a 12. prosince 1950 zatčena. Zažila jako první (nikoli poslední) z fakultních komunistů perzekuci přichystanou režimem, který podporovala, nepočítám-li Arnošta Kolmana, jenž dopltil na svou bolševickou důslednost a šel do Lubljanky už na podzim 1948.

Historiky Charvát, Husu a Říhu poznal Nejedlý po válce, kdy se přihlásili k marxismu a do komunistické strany. Charvát s Husou patřili k členům předválečné *Historické skupiny*, jež vydávala revui *Dějiny a přítomnost*; tři čísla vyšla v letech 1937–1938.⁶¹ Byla inspirována Janem Slavíkem, jenž u nás prosazoval historickou sociologii v opozici vůči noetickým a metodologickým východiskům pozitivistů Gollovy školy, již na fakultě reprezentovala stárnoucí generace Josefa Pekaře či Josefa Šusty.⁶² Slavíka ovlivnil jednak Max Weber, jehož díla na rozdíl od dalších členů *Historické skupiny* znal, jednak marxistický historický materialismus. Jako předválečný ředitel ruského zahraničního archivu při ministerstvu zahraničních věcí v Praze (od roku 1925) se badatelsky věnoval a publikoval studie z moderních dějin Ruska a nejnovější historie Sovětského svazu. Kriticky posuzoval stalinskou éru. Arnošt Kolman i jiní na něj proto před únorem 1948 zaměřili své výpady, mimo jiné i z toho důvodu, že se angažoval v národně socialistické straně a jejím tisku. Později byl Slavík perzekuován – zmínění členové z *Historické skupiny* se od něj už předtím distancovali.

Po osvobození se *Historická skupina* pokusila vydávat *Sborník pro hospodářské a sociální dějiny* (1946–1947), financovaný Vědeckým ústavem Ústřední rady odborů, jež pod silným vlivem komunistické strany usměrňovala odborové hnutí.

Jaroslav Charvát, ovlivněn působením svého otce, významného představitele sociálnědemokratického hnutí za rakousko-uherské monarchie i v republice, tíhl od mládí k levici. Po Mnichovu 1938 se jako sociální demokrat ocitl ve Straně prá-

61) J. Petráň: *Historická skupina*. O kádrových změnách na historických oborech po únoru 1948 srov. J. Polišenský: *Historik v měnícím se světě*, s. 150n.

62) O Janu Slavíkovi J. Bouček: *Jan Slavík*. Z. Beneš: *Jan Slavík v českém historiografickém kontextu*.

ce, jež byla jednou ze dvou tehdy povolených politických stran.⁶³ Doktorát získal už v roce 1929 po obhájení disertace o Kryštofu Harantovi z Polžic, již vypracoval pod vedením profesora Pekaře. Našel zaměstnání v Archivu Národního muzea (1930–1945), v jehož náplni byla příprava edice díla Františka Palackého, jíž se Charvát účastnil. Po válce byl úředníkem ve Státním úřadu plánovacím (1945–46) a potom na ministerstvu školství a osvěty, odkud jej Nejedlý znal, povolal na fakultu a pověřil přednáškami o dějinách dělnického hnutí. Vedle zmíněných edičních prací neměl větší studie z výsledků vlastního bádání.

O dva roky mladší Václav Husa pocházel z rodiny hoteliéra v Brandýse nad Labem. Hned po maturitě absolvoval v roce 1924 prázdninový kurz pro cizince na univerzitě v Dijonu ve Francii, potom si zapsal na Filozofické fakultě UK obory dějepis – zeměpis. Pracoval v seminářích profesorů J. V. Šimáka, J. Šusty a V. Birnbauma. V akademickém roce 1928/29 pobýval jako stipendista opět na francouzských univerzitách v Rennes a v Paříži, kde jako student navázal kontakty s členy francouzské školy *Annales* a byl ovlivněn jejím sociologickým přístupem.⁶⁴ Po návratu podal u profesora J. Šusty písemnou státní práci *Pokrokové hnutí let devadesátých a jeho poměr k hnutí dělnickému*. Načež byl po složení státní zkoušky koncem roku 1931 aprobován pro obory dějepis-zeměpis na vyšších středních školách. V té době už byl v letech 1930–1934 zaměstnán jako pomocná vědecká síla v Archivu Národního muzea v Praze, kde se seznámil s Charvátem. Zároveň tehdy častěji cestoval: do Sovětského svazu (v roce 1932), Rakouska, Jugoslávie, Itálie, Německa a opětovně i do Francie (v letech 1936 a 1937). Počítal s profesí archiváře, za tím účelem v letech 1931 až 1934 absolvoval při fakultě Státní školu archivní; poté byl zaměstnán (od září 1934) v Archivu Ministerstva vnitra v Praze. Doktorát získal na pomocných vědách historických na fakultě roku 1935 po obhájení disertace o komorním soudu za krále Ludvíka Jagellonského, kterou posuzovali profesoři Gustav Friedrich a Václav Vojtíšek. Nadále přitom pracoval v pražském Archivu Ministerstva vnitra, odkud jej ministr Nejedlý převedl v roce 1948 na fakultu, aby přednášel o československých dějinách. Husa se v duchu školy *Annales* pokoušel aplikovat její sociologicko-historické metody v sociálněhospodářské problematice českého raného novověku (dějiny poddanských hnutí na přelomu 15. a 16. století), věnoval se rovněž otázkám metodologie a teorie dějepiscetví.

Od prvotního zájmu o dějiny umění, kam spadá jeho prvotina (článek o kostelíku sv. Vavřince v rodném Brandýse n. L., zveřejněná v *Ročence okresní jednoty muzejní v Brandýse* roku 1927) i jeho studie *Materiálie k dějinám barokního výtvarnictví v Čechách*, vypracovaná společně s Oldřichem Blažičkem v roce 1936 (v *Ročence kruhu pro pěstování dějin umění*), se častěji obracel k problematice hospodářských a sociálních dějin v recenzích našich i francouzských prací, ve druhé polovině třicátých let i vlastními dílčími studiemi.

63) O Jaroslavu Charvátovi B. Jiroušek: *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*; AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 26, inv. č. 315, Jaroslav Charvát.

64) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 26, inv. č. 310, Václav Husa. Dále srov. E. Maur – K. Novotný – O. Urban: *Stručný životopis Václava Husy*; E. Maur: *Václav Husa – historik*.

Zprvu však lze hovořit spíše o recenzích a materiálových studiích k dané problematice, bez velkého ovlivnění sociologickým přístupem, což platí ještě o jeho stati *Selská pozdvižení v Čechách kolem roku 1525*, uveřejněné roku 1937 v *Časopise pro dějiny venkova*. Tím méně lze o novém metodologickém přístupu hovořit v populárně naučné příležitostné brožuře o T. G. Masarykovi, kterou po prezidentově úmrtí vydal ve francouzštině v Ženevě a v Paříži roku 1938. Marxistické terminologie užil Husa v úvaze *Třídní boje – tabu československého dějepiscectví*, zveřejněné v revui *Dějiny a přítomnost* v roce 1937. Tehdy tíhl k intelektuální levici a pohyboval se v kroužcích kolem uměleckých ateliérů. V nakladatelství Družstevní práce, které vydávalo *Dějiny a přítomnost*, se seznámil s Vladislavem Vančurou a společně s Charvátem a několika dalšími historiky byl nakladatelstvím přizván, aby na smlouvu o dílo připravoval podklady (excerpce, obsahová resumé odborné literatury) pro Vančurovo dílo *Obrazy z dějin českého národa* (v letech 1938–1942). Zejména vzhledem ke kontaktům s Vančurou na počátku nacistické okupace mu byla po válce přiznána účast v domácím oboji a v roce 1946 udělena medaile za zásluhy.

Na rozdíl od Charváta a Říhy byl Husa členem zahraničních vědeckých společností: Société d'histoire moderne v Paříži a členem výkonného výboru Conseil international des archives v Paříži.

V roce 1945 se stal členem komunistické strany. Měl ambice vytvořit kostru národních dějin (narrativ), ve které by skloubil národní tradici, navazující na syntézu Palackého, diskutovanou v pozdějším sporu o „smysl českých dějin“, s historicko-materialistickým konceptem zahrnujícím projekt komunistické budoucnosti, jak vyžadovala dobová politická propaganda. Nebyl sám: v roce 1946, kdy vydal ve *Sborníku pro hospodářské a sociální dějiny* studii *Epochy českých dějin* (potom v roce 1947 jako zvláštní otisk; druhé, přepracované vydání 1948), vyšel téměř současně spisek Zdeňka Nejedlého *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa* (1946), s násilně naroubovanou teorií kontinuity tradic od husitství přes národní obrození k socialistické revoluci s perspektivou komunismu.

Na rozdíl od Nejedlého se Husa zabýval periodizací českých dějin, sáhl po sovětských vzorech, které transponovaly schémata marxistických klasiků o základních epochách v dějinném sledu: prvobytně pospolná společnost, otrokářství, feudalismus, kapitalismus, socialismus. Jako problematické se ukázalo v další diskusi vymezení epochy otrokářství (nevolnictví) v českých dějinách; zda bylo, či nebylo, o tom se počátkem padesátých let diskutovalo. Další členění epoch potom jako narativní kostru národních dějin po dílčích úpravách přejímal náš dějepis od konce padesátých let (v diskusích kolem tzv. makety československých dějin) do sklonku 20. století, vzdor diskusím o vnitřním členění epoch a změnám hodnocení i akcentů, k nimž došlo díky vývoji vědeckého bádání i poznání a proměnám politické kultury.⁶⁵ V obecném povědomí je zafixovala na dlouhou dobu

65) K tomu P. Kolář: *Metanarace národních dějin v českém dějepiscectví druhé poloviny 20. století. Kontexty vzniku – kontinuita – proměny*.

(někdy po dnešek) středoškolská učebnice psaná Husou, vydávaná v padesátých a šedesátých letech.

Nejmladším z „posil“ v oborech historických byl Oldřich Říha, jehož ministr Nejedlý v březnu 1948 pověřil přednáškami z dějin novověku. Od studentských let Říha vyrůstal v jiném sociálním prostředí než předešlí.⁶⁶ Syn domkáře ze vsi Hlušiček u Nového Bydžova se během studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (v letech 1931 až 1936) seznámil s levicově orientovanými studenty. Zejména se starším komunistickým novinářem Kurtem Konrádem, který navštěvoval seminář z hospodářských dějin profesora Bedřicha Mendla, stejně jako Říha a několik dalších posluchačů fakultní levice. Mendlovy metody je přitahovaly objektivností. Profesor znal nové západoevropské přístupy ke studiu hospodářských a sociálních dějin (německé, francouzské, anglické) a zkoušel těžit i ze soudobé marxistické teorie.

Student Říha vylepšoval své sociální poměry stipendii a jako knihovník Historického klubu. Na návrh Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce získal na konci svých studií v roce 1936 stipendium ministerstva školství a národní osvěty, aby mohl odjet na archivní výzkum do Vídně, kde studoval prameny k své disertační práci. Po návratu jako doktorand dostal místo pomocné síly (od října 1936) ve Státním ústavu historickém (sídlil tehdy v Klementinu), jehož ředitelem byl Mendl.⁶⁷

V té době připravoval disertační práci *Počátky moderního průmyslu cukrovarnického*, kterou v roce 1938 posuzovali profesori Bedřich Mendl a Josef Šusta, na jehož návrh dostal autor disertace státní odměnu za „vynikající“ výsledek.⁶⁸ Již předtím měl agilní doktorand Říha na schůzi ústřední komise Československé akademie zemědělské 22. dubna 1937 referát *Zemědělská krize v 1. polovině 19. století a začátky cukrovarnictví*, později vystoupil na IV. mezinárodním sjezdu pro dějiny reálných věd v Praze ve dnech 22. až 27. září 1937.⁶⁹ Tehdy také navštěvoval přednášky pořádané Historickou skupinou, jež se distancovala od tradičních metod „katedrových historiků“; jejím duchovním otcem, jak bylo řečeno, se stal Jan Slavík.⁷⁰ Tam se seznámil s redaktory revue *Dějiny a přítomnost*, věkově staršími Jaroslavem Charvátem a Václavem Husou. V komentáři k prvnímu sjezdu československých historiků, jenž se konal v roce 1937, členové Historické skupiny projeví podiv nad tím, že naši badatelé neberou v potaz historický materialis-

66) Čerpám z AUK, f. Říha Oldřich (neuspořádáno), sv. 12.

67) AUK, f. Říha Oldřich (neuspořádáno), sv. 12, Žádost PhC. O. Říhy o přijetí do Státního ústavu historického z 30. 9. 1936, kterou podpořil prof. Václav Vojtíšek, v jehož semináři pomocných věd historických Říha absolvoval v letech 1931–1935 cvičení paleografická a diplomatická. Tam odpověď prof. B. Mendla z 3. 10. 1936, že Říha může od 3. 10. 1936 nastoupit v ústavu jako zástupce PhDr. Františka Beneše.

68) AUK, f. FF UK, Disertační práce, inv. č. 2045.

69) AUK, f. Říha Oldřich (neuspořádáno), sv. 12, Říhova přednáška na IV. sjezdu pro dějiny reálných věd vyšla ve zvl. svazku čas. Archeion, 1937.

70) K tomu J. Petrů: *Historická skupina*; dále B. Jiroušek: *Historik Jaroslav Charvát v systému vědy a moci*.

mus. Říha zveřejnil rovněž několik článků v časopise levicových studentů fakulty *Rozbor*.

Jako pomocná vědecká síla ve Státním ústavu historickém se podílel na přípravě edic, což bylo tehdy hlavní náplní práce tohoto pracoviště; k tomu prováděl i samostatný výzkum ve venkovských archivech, velkou perspektivu tu však neměl, vzhledem k útlumu činnosti ústavu počátkem nacistické okupace. Z existenčních důvodů byl nakonec donucen přijmout v říjnu 1940 místo v Baťově studijním ústavu ve Zlíně, kde se později (od února 1941) stal tajemníkem jeho národohospodářského oddělení a pak vedoucím národohospodářské knihovny a čítárny. Jako badatelský úkol tu měl zpracovat biografii Tomáše Bati a sestavit jeho podrobný rodokmen. Přitom mu zbýval čas na přípravu vydání disertační práce v pražském nakladatelství Melantrich (nerealizovalo se), psal recenze studií o dějinách průmyslu pro sborníky Archivu pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce (red. Jan Klepl).

Navázal spojení se zlínskou ilegální odbojovou skupinou, jež vydávala tajně časopis *Jiskra*. Po jejím odhalení gestapem byl Říha 10. prosince 1942 zatčen a poté odsouzen ke čtyřem a půl letům káznice v pracovním táboře Creussen v Německu. Pozdější akademik a významný odborník v oboru makromolekulární chemie Otto Wichterle, který byl po uzavření českých vysokých škol zaměstnán jako vedoucí oddělení polymerů v Baťově studijním ústavu ve Zlíně, ve svých vzpomínkách hodnotil Říhovu statečnost v odboji i v nacistickém vězení, kde navzdory surovému bití nikoho neprozradil.⁷¹ Po osvobození tábora americkou armádou 14. dubna 1945 vedl Říha repatriační „národní výbor“, který tu vznikl. Když se vrátil koncem května 1945 do Prahy, stal se aktivistou KSČ. Od června pracoval jako smluvní úředník v sekretariátu evidence uměleckých a historických památek při zemském národním výboru, v prosinci nastoupil opět do Státního ústavu historického v Praze.

Říha tehdy pokračoval v práci na tématech z hospodářských a sociálních dějin, s Václavem Husou se podílel na přípravách zmíněného *Sborníku pro hospodářské a sociální dějiny*, který vydávala komunisty řízená Ústřední rada odborů. V roce 1946 mu vyšla studie *Hospodářský a sociálně politický vývoj Československa 1791–1945*, první větší přehledná práce podložená jeho vlastním výzkumem, kde uplatnil metody získané v Mendlově semináři. O pět let později se od ní distancoval, prohlásil ji za málo ideově marxistickou.⁷²

V rozporech, jež se po válce vyhrtily uvnitř obce historiků, zaujali Říha spolu s Husou, Charvátem a dalšími komunisty, kteří se hlásili k marxismu, radikální levicové křídlo. Odvolávali se na podněty Historické skupiny a její revue *Dějiny a přítomnost* (přitom se distancovali od Jana Slavíka), a byť byli v menšině, velmi rozhodně oponovali demokratickým stanoviskům většiny. Na druhém sjezdu československých historiků v roce 1947 vystupovali ještě umírněně, tolerantně. Husa

71) K tomu O. Wichterle: *Vzpomínky*, s. 44n. Dále srov. nekrolog O. Říhy, který napsal Jurij Křížek do ČSČH.

72) O. Říha v projevu na konferenci historické sekce Čs.-sovětského institutu 1951. Viz B. Jiroušek: „Sovětská věda – historie“ jako „vzor“ historikovy práce a nástroj ideologizace vědy.

s Říhou komentovali průběh sjezdu pozitivně, ocenili jeho objektivní platformu i to, že se tu objevila závažná nová témata, dokonce historický materialismus. Brzy po únoru 1948 však členové této skupiny nešetřili výpady proti „pekařovštině“ a buržoazním tendencím v současném českém dějepisectví.

Husa i Říha (Charvát záhy přešel na Pedagogickou fakultu UK) byli v roce 1948 povoláni na fakultu s poměrně malými vědeckými výsledky a přínosy, jež bývaly do té doby váženy a při návrzích na jmenování profesory posuzovány, chyběla jim průprava a pedagogické zkušenosti, což se záhy projevilo. Upozorňovali na to sami studenti-komunisté, kteří jinak většinou svou kritiku obraceli proti pedagogům nekomunistům. Tak si v lednu 1950 postěžovali na Říhu v dopise jednomu z komunistických poslanců: „o národní katastrofě bělohorské nám řekne jen to, že ‚byla způsobena finanční a úvěrovou krizí‘ bez dalšího zdůvodnění, takže se této frázi musíme učit zpaměti“.⁷³ Konstatují, že takový zkrat nevyplývá z toho, že by přednášející měl na výklad nedostatek času, neboť hned „další hodinu mu ho zbylo tolik, že... četl v plném znění sáhodlouhý toleranční patent Josefa II. německy i v českém překladu“.

Tehdejší posluchačka Ruth Ballnerová později vzpomínala: „Pokud jde o výuku na historii, byla tehdy dost nízká. Bylo to tím, že nastoupili noví profesori, kteří neměli ještě potřebné schopnosti, a jejich výklad byl politicky ovlivněn. Zažila jsem jich několik a nezaujali mne vůbec: Václav Husa, Oldřich Říha (ten se chlubil, že pracoval u Bati a zažil tam kapitalistické vykořisťování) a další. Za nejschopnějšího [z nových pedagogů] byl pokládán František Graus, který byl ale velmi obávanou osobností. Na archivnictví byla situace jiná, zejména díky prof. Václavu Vojtíškovu...“⁷⁴ Rovněž další z posluchaček Ludmila Špětová po letech vyprávěla: „Museli jsme chodit na Říhův seminář k moderním dějinám, to mě nebavilo. Zkoušky u Říhy byly z marxismu a moderních dějin... První zkoušku jsme dělali z novin. Chodili jsme do městského archivu, tam jsme si vypůjčovali staré ročníky novin z 20. let a z toho jsme dělali takové sumáře, a tím pádem jsme excelovali.“⁷⁵

Nedostatečně připravenými přednáškami i výklady v proseminářích, schematicností i malou záživností byli známi jak Říha, tak Husa, jenž v kurzovce o starších československých dějinách víceméně reprodukoval text své středoškolské učebnice. Ten vyšel upravený jako skripta Fakulty společenských věd Vysoké školy politické a sociální s autorstvím Marie Husové, která tam přednášela československé dějiny. Některým kolegům na fakultě, kteří ve vzájemné rivalitě neudržovali vztahy zrovna soudružské, ač se tak mezi sebou oslovovali, to dalo záminku k tomu, aby Husu napadli na stranické skupině. Přidali údajné stížnosti studentů, že Husa častěji zanedbává výuku a jako zástupný program posluchače posílá s asistenty na exkurze do muzeí a archivů. Vedle profesora Říhy inicioval podobné útoky mladý

73) Viz AUK, f. FF UK, Fakultní organizace KSČ 1945–1969, kart. 2, Došlá pošta 1949–1950, Výbor KSČ FF UK, Dopis posluchačů historie z 29. 1. 1950.

74) *Rozhovor s prom. hist. Ruth Ballnerovou.*

75) *Rozhovor s prom. hist. Ludmilou Špětovou, s. 178.*

externí pedagog František Graus. Asistentka Eliška Čáňová o jednání stranické skupiny v září 1951 později uvedla, která ji krátce před schůzí Graus vyzval, aby jako tajemnice katedry na problémy upozornila a dala podnět k jejich řešení, že to má „vlastně v popisu práce“.⁷⁶ S tím, že pokud tak neučiní, „shodí“ ji za to on.

„Všechno jsem tedy vypověděla a všichni také věděli, že nic z toho desítka [stranická skupina] nemůže vyřešit,“ píše Čáňová. „Od prof. Husy jsme slyšeli všeobecně známá vysvětlení, že skripta vypracoval se svou ženou a že je jinak velmi vázán a zaneprázdňený mimofakultními úkoly, které jsou rázu politického.“ Husa byl angažován díky Nejedlému ve Slovanském výboru a v mírovém hnutí, s tím souviselo jednání se zahraničními návštěvami i cesty do ciziny, stejně jako styky a známosti s vysoce postavenými vládními osobami. Těžil ze svých znalostí cizích jazyků, které – na rozdíl od Říhy – ovládal. Těžko posoudit, zda právě to nepřispívalo k rivalitě, jež vedla až k otevřené zlovůli mezi soudruhy. Říkalo se rovněž, jak potvrzuje Čáňová, že chce Husa z uvedených známostí vytěžit diplomatickou kariéru. Nepochybně k tomu přistupovalo jeho noblesní vystupování a způsoby jednání. Na počátku padesátých let měl rozhodně nejvíc zahraničních kontaktů i s vědci a dovedl je využít.

Nesváry mezi vlivnými komunistickými posilami na fakultě se řešily na aktivu historiků-straníků v roce 1951. Kauza se týkala, jak svědčí účastnice zasedání Eliška Čáňová, ilegální skupiny KSČ za okupace, mezi jejímiž členy údajně prof. Husa byl a z níž se nikdo kromě něho nedožil konce války. „Další obvinění se týkala také válečného období – údajných styků prof. Husy s německým pověřencem pro AMV [Archiv Ministerstva vnitra, jehož pracovníkem tehdy Husa byl]. Jako obžalovaný byl tehdy chápán prof. Husa, žalobce vlastně nevystupoval“ – v zákulisí byl za něj považován snad prof. Říha. „Převážná část účastníků tohoto aktivu k tomu vůbec nemohla nic věcného říci,“ uvádí Čáňová a dodává: „Pamatuji si jen, že jsem pak o všem se svými vrstevníky mluvila, a mám za to, že vážnému obvinění (zejména v prvním případě) nikdo nevěřil.“

Čáňová sama pak zvažuje, čím mohl Husa komu vadit a proč se mladší historikové-komunisté seskupili spíše kolem profesora Říhy. Má k tomu možné vysvětlení: Říha imponoval tehdejšími „mladým revolucionářům“ zejména jistým ideologicky politickým radikalismem, zatímco Husa byl opatrnější ve výrocih i jednání a kromě jiného udržoval kontakty i se zahraničními odborníky, kteří byli tehdy u nás vesměs považováni za „buržoazní“. Čáňová dovádí úvahu k zdánlivému paradoxu Říhova chování vůči vlastním příznivcům o dvacet let později, v období „normalizace“ po roce 1969, když neprojevil ani trochu snahy hájit je poté, co sami dospěli k reformnímu marxismu. Tehdy „právě prof. Říha patřil mezi zastánce tvrdé protireformní linie a přispěl nejvíce – jako nejstarší z této skupiny [Husa mezitím zemřel, Charvát se dění už neúčastnil] – k ‚vyčištění‘ fakulty právě od těchto ‚škodlivých živlů‘. Všichni, kteří se v padesátých letech seskupovali ko-

76) E. Čáňová: *Paměti archivářky*, rkp. v AUK.

lem prof. Říhy, byli z fakulty po srpnu [1968] vyházeni.“ Usuzuji, že Říha vydržel ve „skalní víře“, zatímco jiní ji zčásti nebo zcela opustili.

Co se týče pedagogického působení a zejména organizace vědecké činnosti, měl Husa více žáků, kteří se k němu hlásili, než Říha. V přednáškách nezaujali posluchače jeden ani druhý. Pamatuji se, že Říha v proseminári prvního ročníku v zimním semestru 1949/50 četl při výkladu úlohy osobnosti v dějinách bez udání zdroje text překladu ruského marxisty Georgije V. Plechanova, jak si posluchači ověřovali z brožury schované pod lavicí. Studenti-komunisté si v závěru zmíněného dopisu z ledna 1950 troufali vyslovit podivení nad tím, proč se strana nepostarala o rovnocennou náhradu za propuštěné pedagogy fakulty, noví „naši profesori jsou vědecky sterilní a neproduktivní“. Student-nekomunista by se tehdy sotva mohl takto otevřeně vyjádřit bez postihu, sama tahle „vzpouora“ udivuje...

Březnové změny v pedagogickém sboru fakulty roku 1948 byly demonstrací moci a měly zastrašovací účinek. Do začátku studijního roku v říjnu zbýval čas k dalším výměnám v kategorii smluvních lektorů, kde nebyly překážky v stávajících právních předpisech. Jak jsem dříve uvedl, tehdy nebyla obnovena smlouva s dvanácti nepohodlnými lektory a naopak bylo přijato patnáct nových.⁷⁷ Mezi nimi byli čtyři jmenovaní vyučující filozofie – „obecného základu“ a „občanské výchovy“: Zelený, Kaláb, Císař a Ruml. Dále pět jejich věkových vrstevníků, kteří měli posílit výuku ruského jazyka: Mikuláš Zatovkaňuk (volyňský Čech, reemigrant), Jelizaveta Dvořáková, Miloslav Mucala, Josef Vlček a Vilemína Vavrečková, vesměs čerství absolventi fakulty. Samozřejmě se při tom posuzovaly jejich „kádrové předpoklady“. Už v letním semestru 1948 byl zřízen lektorát novořečtiny pro JUDr. PhDr. Dimitrije Papase (narozen ve Volosu v Řecku), což mělo mezinárodněpolitický kontext po převratných událostech v Řecku.⁷⁸

Přednáškami o mezinárodním socialistickém hnutí mezi první a druhou světovou válkou byl pověřen JUDr. Jiří Hájek, někdejší levicový sociální demokrat, jenž se podílel na sloučení této strany s KSČ roku 1948, tehdy člen ústředního výboru KSČ. V následujícím roce se stal profesorem Vysoké školy politických a hospodářských věd (později v letech 1965–68 ministr školství, 1968 ministr zahraničních věcí, který se v srpnu v OSN postavil proti sovětské okupaci ČSR, pak odvolán, pracovník ČSAV, disident, signatář a mluvčí Charty 77).

Přednáškami z dialektického a historického materialismu pověřil ministr Ladislava Štolla, smluvního profesora (později rektora) Vysoké školy politické a sociální. Dávny člen KSČ (od roku 1929), stranický novinář, činný v mnoha profesích a později v četných politických funkcích (mj. ministr vysokých škol), tehdy teoretik filozofie marxismu, oponoval v roce 1948/49 tři disertační práce pojednávající o teorii sociálních tříd, hybných silách vývoje socialistické společnosti a o politické a sociální ideologii v anglické buržoazní revoluci, jež vedl profesor

77) Vycházím ze srovnání *Seznamu přednášek na FF UK 1947/48* a *Seznamu osob Univerzity Karlovy* v roce 1948.

78) AUK, f. FF UK, Personálie pedagogického sboru, kart. 42, inv. č. 503, Miloslav Mucala; kart. 46, inv. č. 557, Dimitrij Papas.

Ludvík Svoboda.⁷⁹ V následujícím roce 1949/50 přibral k oboru filozofie výklady o české literatuře. Při častém zaneprázdnění politickými funkcemi však většinou nepřednášel. Výklad o *kulturní revoluci* za něj vedl mladý doktorand Dušan Šindelář, ve druhé přednášce asistent Jiří Hrubeš tlumočil obsah jeho brožury *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii*, vynikající vulgarizacemi, které ideologicky zkreslovaly pohled na českou poezii v padesátých letech (zejména glorifikací posledních prací Vítězslava Nezvala a příkrým odsudkem Františka Halase).

V nových posilách lze vedle politických a ideologických publicistů najít i kvalifikované odborníky, kteří buď doplňovali po válce slabě obsazené obory, nebo zakládali nové. K prvním patřila lektorka metodiky vyučování jazyka anglického, dříve gymnazijní profesorka a autorka středoškolských učebnic Jiřina W. Dunovská nebo PhDr. Ladislav Cejp, pověřený přednáškami o anglické literatuře; k druhým tehdejší ředitel činohry Národního divadla v Praze František Götz, jenž přednášel teorii dramatu a spolu s Josefem Trägerem, který vykládal dějiny českého divadla, položili základ oboru teorie a dějin divadla na fakultě, později oddělení katedry dějin hudby (1960–1964) a samostatné katedry (do roku 1972).

K posílení „kádru“ sloužily v té době i některé přesuny pedagogů uvnitř fakulty. Tak stranický funkcionář Emil Herold, původně anglista, přešel na obor orientalistiky jako kádrová posila, kde potom v roce 1953 obhájil doktorskou disertaci *Matriarchální formy rodiny v Rgvádu*.⁸⁰ Nebyl to jediný případ takových změn.

Přes veškerou snahu režimu nebylo v jeho silách změnit v krátké době vědecko-pedagogickou instituci, jakou byla fakulta, v „prověřenou“ ideologickou služku. V řadě oborů k tomu nebyly po ruce vhodné schopné síly s potřebnou aprobačí. Sám ministr Nejedlý podle svých slov nechtěl, aby z fakulty vzniklo podřadné ideologické „učiliště“, jež by neuneslo mezinárodní kritéria a bylo tak venku vnímáno. Z fakulty proto nebyli zatím vyhoštěni uznávaní odborníci v oborech ideologicky více méně „neutrálních“, i když neprojevali vřelou a hlasitou podporu režimu.

79) AUK, f. FF UK, Disertační práce, inv. č. 2386, Miloš Brož, *Hybné síly vývoje socialistické společnosti*; inv. č. 2403 Jiří Cvekl, *Marxistická teorie sociálních tříd*; inv. č. 2468 Vilém Fuchs, *Politické a sociální ideologie v období anglické buržoasní revoluce*.

80) AUK, f. FF UK, Disertační práce, Protokol z obhajoby doktorské disertace, inv. č. 3139; k tomu Antonín Robek v nepublikovaných pamětech, odd. 3: Můj příchod na fakultu v roce 1950, s. 5.

Studium a studenti

Nereformované studium. Tak zvané studijní prověrky

Jak z předešlého textu vyplývá, poměry na fakultě v roce 1948 výrazně ovlivnili agilní jednotlivci, kteří právě dokončili „nereformované“ studium, nebo je dokončovali a připravovali se k složení doktorátu (PhDr.), což bylo možné do konce studijního roku 1952/53. Na ně se nevztahovaly, případně jen zčásti vztahovaly, reformní předpisy z roku 1948 a let dalších, které zavedly kádrový výběr uchazečů o studium, kontrolu jejich studijních výsledků a hlavně politických a ideových názorů. Věkové rozdíly „nereformovaných“ se v roce 1948/49 pohybovaly v rozmezí desíti let.¹

Byli mezi nimi ti, kteří se po uzavření českých vysokých škol nacisty v roce 1939 na studium už nedostali nebo kterým bylo studium za okupace přerušeno. Ti z dříve narozených, kteří vytrvali v rozhodnutí vystudovat fakultu (jiní si mezitím zařídili život jinak nebo zvolili jinou fakultu), se tu sešli s poválečnými maturanty. Jedněm běželo na třicítku, druhým bylo devatenáct. Univerzita nabývala masové povahy, fakulta měla oproti roku 1938 více než trojnásobek studentů. Nebyl to však nástup nové etapy „masových univerzit“, jak je známe ze západní Evropy v šedesátých letech minulého století, nýbrž šlo o přechodný stav, který trval do roku 1953 při postupném snižování počtu posluchačů. Nereformovaní dokončovali studium nebo odpadli v prověrkách na jaře 1949, stav posluchačů reformovaného studia od roku 1948 byl regulován.

S obecným vývojem názorů na zaměstnání a vyšší vzdělání žen i v souvislosti s radikální změnou struktury společnosti u nás přibývalo na fakultě v poválečném období studentek. Jejich zájem se více soustředil na filologické obory. (Po rozdělení fakulty v roce 1951 se na filologické fakultě procento žen pohybovalo v rozmezí 55 až 65 procent, na filozoficko-historické od 30 do 40 procent.)

Situaci v prvním poválečném letním semestru 1945 komentoval Zdeněk Stříbrný, který se tehdy zapsal na obory angličtina-ruština, jež se právě u posluchačů těšily velkému zájmu.² „Zní to dnes [v roce 2005] neuvěřitelně, ale každý si mohl vybrat bez přijímacích pohovorů, co chtěl, takže na angličtině se přihlásilo okolo

1) Čerpám z katalogů posluchačů FF UK zapsaných v roce 1948, nereformovaní, AUK, f. FF UK, Katalogy posluchačů FF UK. O vývoji českého vysokého školství a jeho politických i legislativních rámcích viz P. Urbášek – J. Pulec: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*.

2) K tomu Z. Stříbrný: *Proud času*, s. 11.

tisíce posluchačů. Většina z nich ovšem odpadla po prvních státních zkouškách, ale pocit svobody po letech nacistického útlaku byl prostě opojný.“

Mimořádné poměry v prvních poválečných letech nutily fakultu k nezbytným úpravám studijního řádu, aby získala aspoň jistou kontrolu úrovně studia při velkém počtu posluchačů. Ustupovalo se od dosavadních liberalistických zvyklostí vysokoškolského studia. Posluchači si měli povinně zapisovat nejméně deset hodin přednášek týdně vedle seminářů a praktických kurzů. Systém kolokvií (kontrolních zkoušek) sice vyžadoval návštěvu určitého počtu přednášek před první a druhou státní zkouškou, jež byly nezbytné k dosažení učitelské aprobace, avšak pro ty, kteří se připravovali k doktorátu, býval systém volnější.

Studijní normy v roce 1945 sjednotily předepsaný minimální počet přednášek pro všechny posluchače filozofie bez ohledu na konečný cíl studia (aprobace pro výkon zaměstnání středoškolského profesora nebo dosažení doktorátu – PhDr.). Tudy již nesporně vedla cesta k pozdější reformě se závazným předpisem povinných přednášek. Stále si však, podobně jako v předválečných letech, i v období 1945 až 1948 studenti zapisovali obvykle víc přednášek, než kolik měli předepsáno. Jejich návštěva ovšem nebyla povinná.

Řád z roku 1945 dále stanovil pro všechny posluchače fakulty, kteří maturovali v období okupace v roce 1942 a později, návštěvu povinných kurzů z filozofické propedeutiky, českých dějin, československé vlastivědy včetně zeměpisu a české literatury. Platilo to pro ty, kteří příslušný předmět neměli jako svůj studijní obor. Výnos se snažil odstranit mezeru ve středoškolském vzdělání studentů v časech okupace, kdy nacisté v tažení proti české kultuře zakázali výuku humanitních oborů (dějepisu, zeměpisu, české literatury v rámci češtiny a občanské výchovy). Tak přibýly v roce 1945 k povinným přednáškám podle volby posluchače čtyři dvouhodinové kurzy týdně. Připočteme-li prosemináře a semináře, stanovil nový systém posluchači v prvním ročníku celkem dvacet dvě povinné hodiny týdně, ve vyšších ročnících prakticky nejméně čtrnáct hodin týdně.

V časech poválečného posílení levicových tendencí ve společnosti, za stávající mezinárodní situace a mocenského vlivu Sovětského svazu ve východoevropském bloku, překotná doba nedávala dost času na uvážení potřebných kritérií k objektivnímu přístupu, hodnocení slov v porovnání se skutky minulosti i přítomnosti z hlediska morálních principů.

Mimo jiné to lze dnes s odstupem času sledovat studiem spisů fakultní očištěné komise, jež měla šetřit národní spolehlivost učitelů i studentů.³ Zprvu bez vymezených kompetencí, které stanovil až dekret prezidenta republiky z 5. října 1945, si počínala (stejně jako fakultní disciplinární komise) namnoze neobjektivně. Najdete tu všechno možné, od vyřizování osobních účtů, někdy zahalených do politické stranickosti, zkreslená a nepravdivá udání, průhledné snahy o rychlý kariérní postup. To vše budilo vzájemnou nedůvěru, podezíravost na jedné a ustrašenost na druhé straně, poškozovalo mezilidské a kolegiální vztahy.

3) AUK. f. Čestný soud vysokých škol, Spisy fakultní očištěné komise 1945–1947.

V širších souvislostech ona skutečnost pomáhá objasnit atmosféru na fakultě před rokem 1948, kdy právě zmíněná konfliktní generace starších studentů a čerstvých absolventů zesílila vliv na fakultní dění.

V posledních měsících války vznikl jako složka ilegálního odboje Studentský národní výbor (SNV, jinak zvaný Ústřední svaz demokratického studentstva), skupina studentů levicového zaměření s komunistickým vedením, která po osvobození, hned v květnu 1945, byla schopna organizovat aktivity pražských studentů.⁴ Už to, že SNV se usídlil v budově filozofické fakulty, samo o sobě svědčí, že tu získal aktivní stoupence. Tady se také utvořil v jeho rámci dočasný „akční výbor“ studentů a absolventů fakulty, osobující si úkol „očisty“ a obnovy zájmového Spolku posluchačů filosofie (SPF). Jako jediný zástupce studentů v odborových záležitostech dohlížel i na činnost očištné komise ve věcech národní spolehlivosti studentů a učitelů. SNV byl v úzkém kontaktu s komunisty řízeným Svazem české mládeže (SČM, později od roku 1949 Československý svaz mládeže – ČSM). Na schůzi fakultních akčních výborů 11. června 1945 ukončil revoluční SNV činnost, své kompetence předal nově ustavenému Svazu vysokoškolského studentstva v Praze (SVS), se kterým splynul.⁵

V dalším běhu událostí se polarizovala dvě křídla uvnitř Spolku posluchačů filosofie. Krajně nalevo stáli stranicky disciplinovaní a organizovaní komunisté, napravo se soustředili ti, kteří inklinovali k „demokratickému“ bloku Svazu vysokoškolského studentstva. Ve volbách výboru tohoto svazu na podzim 1946 získal nadpoloviční většinu demokratický blok a předsedou svazu se stal národní socialista. Ve Spolku posluchačů filosofie si dlouho vedoucí pozici udržovali komunisté, v letech 1945 až 1946 měli v jeho správním výboru dvoutřetinovou většinu. Během roku 1947 však ztráceli sympatie, jejich hlavní oponenti, členové strany národně socialistické a lidové, získali v podzimních volbách v šestnáctičlenném výboru sedm mandátů (před rokem měli jen dva), komunisté šest (před rokem dvanáct), sociální demokrati jeden, dva členové byli nestraníci.⁶ Jak vzpomínal Josef Polišenský, který se v roce 1945 podílel na obnovení Spolku posluchačů filosofie jako asistent historického semináře, přesvědčením levicový sociální demokrat, na valné hromadě spolku koncem roku 1947 se ukázalo, že „linie Národní fronty neplatí a že zástupci studentů hlásící se ke straně lidové a národně socialistické zamýšlejí levici v Spolku posluchačů filosofie porazit... Podle toho, jak jsem znal sociální složení studentů fakulty, jsem byl přesvědčen, že i tentokrát levice zvítězí. Ale předsednictvu schůze se řízení vymklo z rukou a nakonec jsem byl jako člen revizní komise požádán, abych se řízení schůze ujal.“⁷ Což mu přátelé vyčítali, že pomohl komunistům; byl mezi nimi i student Petr Kopta, jenž zastupoval ná-

4) K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 272n.; dále H. Kráčmarová: *Vysokoškoláci v revolučních letech 1945–1948*.

5) Tamtéž.

6) *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, s. 272 a 438.

7) J. Polišenský: *Historik v měnícím se světě*, s. 133.

rovní socialisty a v roce 1949 byl ze studia vyloučen. Takové varování, podle slov Polišínského, jej „připravilo na to, co přišlo pak v únorové krizi“.

Na úbytek sympatií reagovali komunisté kampaní přesvědčovacích veřejných diskusí, v nichž se znovu osvědčil obratný ideolog profesor Arnošt Kolman. O povaze oněch diskusí si lze učinit představu ze záznamu obdobných veřejných diskusí, jež měl Kolman už v předešlých letech, který vyšel knižně s názvem *Diskuse s univerzitním profesorem Arnoštem Kolmanem* (1946).

Únorový státní převrat v roce 1948 prožívali angažovaní studenti ve vzájemném střetu: jedni šli v průvodu na Hrad žádat prezidenta Beneše, aby neustupoval komunistickému puči, druzí tvořili akční výbor NF k „očistě fakulty od reakčních živlů“.⁸ Rozhodovali o osudech velké části kolegů jako členové rozdílných prověřovacích komisí ve třech vlnách čistek, jež postihly studenty v letech 1948 až 1949. Týkaly se studentů „nereformovaného“ studia. V první, ihned počátkem března 1948, akční výbor NF, jak bylo řečeno, vyloučil ze studia i z kolejí třicet sedm studentů. Nejprve byli vyhozeni ze Spolku posluchačů filosofie (SPF), šest z nich zbaveno možnosti studovat v budoucnu kdekoli na domácích vysokých školách. Byli to vesměs nekomunističtí funkcionáři SPF a vůdci protikomunistických studentských organizací. Zbývajících jedenácti posluchačů bylo vyloučeno s tím, že trest platí po dva až šest semestrů. Což se ukázalo být klamným, neboť během stupňování kádrových podmínek počátkem padesátých let se už žádný z nich na fakultu nevrátil.

V dubnu a květnu 1948 pokračovala „očista“ pod záminkou „posuzování národní a politické spolehlivosti posluchačů“. Formálně navazovala na činnost čestných soudů, zřízených ministerstvem školství a osvěty už 7. června 1945, které přerušily na základě výnosu ministerstva školství počátkem května 1947 činnost, když jak ministerstvo, tak prezidentská kancelář byly zaplaveny stížnostmi na jejich nespravedlivý postup a žádostmi o revizi očistného řízení. Nové fakultní akční výbory oprášily program, chtěly údajně, jak proklamovaly, dokončit akt „revoluční paměti“. Závažnější však bylo potrestat studenty, kteří se nedávno otevřeně postavili proti komunistickému převratu.

K ústním pohovorům před prověřovací komisí akčního výboru musel student předem vyplnit tištěný dotazník, v němž měl vedle otázek týkajících se působení za okupace („studium na vysokých německých či maďarských vysokých školách, kdy a proč; studoval jsi na některé nepřátelské neb pod vlivem nacismu nebo fašismu jsoucí škole?; členství ve Vlajce, Kuratoriu, spolupráce s tiskem a rozhlasem po 15. březnu 1939...“) vyjádřit vztah k novému režimu: „Zúčastnil ses únorových demonstrací? Podepsal jsi prohlášení proti Gottwaldově vládě? Byl jsi zatčen, případně vyšetřován v souvislosti s únorovými demonstracemi?“⁹

8) Tamtéž. Dále srov. Z. Poustá: *Smuteční pochod za demokracii; týž: Perzekuce studentů Univerzity Karlovy po roce 1948*.

9) Formulář dotazníku v AUK, f. Říha Oldřich (nezpracováno). K tomu srov. Z. Karlovský: *Likvidace mozského trustu*.